

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

با گلرُخان بگوئید، ما را به خود پذیرند
از عاشقانِ بی دل سواره دست گیرند
دردی است در دل ما، درمان نمی پذیرد
دستی به عاشقانِ ده، کنز شوقِ دل بسیرند

تقدیم بر سلاله پاک پیامبر رحمت ﷺ، عالم ربانی، بزرگ معلم قرآن،
ولی امر مسلمین جهان، حضرت آیت الله العظمی امام خامنه ای مد ظله العالی

دسنامه

حفظ قرآن کریم

تحلیل چرایی، چگونگی و اصول کلاس داری
حفظ قرآن کریم

حجج اسلام دکتز محمد حاج ابوالقاسم

سید مصطفی حسینی

علی قاسمی

دورس سلام قرآن کریم

تحلیل چرایی، چگونگی و اصول کلاس‌داری حفظ قرآن کریم

تهیه و تنظیم: مؤسسه فرهنگی قرآن و عترت نورالثقلین

کارگروه علمی: استاد شهریار پرهیزکار، حجج اسلام استاد محمد رضا شهیدی پور، دکتر

محمد حاج ابوالقاسم، سید ابوالفضل حکیمی، سید مصطفی حسینی، علی قاسمی

کارگروه تألیف: حجج اسلام دکتر محمد حاج ابوالقاسم، سید مصطفی حسینی، علی قاسمی

ویرایش محتوایی و تنظیم نهایی: حجت الاسلام علی قاسمی

مقابله و بازبینی: حجج اسلام علی مقنی نصرآبادی، حسین رحیمی، مرتضی رحیمیان محقق

صفحه آرایی: سید قاسم سیدیان

ناشر: معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه

نوبت چاپ: سوم - تابستان ۱۳۹۱

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قطع: وزیری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۹۸۵-۵۶-۶

نشانی: قم، خیابان شهدا (صفاییه)، کوچه ۳۳، پلاک ۶ - تلفن: ۰۲۵۱ - ۷۸۳۹۴۷۴-۷۸۴۰۴۹۰

نشانه پایگاه اینترنتی: www.salamquran.ir

پست الکترونیک: salam.quran@gmail.com

حق چاپ برای مؤسسه نورالثقلین محفوظ است.

مقدمه‌ی استاد شه‌ریار پرهیزکار..... ۱۹
مقدمه‌ی ناشر ۲۲

بخش یکم: چرا قرآن را حفظ کنیم

فصل یکم: جایگاه حفظ قرآن کریم در آیات قرآن..... ۲۸
یکم: وَأَذْكُرُكَ مَا بَيْنَ يَدَيْ نَبِيِّكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَأَلْحَمَهُ..... ۲۹
دوم: وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدْرِكٍ..... ۲۹
سوم: بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ..... ۳۰

فصل دوم: جایگاه حفظ قرآن کریم در روایات معصومان..... ۲۹
دسته‌ی یکم: توصیه نسبت به حفظ قرآن ۳۴
دسته‌ی دوم: ترغیب به حفظ از طریق بیان امتیازات معنوی ۳۴
درجه‌ی حافظ قرآن در بهشت ۳۴
همنشینی حافظ قرآن با انبیاء ۳۵
دسته‌ی سوم: ترغیب به حفظ از طریق بیان امتیازات اجتماعی ۳۵
اولویت حافظ قرآن در مناصب اجتماعی در عصر نبوی ۳۵
شریف‌ترین امت ۳۶
توصیه به اکرام حافظان قرآن ۳۶
بیان تأثیرات مثبت حفظ قرآن بر جامعه ۳۷
دسته‌ی چهارم: ترغیب از طریق بیان فواید و برکات حفظ قرآن ۳۷
بهره‌مندی از عقل ۳۷

۳۷.....	مصونیت از بلا
۳۸.....	آموزش گناهان
۳۸.....	سرشناسی و مهتری در بهشت
۳۸.....	حق شفاعت
۳۸.....	دسته ی پنجم: تشویق های مادی برای حفظ قرآن
۳۹.....	دسته ی ششم: توصیه های ویژه ی اهل بیت <small>علیهم السلام</small> به حافظان
۳۹.....	تشویق به مرور کردن آیات
۴۰.....	آموزش برخی دعاها برای فراموش نکردن قرآن
۴۱.....	توصیه های اخلاقی ویژه به حافظان قرآن
۴۳.....	رهنمودهایی درباره ی تقویت حافظه
۴۴.....	الف) رعایت بهداشت
۴۴.....	ب) تغذیه ی سالم
۴۵.....	ج) تقویت روان
۴۶.....	د) ورزش حافظه
۴۸.....	فصل سوم: حفظ قرآن از دیدگاه علماء
۴۸.....	شهید اول
۴۹.....	شهید ثانی
۴۹.....	سید بن طاووس
۵۰.....	صاحب جواهر
۵۰.....	آیت الله العظمی بروجردی
۵۱.....	آیت الله العظمی بهجت
۵۱.....	علامه شهید مطهری
۵۲.....	آیت الله العظمی مکارم شیرازی
۵۲.....	آیت الله العظمی صافی گلپایگانی
۵۳.....	آیت الله العظمی سبحانی
۵۴.....	آیت الله معرفت
۵۴.....	آیت الله حسن زاده آملی
۵۴.....	آیت الله العظمی امام خامنه ای

نتیجه‌گیری	۵۸
فصل چهارم: پاسخ به چند پرسش	۶۰
یکم: دلیل تأکید معصومان <small>علیهم‌السلام</small> بر حفظ قرآن	۶۰
الف) جلوگیری از مهاجرت قرآن کریم	۶۰
ب) بهره‌مندی مسلمانان از اثرات تربیتی انس با قرآن	۶۱
ج) مصونیت قرآن از تحریف	۶۱
د) مصونیت جامعه‌ی اسلامی از خطر انحرافات فکری و اخلاقی	۶۲
دوم: فضیلت قرائت از روی مصحف	۶۳
سوم: عقوبت فراموشی آیات	۶۶
چهارم: عقوبت عمل نکردن به قرآن	۶۹
پنجم: حافظان بی عمل	۷۱
ششم: توسعه‌ی صنعت چاپ و ضرورت حفظ	۷۲
هفتم: اولویت پرداختن به مفاهیم	۷۴
فصل پنجم: برخی فواید حفظ قرآن کریم	۷۷
یکم: توفیق تدبیر	۷۷
دوم: تسلط بر دستورالعمل هدایت و بندگی	۷۷
سوم: عشق به محبوب	۷۸
چهارم: توفیق عمل	۷۹
پنجم: افتخارآفرینی برای تشیع	۷۹
ششم: پاسخ‌گویی به شبهات	۸۰

بخش دوم: چگونه قرآن را حفظ کنیم

فصل یکم: مقدمات حفظ قرآن کریم	۸۴
یکم: نیت و انگیزه	۸۴
دوم: تصمیم و اراده‌ی قوی	۸۶
سوم: نظم	۸۷
چهارم: دعا و توسل	۸۷

۸۸	پنجم: ایجاد فراغت و فرصت کافی و مناسب
۸۹	ششم: انتخاب هم بحث و همراه
۹۰	هفتم: انتخاب استاد و راهنما
۹۰	هشتم: انتخاب مصحف مناسب حفظ
۹۰	۱. رسم الخط مصحف
۹۱	۲. ساده بودن
۹۱	۳. رنگ مناسب زمینه‌ی صفحه
۹۲	۴. قطع و اندازه‌ی مناسب
۹۲	۵. مصحف ترجمه‌دار آری یا خیر؟
۹۳	نهم: انتخاب ترجمه‌ی مناسب
۹۳	دهم: انتخاب تلاوت ترتیل مناسب
۹۴	ویژگی‌های ترتیل مناسب
۹۴	۱. اتقان در فصاحت و تجوید
۹۵	۲. رعایت مواضع صحیح وقف و ابتدا
۹۵	۳. تنوع و زیبایی نغمات
۹۶	۴. برخورداری از سرعت مناسب
۹۷	فصل دوم: علوم و مهارت‌های مورد نیاز
۹۷	یکم: قرائت صحیح و روان
۹۹	دوم: تجوید
۱۰۰	سوم: صرف و نحو
۱۰۲	چهارم: ترجمه و مفاهیم آیات
۱۰۲	پنجم: آشنایی با اصول و روش‌های حفظ قرآن
۱۰۴	فصل سوم: شرایط آغازین
۱۰۴	سن مناسب برای شروع حفظ
۱۰۵	حفظ کل قرآن در سنین کودکی آری یا خیر؟
۱۰۷	حفظ قرآن در دوران جنینی!!!
۱۰۸	بهترین سنین

۱۰۸	مدت زمان حفظ کل
۱۱۲	زمان مناسب برای حفظ
۱۱۳	الف) انتخاب بهترین زمان برای حفظ
۱۱۴	ب) ثابت بودن زمان حفظ
۱۱۴	ج) آرامش و سکوت در زمان حفظ
۱۱۴	مکان مناسب برای حفظ
۱۱۴	الف) استفاده از مکان‌های مقدس
۱۱۵	ب) ثابت بودن مکان حفظ
۱۱۵	ج) سادگی مکان
۱۱۷	فصل چهارم: آشنایی با گونه‌ها و روش‌های حفظ قرآن
۱۱۷	آشنایی با گونه‌های حفظ قرآن
۱۱۸	یکم: حفظ ترتیبی
۱۱۸	دوم: حفظ موضوعی
۱۱۹	سوم: حفظ سوره‌های منتخب
۱۲۰	آشنایی با روش‌های رایج حفظ قرآن
۱۲۰	یکم: حفظ سطر محور
۱۲۱	دوم: حفظ لحن محور
۱۲۱	سوم: حفظ محتوا محور
۱۲۹	فصل پنجم: روش حفظ آیات جدید
۱۲۹	مراحل هشت‌گانه‌ی حفظ
۱۲۹	مرحله‌ی یکم: گوش دادن
۱۳۰	مرحله‌ی دوم: خواندن
۱۳۰	مرحله‌ی سوم: ترجمه و درک معنا
۱۳۱	مرحله‌ی چهارم: تقطیع و تکرار
۱۳۳	مرحله‌ی پنجم: پیوند محفوظات
۱۳۳	الف) برقراری پیوند میان جملات هر آیه
۱۳۳	ب) برقراری پیوند میان آیات

۱۳۴	..... مرحله‌ی ششم: تحکیم و تکمیل حفظ
۱۳۴	..... مرحله‌ی هفتم: تکرار محفوظات جدید
۱۳۵	..... مرحله‌ی هشتم: نوشتن محفوظات
۱۳۷	..... مراحل حفظ برای خردسالان
۱۳۷	..... راه‌های بهسازی حافظه هنگام حفظ آیات جدید
۱۳۷	..... یکم: دسته‌بندی مناسب محفوظات
۱۳۸	..... دوم: تمرکز بر آیات مورد نظر
۱۳۸	..... سوم: تقطیع مناسب
۱۳۹	..... چهارم: ارتباط دادن آیات به خاطرات شخصی
۱۴۰	..... پنجم: استفاده از تداعی‌های تجسمی
۱۴۱	..... ششم: استراحت دادن به ذهن بعد از حفظ
۱۴۲	..... فصل ششم: روش حفظ شماره‌ی آیات
۱۴۲	..... فواید حفظ شماره‌ی آیات
۱۴۲	..... یکم: استحکام و تسلط بیشتر بر محفوظات
۱۴۳	..... دوم: سرعت انتقال و دسترسی به محفوظات
۱۴۳	..... آسیب‌های احتمالی حفظ شماره‌ی آیات
۱۴۳	..... یکم: وابستگی به شماره
۱۴۴	..... دوم: حفظ نامطلوب شماره
۱۴۴	..... سوم: نداشتن رویه‌ی یکسان
۱۴۴	..... چهارم: افراط در حفظ آمار و ارقام
۱۴۵	..... روش حفظ شماره‌ی آیات
۱۴۸	..... فصل هفتم: روش حفظ آیات مشابه
۱۴۸	..... یکم: تکرار زیاد بهترین راه جلوگیری از اشتباه
۱۴۹	..... دوم: دقت در تفاوت آیات مشابه
۱۵۰	..... سوم: بهره‌گیری از تجربیات اساتید حفظ
۱۵۰	..... چهارم: علامت‌گذاری قسمت‌های مهم
۱۵۰	..... پنجم: توجه به صرف و نحو

- ششم: رمز گردانی ۱۵۱
۱. رمز گردانی محتوایی ۱۵۲
۲. رمز گردانی بصری ۱۵۴
۳. رمز گردانی صوتی ۱۵۵
۴. رمز گردانی از الفاظ آیه ۱۵۶
۵. رمز گردانی از طریق مجموعه سازی ۱۵۷
۶. رمز گردانی با توجه به وقف و ابتدا ۱۵۷

فصل هشتم: روش مرور محفوظات ۱۵۹

- اصول کارآمدی و اثر بخشی مرور ۱۶۰
- یکم: نظم و استمرار ۱۶۰
- دوم: مرور از حفظ ۱۶۱
- سوم: استفاده از حافظه ی بصری ۱۶۱
- چهارم: توجه به معانی آیات ۱۶۱
- پنجم: مدیریت رفع خطاها ۱۶۲
- ششم: اولویت بندی محفوظات در مرور ۱۶۳
- هفتم: کنترل خیال هنگام مرور ۱۶۶
- هشتم: مرور با پرده ی صوتی پایین ۱۶۶
- نهم: تجسم تصویر آیات ۱۶۶
- دهم: مرور در وقت نشاط ۱۶۷
- یازدهم: مرور با محوریت سوره ۱۶۷
- دوازدهم: استراحت ذهنی ۱۶۷
- سیزدهم: رعایت آداب تلاوت ۱۶۷
- چهاردهم: تقدیم ثواب تلاوت به معصومان و اولیاء ۱۶۷
- پانزدهم: تمرکز هنگام مرور ۱۶۸
- گونه های مرور محفوظات ۱۶۸
- یکم: مباحثه ۱۶۹
- دوم: مرور انفرادی ۱۷۰
- سوم: استفاده از ترتیل اساتید برجسته ۱۷۱

۱۷۲	چهارم: مرور ذهنی
۱۷۲	پنجم: چشم خوانی
۱۷۳	ششم: کتابت
۱۷۴	مقدار مرور آیات
۱۷۴	الف) آیات روز گذشته
۱۷۴	ب) محفوظات جدید (ده درس قبل)
۱۷۵	ج) محفوظات گذشته
۱۷۶	مرور آهنگین یا ساده
۱۷۷	سرعت تلاوت هنگام مرور
۱۷۹	فصل نهم: عوامل تقویت تمرکز حواس
۱۷۹	یکم: تقویت انگیزه
۱۸۰	دوم: آمادگی جسمی و روانی
۱۸۰	سوم: زمان و مکان مناسب
۱۸۰	چهارم: نظم و انضباط در کار
۱۸۱	پنجم: محیط اجتماعی مناسب
۱۸۲	۱. جلسات حفظ و قرائت
۱۸۲	۲. مسابقات قرآن
۱۸۳	۳. خانواده‌ی قرآنی
۱۸۳	۴. فضای فرهنگی کشور
۱۸۳	تمریناتی برای تمرکز حواس
۱۸۴	یکم: شمارش کلمات
۱۸۴	دوم: خواندن بدون ترتیب
۱۸۴	سوم: عکس برداری از صفحه
۱۸۴	چهارم: یادآوری تصویر ذهنی
۱۸۵	پنجم: تخلیه‌ی ذهنی
۱۸۵	ششم: مرور ذهنی
۱۸۶	فصل دهم: روش مباحثه‌ی محفوظات

۱۸۶	فوائد مباحثه
۱۸۸	شیوه‌های مباحثه
۱۸۸	یکم: آیه به آیه
۱۸۹	دوم: صفحه به صفحه
۱۹۰	سوم: دو صفحه به دو صفحه
۱۹۰	چهارم: مقطع به مقطع
۱۹۰	پنجم: تکمیلی
۱۹۱	ششم: زمانی
۱۹۱	هفتم: مسابقه‌ای
۱۹۲	مهارت‌ها و آداب مباحثه
۱۹۲	یکم: برنامه‌ریزی صحیح
۱۹۳	دوم: رقابت در مباحثه
۱۹۳	سوم: آمادگی قبل از مسابقه
۱۹۴	چهارم: پرسش و پاسخ
۱۹۴	پنجم: ثبت سابقه‌ی مباحثه
۱۹۴	ششم: توجه به آداب تلاوت
۱۹۵	هفتم: مراعات حال هم بحث
۱۹۶	فصل یازدهم: روش تحکیم و تثبیت محفوظات
۱۹۷	راه کارهای تثبیت
۱۹۷	یکم: گذشت زمان
۱۹۷	دوم: تکرار محفوظات
۱۹۸	سوم: تدریس حفظ
۱۹۸	چهارم: خواندن سوره‌ها در زمان‌های سفارش شده
۱۹۸	پنجم: خواندن قرآن در نماز
۲۰۰	ششم: بهره‌گیری از آیات قرآن در گفتار و نوشتار
۲۰۱	هفتم: مرور آیات به تناسب شرایط
۲۰۲	هشتم: تأمل و تدبر در آیات
۲۰۳	نهم: فعالیت در عرصه‌ی پژوهش و تفسیر قرآن

۲۰۵	فصل دوازدهم: بررسی روش حفظ و مرور در دیگر کشورها
۲۰۵	سوریه
۲۰۶	الجزایر
۲۰۷	لیبی
۲۰۸	مصر
۲۰۹	عمان
۲۱۰	سودان
۲۱۱	تونس
۲۱۲	ترکیه
۲۱۳	تحلیل روش‌های یاد شده
۲۱۳	روش حفظ، کتابت یا تلقین و یا تکرار
۲۱۵	مدت زمان حفظ
۲۱۵	پیشرفت انفرادی یا جمعی
۲۱۶	استماع ترتیل
۲۱۶	مصحف یکسان
۲۱۶	مرور محفوظات
۲۱۸	فصل سیزدهم: روش بازسازی محفوظات
۲۲۰	اقدامات آغازین برای بازسازی
۲۲۰	یکم: شناسایی
۲۲۱	دوم: برنامه‌ریزی و اجرا
۲۲۲	شیوه‌ی بازسازی محفوظات
۲۲۲	مرحله‌ی یکم: تقطیع و تکرار
۲۲۲	مرحله‌ی دوم: پیوند محفوظات
۲۲۳	مرحله‌ی سوم: تحکیم و تکمیل حفظ
۲۲۳	مرحله‌ی چهارم: تکرار محفوظات
۲۲۳	یادسپاری چند نکته
۲۲۵	فصل چهاردهم: مهارت‌های شرکت در مسابقات قرآن

۲۲۵	هدف از شرکت در مسابقات قرآن .....
۲۲۵	یکم: رونق بخشیدن به فعالیت‌های قرآنی .....
۲۲۶	دوم: تسلط بر محفوظات .....
۲۲۶	سوم: دفاع از کیان مکتب اهل بیت <small>علیهم‌السلام</small> .....
۲۲۷	مهم‌ترین مسابقات حفظ قرآن .....
۲۲۸	چگونه احتمال موفقیت در مسابقات را بالا ببریم .....
۲۳۱	شیوه‌ی داوری مسابقات حفظ .....
۲۳۱	یکم: حسن حفظ .....
۲۳۳	دوم: تجوید .....
۲۳۳	سوم: صوت و لحن .....
۲۳۴	چهارم: وقف و ابتدا .....

بخش سوم: روش کلاس‌داری و تدریس حفظ قرآن کریم

۲۴۲	فصل یکم: آشنایی با ویژگی‌های مربی توانمند حفظ قرآن .....
۲۴۳	یکم: بهره‌مندی از حفظ قرآن کریم .....
۲۴۵	دوم: آشنایی با مبانی حفظ قرآن کریم .....
۲۴۵	سوم: تسلط بر اصول حفظ قرآن کریم .....
۲۴۶	چهارم: توانایی برنامه‌ریزی و مدیریت حفظ شاگردان .....
۲۴۶	پنجم: حسن استماع و دقت در تذکر اشکالات شاگردان .....
۲۴۷	ششم: تسلط بر اصول و فنون عمومی کلاس‌داری و تدریس .....
۲۴۸	هفتم: تسلط بر اصول و فنون اختصاصی کلاس‌داری و تدریس حفظ قرآن .....
۲۴۸	هشتم: آشنایی با اصول تعلیم و تربیت اسلامی .....
۲۴۹	نهم: تسلط بر تجوید نظری و عملی .....
۲۴۹	دهم: بهره‌مندی از تلاوت نیکو و ترتیل زیبا .....
۲۵۰	یازدهم: آشنایی با وقف و ابتدا .....
۲۵۱	دوازدهم: آشنایی با ترجمه و تفسیر .....
۲۵۲	سیزدهم: داشتن اطلاعات به روز در زمینه‌ی حفظ و مهارت‌های یاد شده .....
۲۵۴	فصل دوم: آشنایی با اصول عمومی کلاس‌داری .....

۲۵۴	الف) آشنایی با ویژگی‌های شخصیتی مربی موفق
۲۵۶	ب) آشنایی با وظایف و بایدهای مربی در کلاس
۲۵۹	ج) آشنایی با نقاط ضعف و نبایدهای مربی در کلاس
۲۶۱	فصل سوم: آشنایی با اصول اختصاصی کلاس‌داری و تدریس حفظ قرآن کریم
۲۶۱	آشنایی با روند کلی آموزش حفظ در کشور
۲۶۲	آشنایی با بخش‌های مهم کلاس حفظ در دوره‌های بلند مدت
۲۶۲	۱. ارزیابی و پرسش محفوظات
۲۶۲	الف) پرسش از حفظ روزانه
۲۶۲	ب) پرسش از یک درس قبل
۲۶۳	ج) پرسش از محفوظات جدید
۲۶۳	د) پرسش از محفوظات گذشته
۲۶۴	۲. پرسش از ترجمه و مفاهیم
۲۶۴	۳. پرسش‌هایی برای تقویت محفوظات
۲۶۴	۴. فعالیت‌های تکمیلی
۲۶۴	۵. مرحله‌ی پایانی کلاس
۲۶۵	زمان‌بندی کلاس حفظ در دوره‌های بلند مدت
۲۶۶	آشنایی با بخش‌های مهم کلاس حفظ در دوره‌های کوتاه مدت
۲۶۶	الف) بخش‌های مشترک با دوره‌های بلند مدت
۲۶۶	ب) مباحثه‌ی محفوظات
۲۶۷	ج) کلاس ترجمه و تفسیر
۲۶۷	د) کلاس‌های حفظ حضوری
۲۶۸	دوره‌های آزمایشی و توان‌سنجی در آغاز
۲۶۹	اصول برنامه‌ریزی برای مرور محفوظات
۲۶۹	یکم: توجه به هدف از مرور
۲۶۹	الف) مرور برای حفظ وضعیت و کیفیت موجود
۲۶۹	ب) مرور برای ارتقاء کیفیت محفوظات و تسلط کامل
۲۷۰	دوم: توجه به میزان مرور روزانه
۲۷۰	سوم: توجه به مرور محفوظات جدید

- ۲۷۱ ..... چهارم: توجه به بازه‌ی زمانی مناسب برای یک دور مرور
- ۲۷۱ ..... پنجم: مرور بیشتر اجزاء جدید
- ۲۷۲ ..... ششم: سرعت بالاتر نیازمند مرور بیشتر
- ۲۷۲ ..... هفتم: میزان مرور در طرح شش ساله
- ۲۷۲ ..... هشتم: میزان مرور در طرح سه ساله و چهار ساله
- ۲۷۳ ..... نهم: میزان مرور در طرح دو ساله
- ۲۷۳ ..... دهم: میزان مرور در طرح یک ساله
- ۲۷۳ ..... یازدهم: میزان مرور پس از اتمام حفظ
- ۲۷۳ ..... دوازدهم: عدم غفلت از مرور کل محفوظات
- ۲۷۴ ..... سیزدهم: انتخاب الگوی مناسب برای مرور
- ۲۷۵ ..... توصیه‌های مهم در اداره‌ی کلاس حفظ
- ۲۷۵ ..... یکم: فرهنگ‌سازی برای اهتمام شاگردان به کیفیت حفظ جدید
- ۲۷۶ ..... دوم: تلاوت استاد در ابتدای کلاس
- ۲۷۶ ..... سوم: همخوانی در ابتدای کلاس
- ۲۷۶ ..... چهارم: تلاوت حفظ جدید توسط همه‌ی شاگردان
- ۲۷۶ ..... پنجم: تلاوت پیوسته‌ی حفظ جدید
- ۲۷۷ ..... ششم: توجه به ارتباط صفحات
- ۲۷۷ ..... هفتم: اتکاء شاگردان بر حافظه
- ۲۷۸ ..... هشتم: انتخاب نفرات آغازین
- ۲۷۸ ..... نهم: تمرکز شاگردان در زمان تلاوت دوستان خود
- ۲۷۹ ..... دهم: تشویق پس از تلاوت
- ۲۸۰ ..... یازدهم: فرهنگ‌سازی برای اهتمام شاگردان به محفوظات جدید
- ۲۸۰ ..... دوازدهم: فرهنگ‌سازی برای اهتمام شاگردان به محفوظات گذشته
- ۲۸۱ ..... سیزدهم: پرسش از کل محفوظات
- ۲۸۲ ..... چهاردهم: ریشه‌یابی اشکالات هنگام پرسش
- ۲۸۲ ..... پانزدهم: تأکید بر ارائه‌ی محفوظات به استاد
- ۲۸۳ ..... شانزدهم: ایجاد فضای مناسب برای پرسش
- ۲۸۳ ..... هفدهم: ثبت سابقه‌ی هر فرد در پرسش محفوظات

۲۸۷	هجدهم: استفاده از شیوه‌های متنوع در پرسش
۲۸۸	نوزدهم: رعایت نحوه‌ی صحیح پرسش
۲۸۸	بیستم: آشنایی با عوامل فراموشی حافظه‌ی بلند مدت
۲۸۸	الف) عامل تغییر و پویایی ذهن
۲۸۹	ب) عامل سرکوبی
۲۸۹	ج) فراموشی ساده
۲۸۹	بیست و یکم: اداره‌ی فعال و با نشاط کلاس
۲۹۰	بیست و دوم: ارائه‌ی راه کارهای مناسب به حفاظ
۲۹۰	بیست و سوم: ثبت امتیازات
۲۹۴	بیست و چهارم: هماهنگی مربی با نظام آموزشی
۲۹۴	بیست و پنجم: اهتمام به حفظ شماره‌ی آیات
۲۹۴	بیست و ششم: انگیزه بخشی
۲۹۵	بیست و هفتم: سطح انتظارات استاد از کلاس
۲۹۵	بیست و هشتم: برنامه‌ریزی برای تقویت محفوظات
۲۹۶	بیست و نهم: پرسش از کیفیت انجام تکلیف‌ها
۲۹۶	سی‌ام: انجام مباحثه در کلاس
۲۹۷	سی و یکم: تذکرات مهم در پایان کلاس
۲۹۷	سی و دوم: استفاده از دفترچه‌ی تکالیف حفظ
۲۹۹	خلاصه‌ی مهم‌ترین وظایف استاد حفظ
۳۰۴	سخن پایانی: توصیه‌هایی به مسئولان
۳۰۴	اهمیت و ضرورت توسعه‌ی فرهنگ حفظ قرآن
۳۰۵	موانع و محدودیت‌های توسعه‌ی فرهنگ حفظ قرآن
۳۰۵	راه کارهای پیشنهادی در حوزه‌ی آموزش
۳۰۶	راه کارهای پیشنهادی در حوزه‌ی تبلیغ و ترویج
۳۰۸	راه کارهای پیشنهادی در حوزه‌ی مدیریتی کشور
۳۱۱	فهرست منابع

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى خیر خلقه محمد و آله الطاهرين المعصومين عليهم السلام
قبل از انقلاب بود حدود سال ۱۳۵۵، دوازده ساله بودم که همزمان با یادگیری فنون تلاوت به تشویق والدین محترم، حفظ قرآن هم به فعالیت‌هایم اضافه شد. می‌توان گفت در آن زمان مقوله‌ای به نام حفظ قرآن به شکلی که الآن شاهد آن هستیم وجود خارجی نداشت؛ الاً احتمالاً موارد بسیار نادری آن هم به سبک خواندن قدیمی و نه همراه با ضوابط تلاوت. استاد حفظ نداشتیم و اغلب با روش آزمون سعی و خطا پیش می‌رفتم و به مشکلاتی نیز برمی‌خوردم. در آن وقت شاید تنها قاری قرآنی که حافظ هم بود، بنده بودم که از برکات فوق‌العاده‌ی حفظ در آن دوران هر چه بگویم به یقین کم گفته‌ام.

یادم هست که در سال ۱۳۶۴ پس از پخش تلاوت ترتیل کل قرآن از رادیو - که به سبکی نو تلاوت کردم و به فضل خدا مورد استقبال فراوان مردم عزیز واقع شد - با سیلی از نامه‌ها و تماس‌ها روبرو شدم که حاکی از آن بود که تلاوت ترتیل قرآن با آن سبک گویا برای اولین بار به گوش‌شان خورده بود و جالب می‌نمود. البته در خلال این تماس‌ها علاوه بر ترتیل، از حفظ قرآن نیز سخن زیاد به میان می‌آمد و حاکی از ارتباط تنگاتنگ تلاوت ترتیل با ضابطه و قاعده با حفظ قرآن بود و بسیاری با همین تلاوت ترتیل مشغول حفظ قرآن نیز شدند. تا اینکه در سال ۱۳۶۶ در مسابقات بین‌المللی ایران، این حقیر و نیز مردم عزیز کشورمان برای نخستین بار مقام اول حفظ کل قرآن آن هم با کیفیتی خوب و با یک اجراء مطلوب و توأمان حفظ و تلاوت ترتیل را تجربه کردیم که بسیار به ذائقه‌ی مردم و به ویژه جوانان، شیرین آمد و بی‌تردید می‌توان گفت به اراده‌ی حق تعالی پس از این موفقیت قدرتمند که قبلاً سابقه نداشت

به تدریج حرکت قابل ملاحظه و در واقع یک نهضت چشم گیر به سمت حفظ مرتل قرآن به جلوداری جوانان پرشور صورت گرفت که شاهد این مطلب، انبوه مراجعات خارج از انتظار و باور نکردنی مردم به این بنده‌ی کوچک حق تعالی در طلب حفظ قرآن و آشنایی با شیوه‌های آن بود که حکایات شیرین و عجیب آن، خود کتابی مفصل می‌تواند باشد. در آن وقت به ذهنم رسید که آنچه در تجربه دارم به صورت جزوه‌ای در بیان فضیلت و چگونگی حفظ قرآن کریم به علاقه‌مندان این امر شریف عرضه کنم که در سال ۱۳۶۷ عملی شد.

به تدریج متوجه شدم که ذهن خلاق و جستجوگر جوانان عزیز و مؤمن، طالب بیش از اینهاست. علاوه بر پرسش‌های جدید و متنوع در بحث روش حفظ، از این موضوع زیاد می‌پرسند که اساساً چه نیازی به حفظ قرآن است؟ وارد مراحل تازه‌ای شده بودیم و سؤال‌ها، فنی‌تر و پیچیده‌تر و راهبردی‌تر شده بود. مطالب زیادی در این خصوص جمع‌آوری کردم تا اینکه از حُسن اتفاق، با برادرانی فاضل از حوزه‌ی مبارکه‌ی علمیه‌ی قم برخورد کردم که همگی از حفاظ پرتجربه و نیز صاحبان اندیشه و خلاقیت فکری بالایی بودند و آنچه را که روزی آرزوی جمع‌آوری و عرضه‌ی آن را به جامعه‌ی تشنه‌ی انس با قرآن کریم داشتیم در حد و اندازه‌های ممتاز و بسیار قوی موجود دیدم و خدای بی‌همتا و مَنان را بسیار شکر گفتم که این مهم، به این خوبی و جامعیت توسط این بزرگواران آماده شده است و آن همین کتاب ارزشمند و پربهایی است که خوانندگان ارجمند در پیش روی دارند.

اینکه اصولاً چرا قرآن را حفظ کنیم؟ و اینکه اهمیت آن چقدر است؟ در فرهنگ ناب اسلامی چه سابقه‌ای دارد؟ و پاسخ به شبهاتی در این زمینه، موضوع بسیار مهم و مطرحی بود که برادر عزیز و خوش سلیقه و حافظ ممتاز قرآن جناب حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای سید مصطفی حسینی به زیبایی هر چه تمام‌تر از عهده‌ی آن برآمدند و حتماً موجب استفاده‌ی خود این بنده واقع شد که زحمات گران‌سنگ این بزرگوار در این مقوله، انصافاً مورد تقدیر و تمجید می‌باشد. و اما در باب چگونگی حفظ قرآن اگر چه قبلاً نوشته‌هایی ارائه شده بود، لیکن شکل جامع و فراگیر و منظم آن که دربرگیرنده‌ی برخی مطالبی است که قبلاً به تفصیل

نیامده بود را به خوبی و اتقان نزد حافظ ممتاز بین‌المللی جناب حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای محمد حاج ابوالقاسم یافتمیم که به خوبی و جامعیت و با زحمات فراوان ایشان به رشته‌ی تحریر درآمده بود و پاسخ‌گوی بسیاری از سؤالات در بیان روش حفظ و مرور و نیز ارائه‌دهنده‌ی نمونه برنامه‌ریزی‌های تجربه‌شده برای علاقه‌مندان به حفظ قرآن کریم است که قطعاً تلاش ایشان در این خصوص نزد خدای تعالی مأجور و مشکور خواهد بود. و نیز در بخش شیوه‌ی آموزش و کلاس داری حفظ از حافظ محترم قرآن و فاضل گرامی حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای علی قاسمی که سالیان متمادی در برنامه‌ریزی برای آموزش حفظ قرآن فعالیت نموده‌اند و تجربیات خود و دیگر اساتید را در این مجموعه جمع‌آوری کرده‌اند و البته در تدوین نهایی و ویراستاری محتوایی این اثر نیز سعی بلیغی داشتند، کمال امتنان را داریم. البته نمی‌توان نادیده گرفت حضور بسیار مؤثر و پرفایده‌ی استاد گران‌مایه و شهیر حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین استاد محمدرضا شهیدی‌پور را که بسیار باعث برکت بود و نیز دقت نظرها و طرح به موقع برخی مطالب مهم از سوی حافظ ارجمند جناب حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای سید ابوالفضل حکیمی کمک شایانی در تدوین این اثر نفیس بود و در نهایت این درسنامه‌ی جامع حفظ قرآن کریم را یک افتخار برای جامعه‌ی تشیع می‌دانم که ان‌شاءالله ماندنی خواهد بود و می‌تواند و بلکه باید در مجامع دانشگاهی و حوزوی تدریس شود.

از خداوند عزّ و جلّ برای همه‌ی عزیزانی که در هیأت علمی مؤسسه‌ی فعال و تأثیرگذار نورالثقلین در قم مقدس و در جوار کریمه‌ی فخریه‌ی اهل بیت حضرت فاطمه‌ی معصومه - روحی فدا تربتها- این خدمت‌گزاری را به خوبی به انجام رساندند، آرزوی توفیقات روزافزون و انس و حشر با قرآن و عترت را دارم.

کمترین خادم قرآن کریم و عترت، شهریار پرهیزکار

۱۳۹۰/۶/۳۰

مقدمه‌ی ناشر

قرآن کریم معتبرترین منبع معارف الاهی است که از جانب خدای سبحان بر پیامبر خاتم
 ﷺ نازل گشت. قرآنی که امروز پیش روی ماست بدون شک و بی کم و کاست، همان وحی
 الاهی است که توسط امین وحی بر پیامبر رحمت ﷺ فرود آمد. رسالت این کتاب شریف،
 رهایی انسان از تاریکی‌های جهل و نادانی و رساندن او به نور معرفت و بندگی خداوند است.
 ﴿ كَتَبْنَا أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ۱﴾
 قرآن سراسر نور است. نوری آشکار و روشن. ﴿ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ۲﴾ جای جای آن
 آکنده از پیام‌های روشن، هدایت و پند و موعظه است؛

﴿ هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ۳﴾

برای آنان که راه خدا را در پیش گیرند و رضایت و خوشنودی او را بجویند.

﴿ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ ۴﴾

۱. ابراهیم/۱.

۲. نساء/۱۷۴.

۳. آل عمران/۱۳۸.

۴. مائده/۱۶.

قرآن، کلام زیبای الاهی است؛ ﴿اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ﴾^۱. هر که آن را فراروی خود قرار دهد او را به سوی بهشت کشاند و در دریای رحمت و فضل خدا وارد شده و به راه مستقیم، رهنمون شود؛

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ، فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِّنْهُ

وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا﴾^۲.

در قرآن درمان بزرگترین دردهاست؛ درد کفر و نفاق و تباهی و گمراهی؛

﴿وَنَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا﴾^۳.

حقیقت قرآن بسیار ژرف و عمیق و بلند است.

﴿وَلَا تَهِنُوا فِي أَمْرِ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلَّكُمْ تَحْكُمُونَ﴾^۴.

اما برای فهم و پندپذیری آسان گشته است تا هر کس به قدر دانش و توان خویش در آن

تدبر و اندیشه کرده و از دریای بیکران معارفش بهره گیرد.

﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّذَكِّرٍ﴾^۵.

یکی از راه‌های برقراری انس دائمی با قرآن کریم و بهره‌مندی از آن، حفظ آیات نورانی آن

است. چرا که حافظ قرآن برای حفظ آیات و تسلط بر آن، خود را مقید به مرور دائمی آیات آن

می‌داند. این انس دائمی به مرور زمان باعث تسلط حافظ بر مفاهیم روشن‌گر و هدایت‌آفرین

قرآن می‌گردد. بی تردید این عامل، گام لازم و نخست برای سعادت است. از همین رو سخنان

پیامبر اکرم ﷺ و اهل بیت پاک او علیهم‌السلام، آکنده از سفارش و تشویق به حفظ قرآن است.

۱. زمر/۲۳.

۲. نساء/۱۷۵.

۳. اسراء/۸۲.

۴. زخرف/۴.

۵. قمر/۱۷.

این نیاز، هم اکنون برای جامعه‌ی اسلامی ما بیش از پیش ضروری می‌نماید. چرا که در جهان امروز که دنیای غرب، در اثر اعراض از یاد خدا و شیفتگی نسبت به دنیا و ظواهر آن، با تمام قوا تلاش دارد، افکار غلط و ناصحیح خود را از طریق استثمار رسانه‌ها با ابزارهای گوناگون همگانی کند، تنها کتاب اصیلی که برای هدایت و سعادت بشریت باقی مانده، قرآن کریم است.

از همین رو بارها در فرمایشات مقام عظمای ولایت حضرت آیت‌الله العظمی امام خامنه‌ای مظالم، توسعه و ترویج انس با قرآن از طریق حفظ و تلاوت مستمر آن به عنوان یک استراتژی اثر بخش و نقش آفرین در مقابل تهاجمات فرهنگی غرب، مورد تأکید قرار گرفته است. ایشان در بیانات متعددی بر اهمیت حفظ و ترویج آن این گونه تأکید فرموده‌اند:

«من اطمینان دارم اگر حرکت قرآنی در کشور ما - که امروز بحمدالله رو به گسترش و موج‌برداری است - همین طور موج بردارد و گسترش پیدا کند، این کشور، این پرچم اسلام، این انقلاب و این نظام مقدس اسلامی، پایه‌هایش آن چنان مستحکم خواهد شد که هیچ قدرتی نه امروز و نه در آینده، نخواهد توانست اندک تزلزلی در آن به وجود آورد»^۱.

«حفظ قرآن بسیار با ارزش است ... بر حفظ قرآن، همت گمارید»^۲.

«مسأله‌ی حفظ را خیلی جدی بگیرید. متأسفانه ما و بچه‌هایمان، حفظ قرآن نداریم. بگذارید

یک خُرده جلو برویم و در سطح کشور مسأله‌ی حفظ قرآن را گسترش بدهیم»^۳.

«شما جوانان و نوجوانانی که قرآن را فرا می‌گیرید، این را بدانید که یک ذخیره‌ی مادام

العمر برای اندیشیدن و فکر کردن را برای خودتان فراهم می‌کنید. این چیز بسیار با ارزشی

است ... حضور قرآن در ذهن انسان، نعمت بسیار بزرگی است. فرق است بین کسی که برای

۱. بیانات در دیدار نخبگان قرآنی (دانشجویان و دانش‌آموزان)، ۷/۸/۷۸.

۲. سخنرانی در جمع اساتید و طلاب حوزه‌ی علمیه مشهد، ۱۰/۶/۱۳۶۷.

۳. بیانات در مراسم تودیع با قاریان قرآن: استاد شحات محمد انور و استاد محمد بسیونی، ۱/۱۲/۱۳۶۹.

مطلبی، بارها آیات قرآن و فهرست‌های قرآنی را جستجو می‌کند تا ببیند در این باره آیه‌ای وجود دارد یا نه، با آن کسی که آیات قرآن در ذهن اوست، قرآن در دل اوست، آیات قرآن جلوی چشم اوست؛ نگاه می‌کند، آنچه را که در هر بخشی از معارف اسلامی به آن نیاز دارد، از قرآن استنباط و استخراج می‌کند و روی آن فکر و تأمل می‌کند و از آن استفاده می‌برد. اُنس با قرآن در دوران کودکی و نوجوانی، تا دوران جوانی، یک نعمت بسیار بزرگ است. البته این مقدمه است؛ آشنایی با الفاظ و ظواهر قرآن، گام اول است؛ اما گام اول لازم! اگر دانش‌پژوهان دینی و قرآنی، این قدم را بر ندارند، قدمهای بعدی دشوار و گاهی هم ناممکن خواهد شد.^۱

مقام معظم رهبری در آخرین مطالبه‌ی خویش از جامعه‌ی قرآنی کشور و مسئولین فرموده‌اند که ما باید در کشور حداقل ده میلیون حافظ قرآن داشته باشیم.^۲

با عنایت به فرمایشات امام و مقتدایمان، مؤسسه‌ی فرهنگی قرآن و عترت نورالثقلین، بر خود وظیفه دانست که گامی هر چند کوچک در راه تحقق فرمایش ایشان و توسعه‌ی حفظ قرآن از طریق بازکاوی اصول و روش‌های حفظ، مرور و صیانت از محفوظات و شیوه‌های تدریس و کلاس‌داری آن به جامعه‌ی قرآنی بردارد.

نوشتار پیش رو، حاصل جلسات مستمری است که بیش از یک سال با حضور اساتید برجسته و پیش‌کسوتان عرصه‌ی حفظ قرآن کریم، در این مؤسسه تشکیل گردیده است.

جلسات یادشده با حضور اساتید معظم شهریار پرهیزکار، حُجَّج اسلام محمدرضا شهیدی پور، دکتر محمد حاج ابوالقاسم، سید مصطفی حسینی، سید ابوالفضل حکیمی و علی قاسمی برگزار گردید.

پس از جلسات سیاست‌گذاری مقرر گشت، پیش‌نویس مباحث توسط کارگروه تألیف،

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار جمعی از حافظان و قاریان قرآن نونهال و نوجوان کشور، ۱۳۸۰/۰۶/۲۸.

۲. دیدار با جمعی از قاریان و حافظان کشور، ۱۳۹۰/۵/۱۱.

متشکل از حُجَّجِ اسلام دکتر محمد حاج ابوالقاسم، سید مصطفی حسینی و علی قاسمی به جلسه ارائه گشته و توسط اعضاء کارگروه مورد نقد و بررسی و نقض و ابرام علمی قرار گرفته و حاصل مباحث در قالب این نوشتار در اختیار جامعه‌ی قرآنی میهن اسلامی قرار گیرد. اینک که به توفیق خدای سبحان، مجموعه‌ی حاضر پس از انجام مراحل گوناگون حضور شما اساتید معظم و علاقه‌مندان به حفظ قرآن کریم تقدیم می‌گردد، امید است مورد توجه و استفاده‌ی شما قرار گیرد. اما از آنجا که هیچ کار بشری مصون از خطا نیست، صمیمانه در انتظار پیشنهادها و نظرات شما گرامیان خواهیم بود.

امید است این اثر ناچیز، مورد قبول خالق بی‌نیاز قرار گرفته و با نظر لطف و رحمت و عنایت خویش در روز فقر و نیازمندی ما را در زمره‌ی بندگان صالح خویش محشور فرماید.

مؤسسه‌ی فرهنگی قرآن و عترت نورالثقلین

۱۳۹۰/۷/۲، مطابق ۲۵ شوال ۱۴۳۲

بخش یکم:

چرا قرآن را حفظ کنیم؟

فصل یکم

جایگاه حفظ قرآن کریم در آیات قرآن

در انجام هر کار نیک، در صورتی که ارزشمندی و قدر و منزلت آن امر بر ما روشن باشد، با انگیزه‌ی والاتر و عزمی راسخ‌تر در آن راه گام برمی‌داریم. حفظ قرآن کریم، یکی از بهترین شیوه‌های انس با کلام الهی است که شناخت میزان ارزش و جایگاه آن در فرهنگ اسلامی، یاریگر خوبی برای پیمودن آگاهانه‌ی آن طریق است.

از راه‌های مهم شناخت فرهنگ اسلامی و ارزشمندی امور در دین اسلام، بررسی آن موضوع از دیدگاه قرآن و معصومان علیهم‌السلام است.

قرآن به عنوان کتابی الهی که تک تک واژگان و کلماتش از سوی خالق بی‌همتا صادر گشته است، مهم‌ترین منبع دانش‌های اسلامی است. ارزشمندی و منزلت اموری که در این کتاب والا مورد تأیید و تأکید واقع گشته، مورد قبول همگان است. با بررسی تفاسیر قرآن کریم در می‌یابیم که در آیات متعددی، مفسران بزرگ قرآن، نکات جالبی راجع به حفظ قرآن استفاده نموده‌اند. در ادامه گزیده‌ای از این موارد را بررسی می‌نماییم.

۱- خداوند متعال در آیاتی از سوره‌ی احزاب در ضمن دستوراتی به همسران پیامبر به آنان فرموده است:

وَأَذْكُرَنَّ مَا بُدِّئَ لِي فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ
 إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا^۱

«و آنچه را از آیات خداوند و حکمت (علوم عقلی و احکام شرعی) در خانه‌های شما بازگو می‌شود، حفظ کنید و به خاطرتان باشد؛ حَقًّا که خدا همواره ریزین و آگاه است».

علامه‌ی طباطبایی رحمته الله علیه مفسر بزرگ قرآن کریم و صاحب تفسیر المیزان در تفسیر این آیه می‌فرماید:

«از ظاهر سیاق بر می‌آید که مراد از «ذکر»، معنای مقابل «فراموشی» باشد، که همان «یاد آوری» است، چون این معنا مناسب تأکید و تشدید است که در آیات شده است ... و در کلمه‌ی ﴿فِي بُيُوتِكُنَّ﴾ تأکیدی دیگر است، (چون می‌فهماند مردم باید امتثال امر خدا را از شما [همسران پیامبر] یاد بگیرند؛ آن وقت سزاوار نیست شما که قرآن در خانه‌هایتان نازل می‌شود، اوامر خدا را فراموش کنید). پس معنای آیه این است که شما زنان پیغمبر، باید آنچه را که در خانه‌هایتان از آیات خدا و حکمت تلاوت می‌شود، حفظ کنید، و همواره به خاطرتان بوده باشد، تا از آن غافل نمانید، و از خط سیری که خدا برایتان معین کرده تجاوز نکنید»^۲.

۲- دومین آیه‌ی مورد بحث، آیه‌ی ﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ﴾^۳

است که چند بار در سوره‌ی مبارکه‌ی قمر تکرار شده است و معنایش آن است که «به راستی ما قرآن را برای تذکر و پندآموزی، آسان و قابل فهم کردیم، پس آیا پندگیرنده‌ای هست؟».

۱. احزاب / ۳۴.

۲. المیزان، ج ۱۶، ص ۴۶۸.

۳. قمر / ۱۷.

با توجه به تفسیری که در آیه‌ی قبل، از واژه‌ی «ذکر» ارائه گشت در این جا نیز مفسران بزرگی چون مرحوم طبرسی - مؤلف تفسیر مجمع‌البیان - بر این باور است که مراد از آسان سازی قرآن برای ذکر، این است که آن را برای حفظ و قرائت آسان نمودیم تا همه‌ی آیات آن قابلیت از بر خواندن را داشته باشد؛^۱ پس آیا کسی هست که در این زمینه از قرآن بهره گیرد.

علامه‌ی شهید، استاد مرتضی مطهری رحمته‌الله در کتاب آشنایی با قرآن در ذیل این آیه می‌فرماید:

«قرآن از کتاب‌هایی است که آمادگی اش برای حفظ شدن از هر کتاب دیگری بیشتر است. عجیب است! شعر را می‌شود حفظ کرد و قرآن شعر هم نیست، نثر است ... در میان نثرها تنها کتاب نثری در عالم که قابل حفظ کردن است، یعنی اصلاً ذهن، آن را برای حفظ کردن می‌پذیرد، قرآن است. نکته‌ی قابل توجهی که از این آیه استفاده می‌شود و در خارج نیز محقق شده است، این که هیچ کدام از کتاب‌های آسمانی جز قرآن، قابلیت حفظ کردن را ندارند».^۲

روشن است، خداوند حکیم، این ویژگی را عبث و بیهوده در این کتاب آسمانی قرار نداده است. افزون بر آن مطابق برخی احادیث، قدرت حفظ قرآن، یکی از موهبت‌های بزرگ پروردگار بر امت اسلام است؛ پس بر هر مسلمانی است که به میزان توان خود، از قرآن حفظ نموده و آن را توشه‌ی راه و موجب انس و تدبّر در آیات سازد. چرا که مطابق فرمایش نورانی رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم «خداوند دوست می‌دارد، اثر نعمت خود بر بندگانش را ببیند».^۳

۳- آیه‌ی نورانی دیگر که شایسته است مورد بحث قرار گیرد، آیه‌ی ۴۹ سوره‌ی عنکبوت ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ يَبَيِّنُ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ...﴾ است.

۱. «أَي سَهْلَانَهُ لِلْحِفْظِ وَ الْقِرَاءَةِ حَتَّى يَرَأَى كَلِمَةً ظَاهِرًا...»؛ مجمع‌البیان، ذیل آیه‌ی شریفه.

۲. آشنایی با قرآن، ج ۵، ص ۲۲۷.

۳. ﴿إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدِهِ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَيْهِ...﴾؛ بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۱۶۱.

در آیه‌ی پیشین، خدای متعال خطاب به پیامبر اسلام ﷺ می‌فرماید: «پیش از این که قرآن را بر تو نازل کنیم، نه کتابی می‌خواندی و نه می‌نوشتی؛ که اگر این‌گونه بود، موجب تردید کوردلان می‌شد». پس از آن در آیه‌ی بعد، تأکید می‌فرماید: «بلکه این قرآن آیات روشنی است، در سینه‌های کسانی که به آنها علم [الاهی] داده شده و هرگز آیات ما را جز ستمکاران انکار نمی‌کنند».

﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الظَّالِمُونَ﴾^۱
 در تفاسیر روایی شیعه از جمله «البرهان» مصداق بارز و برجسته‌ی «صاحبان علم» که قرآن در سینه‌های آنان جای گرفته را «ائم» عليه السلام که جانشینان بر حق پیامبر گرامی اسلام ﷺ هستند، معرفی می‌نماید. این امر به خوبی دلالت بر ارزشمندی حفظ و از بر داشتن قرآن به عنوان مقدمه‌ی انس و عمل، می‌کند. چرا که یکی از خصوصیات امامان معصوم عليه السلام که محبوب‌ترین آفریده‌های خدا پس از نبی مکرّم اویند، حفظ آیات الاهی می‌باشد. از همین رو شایسته است، شیعیان و پیروان راستین آنان نیز به ایشان تأسی کرده و در حفظ، انس، تدبر و عمل به قرآن بکوشند.

البته مرحوم علامه‌ی طبرسی رحمته الله در تفسیر جوامع الجامع علاوه بر پیامبر و ائمه عليه السلام، دانشمندانی که قرآن را حفظ نموده و در سینه‌های خود جای داده‌اند و معنای آن در سینه‌هایشان رسوخ نموده را مصداق این آیه می‌داند.^۲

این نکته نیز قابل توجه است که خدای سبحان، جایگاه قرآن را سینه‌ها و قلوب مؤمنان معرفی می‌نماید نه فقط اوراق و صفحات قرآن؛

﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ...﴾

این امر به خوبی دلالت بر فضیلت و ارزشمندی حفظ قرآن کریم دارد. روشن

۱. عنکبوت/۴۹.

۲. «هم التّبیّ و الأئمّة و العلماء الذّین حفظوه و وعوه و رسخ معناه فی قلوبهم»؛ تفسیر جوامع الجامع، ج ۳، ص ۲۵۰.

است، هنگامی مؤمنان نهایت بهره و استفاده را از آیات دُرَر بار قرآن، خواهند برد که سینه‌ی خود را مملو از این آیات نورانی سازند.

خودآزمایی:

۱. یکی از آیات قرآن کریم که دلالت بر ارزشمندی حفظ قرآن کریم دارد را بیان نموده و نحوه‌ی استدلال به آن را توضیح دهید.
۲. در مورد آیه‌ی ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ يَبَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ...﴾ در تفاسیر روایی شیعه مصداق «صاحبان علم» که قرآن در سینه‌های آنان جای گرفته را «ائم» عليه السلام معرفی می‌نماید. با توجه به این نکته، چگونه می‌توان ارزشمندی حفظ قرآن، برای عموم مردم را از این آیه استفاده نمود؟

فصل دوم:

جایگاه حفظ قرآن کریم در روایات معصومان

پس از قرآن کریم، مهم‌ترین منبعی که برای شناخت فرهنگ اسلامی به آن مراجعه می‌شود، گفتار، رفتار و تقریر معصومان علیهم‌السلام است. چرا که آنان به عنوان معلمان و مفسران قرآن کریم از سوی خدای تعالی، عهده‌دار هدایت و راهبری بشریتند. با بررسی فرمایشات نورانی این عزیزان، در می‌یابیم که ایشان در ضمن سخنان فراوانی که در این باره بیان فرموده‌اند، اقدام به تدوین یک نظام جامع برای تشویق، ترغیب و هدایت جامعه‌ی اسلامی به انس با قرآن از طریق حفظ آن، نموده‌اند.

با توجه به این که در مجامع کامل روایی، باب یا ابوابی به حفظ و حافظان قرآن اختصاص یافته است، بیان تمام روایات این موضوع نیازمند کتاب مستقلی است؛ از همین رو برای رعایت اختصار، در این نوشتار فقط به بیان اجمالی و فهرست‌گونه‌ی این روایات در شش دسته، بسنده می‌نماییم.

دسته‌ی یکم: توصیه نسبت به حفظ قرآن

با بررسی تاریخ و روایات وارده از پیامبر گرامی اسلام ﷺ و ائمه علیهم السلام به روایاتی بر می‌خوریم که آنان اصحاب و یاران خویش را به صورت‌های گوناگون به حفظ قرآن کریم توصیه فرموده‌اند. ناگفته پیداست که تشویق به یک امر، نشانگر مطلوبیت و اهمیت آن امر در نظر آن مردان پاک‌الاهی است.

پیامبر گرامی اسلام ﷺ به یاران و اصحاب خویش توصیه می‌فرمود: «قرآن را بخوانید و آن را به خاطر سپارید، چرا که خداوند قلبی که قرآن را در خود جای داده است، عذاب نمی‌کند».^۱

این امر تا بدان جا مورد توجه و عنایت حضرت بود که درباره‌ی افراد بی‌بهره‌ی از حفظ قرآن این گونه سخن می‌راندند: «کسی که در اندرونش چیزی از قرآن نیست، همانند خانه‌ای ویران است».^۲

دسته‌ی دوم: ترغیب به حفظ از طریق بیان امتیازات معنوی

درجه‌ی حافظ قرآن در بهشت

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: درجات بهشت به تعداد آیات قرآن است. چون صاحب قرآن وارد بهشت شود، به او گفته می‌شود، بخوان و بالا برو که هر آیه‌ای را درجه‌ای است. پس [در آن روز] برتر از درجه‌ی حافظ قرآن درجه‌ای نیست.^۳

۱. «اقْرءوا الْقُرْآنَ وَ اسْتَظْهِرُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ قَلْبًا وَعَى الْقُرْآنَ»؛ مستدرک الوسائل ج، ۴، ص، ۲۴۵، بَابُ اسْتِحْبَابِ حِفْظِ الْقُرْآنِ وَ تَحْمِلِ الْمَشَقَّةِ فِي تَعْلُمِهِ وَ حِفْظِهِ .

۲. «إِنَّ الَّذِي لَيْسَ فِي خَوْفِهِ شَيْءٌ مِنَ الْقُرْآنِ كَالثَّيْبِ الْحَرَبِ»؛ میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۴۸۱۶، ح ۱۶۴۷۴.

۳. عَنْ مُوسَى بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «عَدَدُ ذَرَجِ الْجَنَّةِ عَدَدُ آيِ الْقُرْآنِ فَإِذَا دَخَلَ صَاحِبُ الْقُرْآنِ الْجَنَّةَ قِيلَ لَهُ اقْرَأْ وَ اقْرَأْ وَ اقْرَأْ لِكُلِّ آيَةٍ دَرَجَةٌ فَلَا تَكُونُ فَوْقَ حَافِظِ الْقُرْآنِ دَرَجَةٌ»؛ بحار الأنوار، ج ۸۹، ص ۲۲.

هم‌نشینی حافظ قرآن با انبیاء

پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «گرامی‌ترین مردم نزد خداوند پس از انبیاء، علماء و پس از ایشان حاملان قرآنند. مانند انبیاء از دنیا خارج می‌شوند و به همراه ایشان محشور می‌گردند و با ایشان از پل صراط عبور کرده و پاداششان نیز همانند پاداش انبیاء است. پس خوش به حال طالبان علم و حاملان قرآن به سبب شرف و کرامتی که در نزد خداوند دارند...»^۱.

دسته‌ی سوم: ترغیب به حفظ از طریق بیان امتیازات اجتماعی

اولویت حافظ قرآن در مناصب اجتماعی در عصر نبوی

در عصر نبوی، حفظ قرآن چنان اهمیت داشت که حتی غلامان حافظ قرآن نیز بر مردم عادی مقدم شمرده می‌شدند. مسلمانان، سخت به یادگرفتن و حفظ قرآن اهمیت می‌دادند و اصولاً شخصیت افراد در آن عصر تا حدّ زیادی با این معیار شناخته می‌شد که تا چه اندازه از آیات قرآن را حفظ کرده بودند.^۲ وقتی مهاجران به مدینه هجرت کردند، سالم، غلام ابوحذیفه، به دلیل اینکه از همه به فنون قرائت و حفظ قرآن آشناتر بود، امامت جماعت آنها را بر عهده داشت.^۳ بر کسانی که اطلاعی از تاریخ اسلام دارند، منزلت بلند قاریان و حافظان قرآن و مقام رفیع ایشان در میان مردم [عصر نبوی]، پوشیده نیست.^۴ با توجه به همین جایگاه رفیع بوده است که تاریخ، نام حافظان قرآن در

۱. جَامِعُ الْأَخْبَارِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ أَكْرَمَ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ الْأَنْبِيَاءِ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ حَمَلَةُ الْقُرْآنِ يَخْرُجُونَ مِنَ الدُّنْيَا كَمَا يَخْرُجُ الْأَنْبِيَاءُ وَ يُحْشَرُونَ مِنْ قُبُورِهِمْ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ وَ يَمْشُونَ عَلَى الصِّرَاطِ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ وَ يَأْخُذُونَ ثَوَابَ الْأَنْبِيَاءِ فَطُوبَى لِطَالِبِ الْعِلْمِ وَ حَامِلِ الْقُرْآنِ وَمَا لَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْكِرَامَةِ وَ الشَّرَفِ»؛ مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۴۴، ح ۴۶۰۴ .
۲. تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۱۷.
۳. رک: معجم حفاظ القرآن عبر التاريخ، ج ۱، ص ۲۵۷.
۴. البیان فی تفسیر القرآن، ص ۲۵۳.

عصر پیامبر ﷺ را ثبت نموده است و نام مولای متقیان علی عَلِيٌّ در صدر آن می‌درخشد.^۱

بسیاری از منصب‌ها و مسئولیت‌ها، همچون فرماندهی و امامت جماعت به حسب میزان آشنایی و حفظ اشخاص از قرآن کریم، به ایشان محوّل می‌گردید که تاریخ شواهد بسیاری بر آن اقامه کرده است.

از جمله این که روزی نبی مکرم اسلام ﷺ قصد داشت جمعیتی را [برای انجام مأموریتی] به مکانی بفرستد. ایشان از یک یک آنان می‌پرسید که چه مقدار از قرآن و کدام سوره را حفظ دارد، تا به جوانی که از همه سَنَس کمتر بود رسید؛ او در جواب این سؤال حضرت، اظهار داشت: قسمتی از قرآن به علاوه‌ی سوره‌ی بقره را حفظ دارد. حضرت رو به جمعیت کرد و فرمود: اکنون بروید؛ این جوان امیر بر شما است. گفتند: ای پیامبر خدا او از همه‌ی ما سنّ کمتری دارد. حضرت فرمود: آری ولی سوره‌ی بقره را حفظ دارد.^۲

همچنین در هنگام خاک سپاری شهدای جنگ أُحُد، فرمود: ببینید، کدام یک از آنها [آیات] بیشتری از قرآن حفظ کرده است، پس [برای اکرام و بزرگداشتش] او را پیش از دیگران به خاک بسپارید.^۳

شریف‌ترین امت

رسول گرامی اسلام ﷺ فرمود: «شریف‌ترین مردم امت من حاملان قرآن و شب زنده دارانند».^۴

توصیه به اکرام حافظان قرآن

پیامبر رحمت ﷺ فرمود: «حامل قرآن، پرچم دار اسلام است، هر که او را گرامی

۱. کشف الفهارس، ص ۱۳۳.

۲. ترجمه‌ی مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۵۵.

۳. عن رسول الله ﷺ فی غزوة أُحُد فی دفن الشهداء؛ ﴿انظروا أَكثَرَهُم جَمَاعًا لِلقرآن فاجعلوه أَمَامَ صاحبه فی القبر﴾. میزان الحکمة، ج ۳، ص ۲۵۲۳.

۴. عن ابن عباس قال: قال رسول الله ﷺ: ﴿أشرف أُمَّتِي حَمَلَةُ القرآن و أصحاب اللیل﴾؛ معانی الأخبار، ص ۱۷۸.

بدارد، خداوند را گرامی داشته است و هر که به او اهانت کند، لعنت خداوند بر اوست»^۱.

بیان تأثیرات مثبت حفظ قرآن بر جامعه

پیامبر اسلام ﷺ در سخنی گهربار، یکی از فواید حفظ قرآن و حاملان این کتاب مقدس را از بُعد اجتماعی، این گونه بیان فرموده‌اند: «قرآن را فرا گیرید؛ زیرا حامل و حافظ قرآن همانند کسی است که انبانی پر از مُشک را به دوش گیرد، اگر آن را باز کند بوی خوش آن، مشام‌ها را معطر نماید و اگر آن را نگاه دارد، عطر نگاه داشته است»^۲.

دسته‌ی چهارم: ترغیب از طریق بیان فواید و برکات حفظ قرآن

در برخی روایات فواید و خواصی برای حفظ قرآن ذکر شده است؛ این امر نشانگر اهمیت و سودمندی حفظ قرآن کریم است. در عین حال نوعی تشویق و تحریص مسلمانان بر این امر مقدس نیز به شمار می‌رود. در ادامه به برخی از این احادیث اشاره می‌شود.

بهره‌مندی از عقل

رسول اکرم ﷺ فرمود: «هر که قرآن را حفظ نماید، خداوند او را تا پایان عمر از نعمت عقل بهره‌مند می‌نماید»^۳.

مصونیت از بلا

رسول اکرم ﷺ فرمود: «هنگامی که خداوند بلایی را از آسمان می‌فرستد،

۱. ﴿حَامِلُ الْقُرْآنِ حَامِلٌ رَايَةَ الْإِسْلَامِ ، مَنْ أَكْرَمَهُ فَقَدْ أَكْرَمَ اللَّهَ ، وَ مَنْ أَهَانَهُ فَقَلْبُهُ لَعْنَةُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ﴾ . میزان الحکمه، ج ۳، ص ۲۵۲۳.

۲. مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۴۶.

۳. ﴿مَنْ جَمَعَ الْقُرْآنَ مَتَّعَهُ اللَّهُ بِعَقْلِهِ حَتَّى يَمُوتَ﴾؛ میزان الحکمه، ج ۱۰ ص ۴۸۱۸، ح ۱۶۴۸۸.

حافظان قرآن و آنان که بر اوقات نماز مراقبت می‌کنند و آبادگران مساجد را از آن حفظ می‌کند»^۱.

آمزش گناهان

رسول گرامی اسلام ﷺ فرمود: «کسی که قرآن را از حفظ بخواند و گمان کند خدای تعالی او را نمی‌آمزد، در شمار کسانی است که آیات الاهی را به تمسخر گرفته است»^۲.

سرشناسی و مهتری در بهشت

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «حاملان و حافظان قرآن، سرشناسان اهل بهشت‌اند»^۳.

حق شفاعت

رسول اکرم ﷺ فرمود: «کسی که قرآن را به خاطر سپرده و حفظ نماید و حلال آن را حلال و حرام آن را حرام بداند، خدای تعالی او را وارد بهشت سازد و شفاعت او را برای ده نفر از خاندانش که تمامی اهل آتشند [اما مستحق شفاعت]، بپذیرد»^۴.

دسته‌ی پنجم: تشویق‌های مادی برای حفظ قرآن

با مطالعه‌ی تاریخ و سیره، به مواردی دست می‌یابیم که معصومین علیهم‌السلام برای تشویق به حفظ، برای حافظان قرآن سهم ویژه‌ای از بیت المال مسلمین قرار داده‌اند.

امام علی علیه‌السلام در زمان خلافت خویش برای سوق دادن مسلمانان به سمت

---

۱. «إِذَا أَنْزَلَ اللَّهُ غَاثَهُ مِنَ السَّمَاءِ غُوفِي مِنْهَا حَمَلَةَ الْقُرْآنِ وَ رِعَاةَ الشَّمْسِ أَيِ الْحَافِظُونَ لِأَوْقَاتِ الصَّلَوَاتِ وَ عُمَّارَ الْمَسَاجِدِ»

مستدرک‌الوسائل، ج ۳، ص ۱۵۰.

۲. مستدرک‌الوسائل، ج ۴، ص ۲۶۹.

۳. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۱۷۷.

۴. مستدرک‌الوسائل، ج ۴، ص ۲۴۵.

حفظ قرآن و قدردانی از تلاش‌های حافظان و نشان دادن جایگاه آنان در جامعه‌ی اسلامی می‌فرمودند: «کسی که اسلام را بپذیرد و قرآن را حفظ نماید، سالانه دویست دینار از بیت المال مسلمانان سهم دارد، اگر در دنیا از آن محروم گردد، در روز قیامت که به آن نیازمندتر است به طور کامل آن را دریافت خواهد نمود».^۱

دسته‌ی ششم: توصیه‌های ویژه به حافظان

تشویق به مرور کردن آیات

یکی از وظایف مهمی که حافظ قرآن با آن مواجه است، مرور و یادآوری آیات است. در این باره از پیامبر گرامی اسلام ﷺ روایت شده که فرمودند: «با یادآوری و مرور آیات قرآن، بر حفظ آن مواظبت کنید».^۲

همچنین در حدیثی دیگر می‌فرمایند: «اگر حافظ قرآن همت گمارد و شب و روز به مرور و قرائت آن بپردازد، آن را به یاد می‌آورد، در غیر این صورت آن را فراموش می‌کند».^۳

بی‌توجهی و غفلت از مرور آیات، موجب ضعف در محفوظات و فراموشی آن می‌گردد. از یاد بردن آیات حفظ شده، آن قدر ناپسند و نازیباست که اهل بیت علیهم‌السلام آن را موجب حسرت ابدی می‌دانند.

امام صادق علیه‌السلام فرمود: «هر که سوره‌ای از قرآن را فراموش نماید، آن سوره با صورتی زیبا و درجه‌ای رفیع در بهشت بر او تمثّل یافته [و ظاهر می‌گردد]؛ هنگامی که فرد، آن سوره‌ی [تمثّل یافته] را مشاهده می‌کند، می‌گوید: تو چقدر زیبا هستی، ای کاش تو برای من بودی؛ پس آن سوره پاسخ می‌دهد: آیا مرا

۱. ﴿مَنْ دَخَلَ فِي الْإِسْلَامِ طَائِعًا وَ قَرَأَ الْقُرْآنَ ظَاهِرًا فَلَهُ فِي كُلِّ سَنَةٍ مِائَتَا دِينَارٍ فِي بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ إِنْ مَنَعَ فِي الدُّنْيَا أَخَذَهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَافِيَةً أَحْوَجَ مَا يَكُونُ لَهَا﴾؛ الخصال، ج ۲، ص ۶۰۲.

۲. ﴿تَعَاهَدُوا الْقُرْآنَ بِالتَّذْكَرَةِ﴾؛ کلید حفظ قرآن، ص ۶۷، به نقل از اسدالغابه، ج ۳، ص ۵۳۷.

۳. ﴿إِذَا قَامَ صَاحِبُ الْقُرْآنِ فَرَّاهُ بِاللَّيْلِ وَالتَّهَارِ ذَكَرَهُ وَ إِذَا لَمْ يَنْمِ بِهِ نَسِيَهُ﴾؛ همان ص ۶۸، به نقل از صحیح مسلم، ج ۱، ص ۵۴۴، حدیث ۲۲۷.

نمی‌شناسی؟ من همان سوره‌ای هستم [که مرا حفظ نموده بودی]، اگر مرا فراموش نمی‌کردی تو را به این درجه‌ی معنوی [والا] می‌رساندم»^۱.

آموزش برخی دعاها برای فراموش نکردن قرآن

یکی از شواهد بسیار ارزشمند در شناخت سیره‌ی پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و فرزندان پاکش درباره‌ی حفظ قرآن، وارد شدن برخی ادعیه‌ی مخصوص حفظ و فراموش نکردن آیات قرآن است. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ داعی‌ی را به حضرت علی عَلِيٍّ برای فراموش نکردن قرآن آموختند و فرمودند: این گونه دعا کن:

﴿اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي بِتُرْكِ مَعْصِيكَ أَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِي وَارْحَمْنِي مِنْ تَكْلِيفِ مَا لَا يَعْينِي وَارْزُقْنِي حُسْنَ النَّظَرِ فِيمَا يُرْضِيكَ، وَالزِّمَّ قَلْبِي حِفْظَ كِتَابِكَ كَمَا عَلَّمْتَنِي وَارْزُقْنِي أَنْ أَتْلُوهُ عَلَى النَّحْوِ الَّذِي يُرْضِيكَ عَنِّي اللَّهُمَّ نُورِ بِكِتَابِكَ بَصْرِي وَاشْرَحْ بِهِ صَدْرِي وَأَطْلِقْ بِهِ لِسَانِي وَاسْتَعْمِلْ بِهِ بَدَنِي وَقَوِّنِي بِهِ عَلَى ذَلِكَ وَأَعِنِّي عَلَيْهِ إِنَّهُ لَا يُعِينُ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْتَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ﴾^۲

«بارخدایا! به من رحمت آر که تا زنده هستم، هیچ‌گاه نافرمانی تو نکنم و به من رحمت آر که در چیزهای بیهوده به زحمت نیفتم و نیک اندیشی در آنچه که تو را خشنود می‌کند، روزیم فرما و حفظ کردن کتابت را آن گونه که به من آموختی با قلبم ملازم و همراه گردان و تلاوت آن را به گونه‌ای که تو را از من خشنود گرداند، روزیم فرما. بارخدایا! به وسیله‌ی کتابت دیده‌ی (بصیرت) مرا روشن گردان و سینه‌ام را فراخ ساز و زبانم را باز و گویا کن و پیکرم را در راه آن به کار گیر و در این باره با قرآن نیرویم بخش و بر آن کمک فرما که در این زمینه جز تو کسی کمک نکند؛ معبودی جز تو نیست».

۱. ﴿مَنْ نَبِيٍّ سُورَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ مُثَلَّتْ لَهُ فِي صُورَةٍ حَسَنَةٍ وَ دَرَجَةٍ زَفِيحَةٍ فَإِذَا رَأَاهَا قَالَ مَا أَنْتَ مَا أَحْسَنْتَ لِي لَيْتَكَ لِي فَيَقُولُ أَمَا تَعْرِفُنِي أَنَا سُورَةٌ كَذَا وَ كَذَا وَ لَوْ لَمْ تَنْسِنِي رَفَعْتُكَ إِلَى هَذَا﴾؛ الكافي؛ ج ۲، ص ۶۰۸.

۲. بحار الأنوار، ج ۸۹، ص ۲۰۸.

در برخی کتاب‌های روایی نماز مخصوصی برای شروع حفظ قرآن کریم با آداب ویژه‌ای ذکر شده است. همه‌ی این امور به خوبی نشان دهنده‌ی ارزش والای حفظ قرآن و جایگاه آن نزد رهبران حقیقی جامعه‌ی اسلامی است.^۱

توصیه‌های اخلاقی ویژه به حافظان قرآن

در سیره‌ی پیامبر ﷺ به فرمایشاتی بر می‌خوریم که ایشان نکات اخلاقی ویژه‌ای را به حافظان و حاملان قرآن کریم گوشزد نموده‌اند. توصیه‌های اخلاقی ویژه به حافظان، نشانگر جایگاه اجتماعی مهمی است که اهل قرآن در جامعه‌ی نبوی از آن برخوردار بوده‌اند و اعمال و رفتار آنان به صورت خاص مورد توجه پیامبر گرامی اسلام ﷺ نیز بوده است. طبیعی است، این افتخار بزرگ و امتیاز ویژه - یعنی حفظ آیات و انس با مفاهیم انسان ساز آن کتاب عزیز و جایگاه با کرامت خود قرآن به عنوان قانون اساسی مسلمانان و برترین کتاب هدایت و سعادت آنان - باعث می‌شد، همواره در جامعه‌ی دینی و در میان مسلمانان مورد توجه و عنایت خاص باشند. در نتیجه حافظان قرآن افراد برگزیده و ممتازی به شمار آمده و مورد توجه دیگر مؤمنان و الگو و اسوه بوده‌اند. این در جای خود امری صحیح، درست و برگرفته از فرهنگ دینی بود. چنان که امام صادق علیه السلام از قول جد بزرگوارشان رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می‌کنند که حضرت فرمود: «اهل قرآن از لحاظ رتبه‌های معنوی در زمره‌ی برترین انسان‌ها (به جز انبیاء و پیامبران) هستند. حقوق اهل قرآن را پایمال نکنید. زیرا آنان دارای مقام والایی نزد خداوند هستند.»^۲

اما این امر، مسئولیت سنگینی را به دوش حافظان و حاملان قرآن می‌گذارد.

۱. رک: مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۳۸۴ تا ۳۸۶، ح ۴۹۸۶ و ۴۹۸۷. همچنین رک: بحار الأنوار، ج ۸۶، ص ۲۸۸.

۲. ثواب الأعمال، ص ۹۹.

چرا که همواره به عنوان الگوهای رفتاری دیگر مسلمانان، زیر ذره بین دقیق آنان قرار گرفته و صلاح و سلامت اخلاقی آنان در باقی افراد جامعه نیز تأثیرگذار بوده است. از سوی دیگر، انحرافات اخلاقی و خصوصیات نازیبا و ناشایست، احتمال سستی، انحراف و خدای ناکرده بدبینی نسبت به دین و پیروان آن را در پی داشت. اکنون نمونه‌هایی از دغدغه‌های نبی مکرم اسلام ﷺ را بازگو می‌کنیم:

حضرت در بیاناتی فرمود: «سزاوارترین مردم به خشوع داشتن در آشکار و نهان حافظ قرآن است؛ سزاوارترین افراد به انجام عبادات، نماز و روزه در آشکار و نهان، حافظ قرآن است سپس با صدای بلند فرمود: ای حامل قرآن به واسطه‌ی قرآن تواضع نما تا خدا درجه‌ی تو را بالا برد و تکبر نوز تا خدا تو را زبون نسازد؛ ای حامل قرآن خود را با قرآن برای خدا بیارای، تا خدا به تو آراستگی دهد. نه برای مردم تا خدا تو را بدان زشت کند. هر که قرآن را ختم نماید، گویی نبوت در سینه‌اش جای داده شده است، جز این که بر او وحی نمی‌شود. کسی که قرآن را در سینه‌ی خود جای داده با کسی که با او به جهالت برخورد می‌کند، جاهلانه رفتار نمی‌کند و بر کسی که بر او غضب کند، غضب نمی‌کند و با کسی که با او تندی کند، به تندی برخورد نمی‌کند؛ بلکه با عفو و گذشت و بخشش برخورد می‌کند و به جهت تعظیم و بزرگداشت قرآن، صبر و بردباری می‌نماید...»^۱.

نبی رحمت ﷺ با موشکافی دقیق و بازکاوی جایگاه حاملان قرآن، این

۱. عمرو بن جمیع عن أبي عبد الله عليه السلام قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ﴿إِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ بِالتَّخَشُّعِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ لِحَامِلِ الْقُرْآنِ وَإِنَّ أَحَقَّ النَّاسِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ بِالصَّلَاةِ وَالصُّومِ لِحَامِلِ الْقُرْآنِ ثُمَّ تَأْدَى بِأَعْلَى صُوتِهِ يَا حَامِلِ الْقُرْآنِ تَوَاضِعْ بِهِ يَرْفَعُكَ اللَّهُ وَلَا تَعَزَّزْ بِهِ فَيَذَلُّكَ اللَّهُ يَا حَامِلِ الْقُرْآنِ تَزَيُّ بِهِنَّ يَرْثِيكَ اللَّهُ بِهِ وَلَا تَزَيُّ بِهِنَّ لِلنَّاسِ فَيَشِينُكَ اللَّهُ بِهِ مَنْ حَمَمَ الْقُرْآنَ فَكَأَنَّمَا أُدْرِجَتْ التُّبُوهُ يَنْ جَنْبِيهِ وَ لَكَيْتَهُ لَا يُوحَى إِلَيْهِ وَ مَنْ جَمَعَ الْقُرْآنَ فَنَوَلَهُ لَا يَجْهَلُ مَعْ مَنْ يَجْهَلُ عَلَيْهِ وَ لَا يَغْضَبُ فِيمَنْ يَغْضَبُ عَلَيْهِ وَ لَا يَجِدُ فِيمَنْ يَجِدُ وَ لَكَيْتَهُ يَغْفُو وَ يَضْحَكُ وَ يَغْفِرُ وَ يَجْمَلُ لِتَعْظِيمِ الْقُرْآنِ وَ مَنْ أَوْقَى الْقُرْآنَ فَطَنَّ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ أَوْقَى أَفْضَلَ مِمَّا أَوْقَى فَقَدْ عَظَّمَ مَا حَقَّرَ اللَّهُ وَ حَقَّرَ مَا عَظَّمَ اللَّهُ وَ فِيهِ، وَ رُوِيَ لَا تَبْلَى عَشْرَةَ الْعَازِي وَ الْمُؤَدِّنُ وَ الْعَالِمُ وَ حَامِلِ الْقُرْآنِ وَ الشَّهِيدُ وَ التَّيُّبِيُّ وَ الْمَرْأَةُ إِذَا مَاتَتْ فِي نَفْسِهَا وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا وَ مَنْ مَاتَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوْ لَيْلَتِهَا صلى الله عليه وسلم؛ وسائل الشيعه، ج ۶، ص ۱۸۱.

توصیه‌ها را بیان فرموده است. پرداختن به این موضوع بسیار حائز اهمیت است که چرا حضرت بر انجام عبادات و تذلل و خشوع در برابر خداوند هم در نهان و هم به صورت آشکارا تأکید می‌فرماید؟

پیداست که این جایگاه، آن قدر خطیر است که حاملان قرآن در معرض برخی خطرات و آسیب‌های اخلاقی و اجتماعی هستند؛ از همین رو اگر اهل دقت و خودسازی و توجه به معبود نباشند، نمی‌توانند به سلامت، راه معرفت را بیمایند و احتمال لغزش هست. نکته‌ی قابل توجه این است که معمولاً در فرهنگ دینی، انجام عبادات واجب به صورت آشکار و عبادت‌های مستحب به صورت نهانی فضیلت دارد. هر یک از این دو شیوه نیز ثمرات و اثرات متفاوتی دارد. بنابراین با توجه به تأکید یادشده، حامل قرآن برای یاری طلبیدن از خدای متعال در انجام وظایف خود و بیمه شدن در برابر لغزشگاه‌ها، لازم است ارتباط خویش با معبود را به خصوص در خلوت خویش ارتقاء بخشیده، با او انس گرفته و برای راه‌یابی و ماندگاری در صراط مستقیم و پیمودن راه معرفت از او مدد جوید.

رهنمودهایی درباره‌ی تقویت حافظه^۱

در یک نگاه کلی به احادیثی که درباره‌ی پیش‌گیری از ناتوان شدن نیروی حافظه و یا تقویت، شادابی و جوان ماندن نیروی عقل وارد شده است، می‌توان آنها را به چهار دسته تقسیم نمود:

یکم: احادیثی که برای پیش‌گیری از فرسودگی نیروی حافظه و یا تقویت آن، رعایت برخی از امور بهداشتی را توصیه کرده‌اند.

دوم: روایاتی که تغذیه‌ی درست و استفاده از برخی خوردنی‌ها و اجتناب از برخی دیگر را در جوان ماندن نیروی حافظه و قوای ادراکی مؤثر می‌دانند.

---

۱. برگرفته از مباحث مطرح شده در کتاب کلید حفظ قرآن، صص ۴۸ تا ۵۳ با اندکی تصرف.

سوم: رهنمودهایی که قوت و یا ضعف قوه‌ی حافظه را از بُعد مسایل روانی نگریسته و با آن مرتبط دانسته و برخی اقدامات فرهنگی را در این زمینه سودمند می‌دانند.

چهارم: روایاتی که تأکید دارند، پیش‌گیری از ناتوانی نیروی حافظه و تقویت آن، از طریق به کارگیری و ورزش دادن آن امکان‌پذیر است. اکنون برخی از این رهنمودها را بیان می‌نماییم:

الف) رعایت بهداشت

سلامتی و توان‌مندی قوای ادراکی و نیروی حافظه، ارتباط مستقیم با سلامتی و شادابی جسم دارد؛ تا آن‌جا که در مثل آمده است: «عقل سالم در بدن سالم است». این امر مورد قبول روایات نیز هست.^۱ از این رو اجتناب از همه‌ی عوامل بیماری‌زا و بهره‌گیری از اموری که موجب تقویت و نشاط جسم است، مانند ورزش و تفریحات سالم، در جوان ماندن قدرت حافظه مؤثر است. علاوه بر آن در روایات اسلامی بر موارد دیگری از جمله، مسواک زدن^۲، ناخن گرفتن، روغن مالی پوست، استراحت کافی، خواب میان روز و حجامت کردن تأکید شده است.

ب) تغذیه‌ی سالم

غذای سالم و استفاده‌ی درست از خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها نیز مانند موارد پیشین، برای پیش‌گیری از فرسودگی نیروی حافظه، ضروری است. اما آنچه در

---

۱. «... قَالَ (ﷺ) حَمْسُ خِصَالٍ مَنْ فَقَدَ وَاحِدَةً مِنْهُنَّ لَمْ يَزَلْ نَاقِصَ الْعَيْشِ زَائِلَ الْعُقْلِ مَشْغُولَ الْقَلْبِ فَأَوْلَاهَا صِحَّةُ الْبَدَنِ ...» وسائل الشیعة ج ۲۰، ص ۵۱، ح ۲۵۰۱۰.

۲. «فَلَا تَهْتِكُ لُحْمًا يُدَبُّ فِي الْبَلْعَمِ وَ تَزِيدُ فِي الْحِطِّ الصَّوْمِ وَ التَّوَالُكِ وَ قِرَاءَةِ الْقُرْآنِ»؛ بحار الأنوار، ج ۵۹، ص ۲۷۲.

این باره مورد توجه روایات است عبارت است از:

عسل، عدس، گوشت^۱، کرفس، کدو، به، خرفه، اترج، باقلا، سرکه، انار همراه پیه‌ی آن، مویز^۲، حلوا، کُنْدَر^۳، زعفران، قَرَنْفُل^۴، حَرْمَل (سداب)^۵، چغندر. همچنین پرهیز از خوردن پنیر، سیب ترش، گشنیز و پس خورده‌ی موش که در روایات اسلامی موجب کم شدن حافظه و فراموشی معرفی شده است. مهم‌ترین نکته‌ای که در پیش‌گیری از ضعف قوای ادراکی و حافظه از نظر تغذیه مورد تأکید روایات است، عبارت است از اجتناب از پرخوری و عادت دادن خود به کم خوری و روزه‌داری.

ج) تقویت روان

اموری که موجب تقویت روانی انسان است نیز به جوان ماندن قدرت اندیشه و نیروی حافظه کمک می‌کند:

۱. به ویژه گوشت نزدیک گردن.
۲. مویز یا زیب به انگور سیاه که دانه‌های آنها درشت است گفته می‌شود وقتی که این دانه‌ها را خشک کنند بدان مویز می‌گویند. اگر کسی بخواهد از حافظه قدرتمندی برخوردار باشد باید صبح‌ها ناشتا (قبل از صبحانه) بیست و یک دانه به ویژه اگر سرخ و بی دانه باشد، مصرف کند. محققان می‌گویند خوردن مویز از بروز بیماری آلزایمر جلوگیری می‌کند.
۳. کندر: تراوش‌های خشک و صمغی شکل که پس از شکاف بر روی تنه گونه‌های مختلف از گونه (*Boswellia*) و خانواده‌ی (*Burserales*) به دست می‌آید و دارای ۲۴ گونه است. کندر دارای خواص بسیار زیادی از جمله تقویت کننده و تیزکننده‌ی حافظه و ضد فراموشی است. نام فارسی آن کندر و نام علمیش (*Boswellia Papyrifera* Hocst) می‌باشد. (به نقل از پایگاه اطلاع‌رسانی انجمن تحقیقات طب سنتی ایران، دانشگاه علوم پزشکی تهران).
۴. قرنفل گیاهی است دو ساله از جنس میخک‌ها (*Dianthus*)، راسته‌ی میخک‌سانان (*Caryophyllales*)، خانواده‌ی میخکیان (*Caryophyllaceae*) با گل‌های کوچک، مخملی به رنگ‌های صورتی، سفید، قرمز، بنفش و مخلوط سفید و قرمز. قرنفل به نامهای لونک و قرفلون نیز نامیده می‌شود، دارای خواص بسیاری از جمله تقویت حافظه، نشاط آور و تقویت‌کننده‌ی اعصاب می‌باشد.
۵. نامهای فارسی: اسفند، اسپند، سپند، سداب کوهی، حرمل، حرمله، سینج، اورلیک و نامهای انگلیسی آن: (*Wild rue-syrian rue-harme-African rue*) می‌باشد. حرمل یا اسفند، گیاهی چند ساله و علفی است که در بسیاری از زمینها و مراتع ایران می‌روید. گیاهی پر برگ است و برگ‌های آن به رنگ سبز روشن و دارای تقسیمات باریک، دراز و نامنظم هستند. دارای خواص بسیاری از جمله آمیب کش، ضد باکتری، ضد عفونی کننده، مسکن و ... می‌باشد. در کشورهای مختلف به نحوه‌های گوناگونی از جمله روغن، محلول و ... استفاده می‌شود. مصرف این گیاه دارویی حتماً باید با مشورت و تجویز اهل فن و پزشک باشد.

یاد خدا و یاری جستن از او، قرائت قرآن به ویژه خواندن «آیه‌ی الکرسی»، رعایت ادب و مهربانی با افراد نادان، از عوامل تقویت نیروی عقل و حافظه شمرده شده است.

در برخی روایات از مولا علی علیه السلام به نقل از نبی اکرم صلی الله علیه و آله، خواندن این دعا بعد از هر نماز توصیه شده است:^۱

﴿سُبْحَانَ مَنْ لَا يَعْتَدِي عَلَى أَهْلِ مَمْلَكَتِهِ سُبْحَانَ مَنْ لَا يَأْخُذُ أَهْلَ الْأَرْضِ بِالْأَوَانِ
الْعَذَابِ سُبْحَانَ الرَّءُوفِ الرَّحِيمِ اللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي فِي قَلْبِي نُورًا وَبَصْرًا وَفَهْمًا وَعِلْمًا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ
شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

د) ورزش حافظه

ورزش، همان طور که می‌تواند قوای جسمانی انسان را تقویت کند، قادر است قوای روحی و ادراکی او را نیز توانمند و شاداب و بانشاط سازد؛ ورزش قوای ادراکی، به کارگیری صحیح و منظم آن در تحصیل دانش است. از این رو در روایات اسلامی تحصیل علم و زیاد بودن فعالیت‌های علمی یکی از عوامل پیش‌گیری از فراموشی و تقویت اندیشه شناخته شده است.

امام علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «آن که بسیار به بحث و درس علمی بپردازد، آن چه را فراگرفته فراموش نکند...»^۲.

۱. مستدرک الوسائل، ج ۵، ص ۷۸، ح ۵۳۹۱.

۲. ﴿مَنْ أَكْثَرَ مُدَارَسَةَ الْعِلْمِ لَمْ يَنْسَ مَا عَلَّمَهُ...﴾؛ غررالحکم، ص ۴۹، ح ۲۷۱.

خودآزمایی:

۱. نمونه‌ای از فرمایشات معصومین علیهم‌السلام که در آن به حفظ قرآن توصیه شده است را بیان فرمایید.
۲. دو نمونه از امتیازات معنوی، که معصومان علیهم‌السلام با ذکر آن، یاران خویش را به حفظ قرآن تشویق و ترغیب می‌نمودند، را نام ببرید.
۳. دو نمونه از امتیازات اجتماعی حافظان قرآن که معصومان علیهم‌السلام بر آن تأکید می‌ورزیدند را نام ببرید.
۴. یک حدیث از مواردی که اهل بیت علیهم‌السلام در آن فواید و برکات حفظ قرآن را بازگو نموده‌اند را ذکر نمایید.
۵. آیا اهل بیت علیهم‌السلام برای ترویج حفظ قرآن از تشویق‌های مادی هم بهره می‌گرفتند؟ با ذکر حدیثی توضیح دهید.

فصل سوم:

حفظ قرآن از دیدگاه علماء

ارزشمندی و فضیلت انس با قرآن از طریق حفظ آیات گهربارش، در فرهنگ قرآن و سیره‌ی معصومان علیهم‌السلام به خوبی روشن گشت. در این بخش، گزیده‌ای از سخنان علمای بنام جهان اسلام و شاگردان برجسته‌ی مکتب اهل بیت علیهم‌السلام که همگی آشنای با فرهنگ دینی و مذاق شریعت بوده و پس از پیامبر خدا و امامان معصوم علیهم‌السلام، مرجع و راهنمای راهیان طریق معرفتند، درباره‌ی حفظ قرآن را بیان می‌نماییم.

- شهید اول رحمته‌الله

ایشان در وصیت‌نامه‌ی خود این چنین می‌نگارد: «آیاتی از قرآن را برگزین و ورد خود ساز، اگر حفظ قرآن در توانت باشد، حتماً آن را حفظ و از برنما و اگر

---

۱. ابو عبد الله، شمس الدین، محمد بن مکی بن محمد شامی عاملی جزینی، معروف به شهید اول در سال ۷۲۴ هجری در جزین، از قرای جبل عامل متولد شد. شهید اول، از بزرگان فقهای امامیه و از اعظم مجتهدان تاریخ اسلام می‌باشد. عالم عامل کامل، محدث، رجالی، اصولی، ادیب و شاعر و در اصطلاح رجال «امام الفقه» نامیده شده است. وی در روز پنج‌شنبه نهم جمادی الأولى سال ۷۸۶ هجری در عهد سلطنت برقوق، با فتوای قاضی برهان الدین مالکی و عباد بن جماعه شافعی، پس از تحمل یک سال حبس و زندان در قلعه‌ی شام به شهادت رسید. در همان ایام حبس بود که کتاب ارزشمند اللعنة الدمشقیة را در مدت ۷ روز تألیف کرد؛ در حالی که از منابع فقه تنها المختصر النافع در اختیارش بود. به دلیل کینه‌ها و عداوت‌های دیرینه‌ای که از تشیع و علمای شیعه و آن بزرگوار داشتند، بدن شریفش را به دار کشیده و سنگسار کردند و مورد اهانت‌ها قرار دادند.

آن توان را در خود ندیدی، هر مقدار از آیات را توانستی حفظ کن، و در این امر، کوتاهی مکن»^۱!

– شهید ثانی^۲ رحمته الله

«اولین کاری که طالب علم، موظف به انجام آن است، حفظ متقن قرآن کریم می باشد؛ چرا که قرآن اساس علوم و اهم آن می باشد. سیره‌ی متقدمین [و علمای گذشته] بر این بود که فقه و حدیث را به غیر حافظ قرآن، تعلیم نمی دادند. پس از حفظ قرآن، اشتغال فرد به سایر علوم نیز، نباید به گونه‌ای باشد که منجر به فراموشی قرآن گردد و یا آن را در معرض فراموشی قرار دهد...»^۳.

– سید بن طاووس^۴ رحمته الله

وی در وصیّت به فرزند خویش چنین می‌نگارد: «... برای تعظیم و تجلیل از مقام وحی و همچنین احیای شعائر اسلامی، تمام قرآن را حفظ و از بر نما»^۵.

۱. وصیت‌نامه‌ی شهید اول؛ رک: غایه المراد، ص ۱۸۳.

۲. فقیه عالیقدر و دانشمند بزرگوار شیعه، شیخ زین الدین بن علی بن احمد عاملی جبعی، معروف به شهید ثانی در سیزدهم شوال ۹۱۱ هجری قمری، متولد شد. وی یکی از اعیان و مفاخر فقهای نامدار شیعه و یکی از اکابر متبحرین در علوم اسلامی و یکی از استوانه‌های فقهی و اجتهادی در طول ادوار فقه اسلامی می‌باشد که از نظر آثار و برکات وجودی کم‌نظیر است. او که در قرن دهم هجری می‌زیست با تلاش و کوشش خستگی‌ناپذیر، فقه آل محمد صلی الله علیه و آله را به نقاط مختلف جهان بسط و انتشار داد. شهید ثانی نیز مانند بسیاری از شهدای فضیلت، قربانی مطامع دنیوی افرادی فرومایه گشت. ایشان را به جرم رافضی و شیعه بودن در راه سفر حج به شهادت رسانده و سر بریده او را به حضور سلطان وقت آوردند. مدت سه روز جسد او بر روی زمین ماند و سرانجام پیکر شریف او را به دریا افکندند. جریان شهادت آن بزرگوار در سال ۹۶۶ هجری قمری رخ داد.

۳. القسم الثالث آدابه فی درسه و قراءته و ما یعتمده حینئذ مع شیخه و رفقته و هو أمور؛ الاول: و هو أهمها أن یتدئ أولاً بحفظ کتاب الله تعالی العزیز حفظاً متقناً، فهو أصل العلوم و أهمها، و کان السلف لایعلمون الحدیث و الفقه إلا لمن حفظ القرآن و إذا حفظه فلیحذر من الاشتغال عنه بغيره اشتغالا یؤدی إلى نسیان شیء منه أو تعریضه للنسیان، بل یتعهد دراسته و ملازمه و رد منه کل یوم ثم آیام ثم جمعة دائماً أبداً؛ منیة المرید، الشهید الثانی، ص ۲۶۳.

۴. ابن طاووس از اکابر فقهای امامیه، عالم به حدیث و رجال، متکلم، ادیب و مصنف بزرگ شیعه می‌باشد. موسوعی طبقات الفقهاء، ج ۷، ص ۳۷.

۵. گنجینه‌ی وصایا، ص ۱۹۷، به نقل از کشف المحجّة لثمره المهجد.

– صاحب جواهر^۱ رحمته الله

«آنچه که مقتضای حکمت و مصلحت بوده است، شدت تشویق و تأکید بر حفظ، نگارش، تعلیم و تعلم قرآن بوده است؛ چرا که قرآن، سرچشمه‌ی نبوت و از بزرگ‌ترین منت‌های الهی بر امت اسلام است»^۲.

– آیت الله العظمی بروجردی^۳ رحمته الله

«از حفظ داشتن قرآن توشه‌ای برای انسان است. افسوس بر کسی که از دنیا برود و توشه‌ای نداشته باشد»^۴.

۱. شیخ محمد حسن بن شیخ باقر بن شیخ عبدالرحیم بن آقا محمد بن ملا عبد الرحیم شریف اصفهانی، معروف به (صاحب جواهر)، در سال ۱۲۰۰ ق به دنیا آمد. با پشتکار و نبوغی که داشت توانست در ۲۵ سالگی به درجه‌ی اجتهاد نایل آید و نگارش کتاب بی‌همتای «جواهر الکلام» را آغاز کند. وی ظاهری بس آراسته داشت. بسیار قانع، فروتن و شکبیا بود. به شاگردانش احترام خاصی می‌گذاشت. ایشان در روز اول شعبان ۱۲۶۶ ق به دیدار معبود شتافت.
۲. بل کان من مقتضی الحکمة والمصلحة شدة الحث والتأکید فی حفظ القرآن وضبطه وتعلمه وتعلیمه ، لانه مفجر النبوة، و من أعظم منن الله علی هذه الامة؛ جواهر الکلام، شیخ محمد حسن نجفی، ج ۱۳، ص ۳۶۰.
۳. آیت الله العظمی سید حسین بن سید علی طباطبایی بروجردی در سال ۱۲۹۲ قمری در شهرستان بروجرد چشم به جهان گشود. ملکات نفسانی و خصایص اخلاقی معظم له بسیار است از جمله: او عاشق فقه و فقاقت و دلباخته‌ی مکتب پر فیض اهل بیت رسالت علیهم السلام بود. او علاوه بر مقام مرجعیت، دارای شخصیتی جذاب و با عظمت بود که چشم همگان را بر می‌کرد. در بیان حق از ملامت ملامت‌کنندگان ترسی نداشت. دارای ایمانی محکم بود و آن چنان صدافتی داشت که ضرب المثل شده بود. در زندگی زاهد و بخشنده بود. اهل شب زنده‌داری بود و نماز شب او ترک نمی‌شد. ترس از خدا در تمام وجودش ریشه داشت. اکثر اوقات در حال تلاوت قرآن کریم بود. او حافظ نصف قرآن، متواضع، بسیار مهربان و اهل تحقیق و بسیار پر مطالعه بود. در خوراک و پوشاک لباس‌های ایرانی می‌پوشید و زندگی را با املاک و ما یملک خود اداره می‌کرد. در طول عمرش همان‌طور که خود در ضمن نامه‌ای مرقوم داشته، از پادشاهان و صاحب منصبان هدیه‌ای را نمی‌پذیرفت و از مداحان و چاپلوسان خوشش نمی‌آمد. او حافظ بسیاری از احادیث در ابواب مختلف فقه، متخصص در علم رجال، ادیب، شاعر و متخصص در فلسفه و هیئت و ریاضیات بود. چند روز قبل از وفات مرحوم آیت الله بروجردی عده‌ای خدمت ایشان می‌رسند در حالی که آقا را خیلی ناراحت می‌بینند. آقا در چنین حالتی می‌گوید: خلاصه عمر ما گذشت و ما رقتیم و نتوانستیم چیزی برای خود از پیش بفرستیم و عمل با ارزشی انجام دهیم. یکی از حضار می‌گوید آقا شما دیگر چرا؟ بحمد الله شما این همه آثار خیر از خود باقی گذاشته‌اید. ایشان در جواب حدیثی که ظاهراً قدسی است می‌فرمایند: «خَلَصَ الْعَمَلُ فَإِنَّ النَّاقِدَ بَصِيرٌ بَصِيرٌ» یعنی اعمال خود را خالص گردانید چرا که خداوند بیناست، بیناست. و با این جمله همه‌ی حضار را منقلب می‌کنند. آیت الله بروجردی این ستاره‌ی فروزان سرانجام پس از سال‌ها تدریس، تبلیغ، تربیت طلاب، تقویت حوزه‌ها و تألیف و تحقیق، در ۱۳ شوال المکرم سال ۱۳۸۰ قمری مطابق با ۱۰ فروردین ۱۳۴۰ شمسی از آسمان حرم اهل بیت افول کرد و جهانی را در عزای خود فرو برد. بدن مطهر او را در کنار مرقد مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام در راهرو مسجد اعظم به خاک سپردند.
۴. زندگی آیت الله بروجردی، ص ۱۶۵.

– آیت الله العظمی بهجت رحمته الله

«قرآن را حفظ کنیم تا همیشه با ما باشد و ما با او باشیم، به قرآن تحصّن بکنیم و آن را وسیله‌ی حفظمان در فتن و شدائد دنیا قرار بدهیم».^۲

«... قرآن را حفظ کنید. نتیجه‌ی حفظ قرآن قابل توصیف نیست ... قاعدتاً حفظ قرآن خیلی آسان است...؛ [چرا که] ﴿سَهَّلَ اللَّهُ حِفْظَهُ لِأُمَّتِهِ﴾، خداوند، حفظ قرآن را بر امت رسول خدا صلی الله علیه و آله آسان نموده است. ولی ابقا و نگهداری از آن تکرار لازم دارد، زیرا که فرمود: ﴿تَعَاهَدُوا هَذَا الْقُرْآنَ، فَإِنَّهُ وَحْشِيٌّ﴾. قرآن را تکرار کنید، که زود از خاطر می‌رود».^۳

– علامه شهید مطهری رحمته الله

«حفظ کردن قرآن مثل تلاوت کردن آن امر بسیار مطلوبی است و مخصوصاً بعد از آن که انسان حفظ کرد، نباید بگذارد فراموش بشود. شاید گناه هم داشته باشد که انسان قرآن را حفظ کند و بعد این قدر نخواند تا فراموش بشود. افرادی که حافظه‌شان ضعیف است، لااقل اگر یک سوره، دو سوره، پنج سوره، حفظ

---

۱. آیت الله العظمی محمد بهجت فومنی در اواخر سال ۱۳۳۴ هـ ق چشم به جهان گشود. در سن ۱۸ سالگی به محضر پرفیض عارف کامل حضرت آیت الله سید علی آقای قاضی بار می‌یابد، و مورد ملاحظت و عنایات ویژه‌ی آن استاد معظم قرار می‌گیرد و در عنوان جوانی چنان مراحل عرفان را سپری می‌کند که غبطه‌ی دیگران را بر می‌انگیزد. گواهی استادان و هم دوره‌ای‌ها و نیز شاگردان برجسته، نمایانگر دقت نظر و نبوغ برجستگی علمی ایشان است. ویژگی بارز ایشان تقوا و خودسازی بود. ایشان در نوجوانی به میدان خودسازی گام نهاد، و در فراگیری علوم و تزکیه‌ی نفس چنان جدی بود که گویا کاری غیر از آن نداشتند، و همواره در آموزش‌های اخلاقی بر این نکته اصرار دارند که تلاشی پیگیر و ریاضتی فراگیر لازم است تا انسان در جبهه‌ی ستیز با رذیلت‌های اخلاقی و در جهاد اکبر با هواهای نفسانی، سر بلند و پیروز گردیده و به سازندگی خویش بپردازد. یکی از علمای بارز می‌گوید: «یکی از آقایان که از حالات ایشان مطلع بودند می‌گفت: آقا هر شب یا غالب اوقات وقت خود را به خلوت و فکر در مجاری معارف الاهی می‌گذرانند، و هیچ گاه حاضر نبودند که وقت خود را به باطل بگذرانند و در محافل بیهوده شرکت کنند، و کاملاً در مقام احتراز از صحبت‌های بیهوده بود. ایشان زاهد عارفی است که پیوسته بی رغبت به دنیا و آزاده و بی تکلف زیسته است، زندگی ساده‌ی او در خانه‌ای قدیمی و محقر در قم، و مقاومت ایشان در برابر خواسته‌های مکرر علما و مردم برای تعویض خانه، گواهی صادق بر روح بزرگ و زاهدانه‌ی این پیر فرزانه است. افسوس که چراغ عمر شریفش در سال‌های اخیر خاموش گشت و ندای معبود را لیبیک گفت.

۲. به سوی محبوب ص ۷۱.

۳. در محضر حضرت آیت الله بهجت؛ ص ۱۱۵.

می‌کنند، نگذارند که همان سوره‌ها فراموش بشود؛ چون بعضی، حرام و گناه می‌دانند که انسان قرآن را حفظ کند و بعد بگذارد فراموش بشود».^۱

– آیت الله العظمی مکارم شیرازی مدظله‌العالی

«من معتقدم که طلبه‌ها دو دسته‌اند؛ یک دسته حافظه‌های قوی و زمینه‌های ذهنی مناسبی برای حفظ قرآن دارند، به گونه‌ای که اگر وقت بگذارند، به راحتی می‌توانند، حافظ قرآن شوند. من به این گونه افراد سفارش می‌کنم که حفظ قرآن را به طور جدی پی‌گیری کنند، حوزه‌ها یک عدّه حافظ قرآن در سطح عالی، داشته باشند؛ ولی گروه دیگری هم هستند که تا این اندازه آمادگی ندارند و اگر بخواهند حافظ قرآن شوند، باید همه‌ی وقتشان را روی حفظ بگذارند. من به این دسته توصیه می‌کنم آیاتی را که برای استشهاد بر مسایل مختلف، مورد نیاز است، حتماً از حفظ داشته باشند».^۲

ایشان در یکی از جلسات درس خارج خود فرموده بودند: «مرحوم آیت الله العظمی خویی رحمته‌الله در دوران پیری به حفظ قرآن مشغول شدند» و آنچه که معروف است این است که در همان سنین پیری، موفق به حفظ بیش از بیست و پنج جزء از کلام الله مجید شده بودند.

– آیت الله العظمی صافی گلپایگانی مدظله‌العالی

«حفظ قرآن کریم بسیار فضیلت دارد و سیره‌ی متشرّعه [و دین داران] از هنگام نزول قرآن در بین همه‌ی طبقات مؤمنین، بر حفظ آن بوده و هست و وضوح مطلب به قدری است که محتاج به شرح و تفصیل نیست».^۳

۱. آشنایی با قرآن؛ ج ۵، ص ۲۲۸.

۲. مجله‌ی پیام قرآن؛ پیش شماره‌ی ۶، شهریور ۷۲، ص ۵۲.

۳. استفتاء.

– آیت الله العظمی جعفر سبحانی مدظله العالی

«اگر خداوند عمر دوباره ای به من بدهد، در درجه ی اول در وقت، صرفه جویی می کنم. مثلاً ما، روزی «مقامات حریری» و یا اشعار عرب را حفظ می کردیم. اما از حفظ قرآن باز می ماندیم. در صورتی که باید قرآن را حفظ می کردیم»^۱.

در دیداری که تعدادی از حافظان قرآن با ایشان داشتند، این گونه سؤال شد که، برخی افراد روایاتی را که در فضل حفظ و حافظ قرآن آمده است، توجیه و تأویل کرده و می گویند، مراد حفظ الفاظ نیست، آیا این سخن درستی است؟

ایشان در پاسخ فرمودند: «اصولاً در زمان پیغمبر، قرآن، حفظی بوده است. کتابت، کم بود؛ چند نفر [معدود]، قرآن را می نوشتند؛ همه حفظی بود؛ حفظ قرآن مهم است؛ قدم اول است، انسان می خواهد نماز بخواند، قدم اول حفظ قرآن است، حفظ نماز است».

ایشان در پاسخ سؤال دوم که در خصوص تأثیر حفظ قرآن در تحصیل بود، فرمودند:

«قرآن نور است. انسان اگر در ذهنش نور باشد معلوم است که مؤثر است. من امتحان کرده ام، کسانی که با قرآن مانوسند، کم یا زیاد، کمتر گناه می کنند ... ؛ همین انس با قرآن، انسان را از گناه نگاه می دارد».

در بسیاری از روایاتی که در خصوص حفظ قرآن به آن استناد شد، واژه ی «حَمَلَه» یا «حامل قرآن» در آن به کار رفته بود، ممکن است برخی در تطبیق این واژه بر حافظ قرآن، تردید کرده باشند؛ از همین رو، مسأله را در محضر حضرت آیت الله العظمی سبحانی طرح نمودیم، ایشان فرمودند: «مراد این است که محتوای قرآن با او باشد، بلکه «حَمَلَه» بر حافظ قرآن بهتر تطبیق می کند».

– آیت الله معرفت رحمته الله

«امروزه همانند دوره‌ی صدر اسلام، حفظ قرآن در سینه‌ها یکی از ضروریات جامعه‌ی اسلامی به شمار می‌رود و اساساً حاکمیت قرآن در صورتی است که تک‌تک افراد جامعه از آیات مربوط به هر حادثه و پیش‌آمد، آگاهی داشته و مستحضر باشند. و حمله‌ی قرآن به کسانی می‌گویند که قرآن را در سینه حامل باشند نه آن که صرفاً در نوشته‌ها و در محفظه‌ی کتابخانه‌ها. خلاصه، حفظ و ضبط و قرائت صحیح قرآن، یکی از واجبات شرعی است؛ در همه‌ی زمانها به ویژه در عصر حاضر و در سایه‌ی حکومت عدل اسلامی. وفق الله تعالی الحاملین للقرآن العاملین به»^۱.

– آیت الله حسن زاده آملی مظلل‌الهی

«حقیقت امر این است که از همان ابتدا، عشق عجیبی به دیوان شعرا و نیز نظم و شعر داشتم. روی این ذوق، همان وقت، تمام دو بیتی‌های بابا طاهر را حفظ بودم. و تمام رباعیات خیام را، و اکثر غزلیات حافظ را، همین‌طور دیگران را. ای کاش از همان وقت، کسی به من می‌گفت که آقا به جای این که اینها را حفظ کنی، شروع کن به حفظ قرآن. و الآن این حسرت برای من به جای مانده است که این عشق و علاقه‌ای که به دوواوین^۲ شعرا داشتم، کاش در حفظ قرآن به کار می‌بردم»^۳.

– آیت الله العظمی امام خامنه‌ای مظلل‌الهی

«نپرداختن به حفظ قرآن در حال حاضر، واقعاً نقیصه‌ای در حوزه‌های ما به شمار می‌آید. در بعضی از حوزه‌های اهل سنت – همان‌طور که مسبوق است از

۱. استفتاء.

۲. دیوان‌ها

۳. میراث ماندگار، ص ۵۶۳.

بدو ورود، حفظ قرآن جزو شرایط است. در دیگر حوزه‌ها نیز اگر شرایط، حفظ قرآن نباشد؛ ولی بدان تشویق می‌شوند. غالب اهل سنت، با قرآن انس زیادتری دارند ...

حفظ قرآن، بسیار با ارزش است. برادران اهل سنت در حوزه‌های علمیه‌شان، با این که در غالب مسایل و مباحث، به قدر حوزه‌های ما، عمق علمی و فقهی ندارند، این امتیاز بزرگ را بر ما دارند که طلبه، اول که وارد می‌شود، به تلاوت و فراگیری قرآن و بعد هم به حفظ آن می‌پردازد.

شما غالباً جوان هستید و برای جوان، حفظ قرآن کاری ندارد. من خودم تأسف می‌خورم که این همه شعر و نثر و عین عبارات خیلی از کتاب‌ها را به فارسی و عربی حفظ داشتم - که حالا دیگر یواش یواش زایل می‌شود - ولی قرآن را حفظ نداشتم. کسی نبود به ما بگوید، قرآن را حفظ کنید. من الان وقتی بعضی از جوانانی را که حافظ قرآنند، می‌بینم - که بحمدالله بعد از انقلاب، ما از این قبیل افراد زیاد داریم - یا بعضی بزرگان اهل علم را که حافظ قرآنند، می‌بینم، غبطه می‌خورم و می‌گویم: حاضر بودم اگر چیزی از امور معنوی داشتم، بدهم و آن حفظ قرآن را بگیرم. نمی‌شود دیگر. اینها معامله‌ای نیست. حالا هم که دیگر از ما و حافظه و اشتغالاتمان گذشته؛ اما وقت شما نگذشته است. بر حفظ قرآن، همت گمارید»^۱.

«مردم مسلمان ایران باید حفظ قرآن را جدی بگیرند ... و آن را به عنوان سرمایه‌ای بزرگ در زندگی خویش به کار گیرند.

این شرف بزرگی است که آیات الاهی برای همیشه در ذهن و دل شما ماندگار باشد، ما به قرآن نیاز داریم ...

من از نوجوان‌ها خواهش می‌کنم که قدر سنین فراگیری و حفظ را که الآن در

۱. حوزه و روحانیت؛ ج ۲، ص ۳۲۱.

آن هستند بدانند و قرآن را حفظ کنند.

نوجوانان باید قرآن را حفظ کنند تا معارف آن در سینه‌ها نفوذ پیدا کند.^۱

«شما جوانان و نوجوانانی که قرآن را فرا می‌گیرید، این را بدانید که یک ذخیره‌ی مادام‌العمر برای اندیشیدن و فکر کردن را برای خودتان فراهم می‌کنید. این چیز بسیار با ارزشی است. ممکن است در سنین جوانی، معانی و معارف عمیقی را از آیات قرآن استنباط نکنید و نتوانید درست بفهمید - فقط چیزهای سطحی و اندکی از معارف را بفهمید - اما به موازات بالا رفتن سطح معلومات و پیشرفت علمی، هر چه علم شما بیشتر بشود، از آیات قرآن که در حافظه‌ی شما و در ذهن شماست، بیشتر استفاده می‌کنید. حضور قرآن در ذهن انسان، نعمت بسیار بزرگی است. فرق است بین کسی که برای مطلبی، بارها آیات قرآن و فهرست‌های قرآنی را جستجو می‌کند تا ببیند در این باره آیه‌ای وجود دارد یا نه، با آن کسی که آیات قرآن در ذهن اوست، قرآن در دل اوست، آیات قرآن جلوی چشم اوست؛ نگاه می‌کند، آن چه را که در هر بخشی از معارف اسلامی به آن نیاز دارد، از قرآن استنباط و استخراج می‌کند و روی آن فکر و تأمل می‌کند و از آن استفاده می‌برد. انس با قرآن در دوران کودکی و نوجوانی، تا دوران جوانی، یک نعمت بسیار بزرگ است. البته این مقدمه است؛ آشنایی با الفاظ و ظواهر قرآن، گام اول است؛ اما گام اول لازم! اگر دانش پژوهان دینی و قرآنی، این قدم را بر ندارند، قدم‌های بعدی دشوار و گاهی هم ناممکن خواهد شد.»^۲

«بایستی در اوقاف و جاهای دیگر، واقعاً برنامه‌ریزی وسیعی برای حفظ قرآن بشود؛ ... اصلاً جلسه بگذارید و ترتیبی بدهید که بشود بچه‌ها را از کوچکی در دبستان و ادار به حفظ قرآن کنند - البته مجبورشان نکنند - جایزه قرار بدهند و مثلاً بگویند هر بچه‌ای که در دوره‌ی دبستان، این قدر از قرآن را حفظ بکند، این

۱. قرآن کتاب هدایت؛ ص ۴۳.

۲. بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار جمعی از حافظان و قاریان قرآن نونهال و نوجوان کشور؛ ۱۳۸۰/۰۶/۲۸.

مقدار امتیاز خواهد گرفت؛ یا اگر کسی در دبیرستان، این مقدار قرآن را حفظ کند، به قدر این واحدها یا این درس‌ها، نمره یا امتیاز مادی می‌دهیم. من حاضرم در این مورد کمک کنم و هرچه که بخواهید پشتیبانی بکنید، من آماده‌ام ...

مسأله‌ی حفظ را خیلی جدی بگیرید. متأسفانه ما و بچه‌هایمان، حفظ قرآن نداریم. بگذارید یک خرده جلو برویم و در سطح کشور مسأله‌ی حفظ قرآن را گسترش بدهیم؛ آن گاه حرفی نداریم که در موقع سربازی، حافظان قرآن را معاف کنیم. البته ما نباید این طور بگوییم که حافظ قرآن معاف است؛ چون مسأله‌ی سربازی در اینجا، غیر از سربازی در مصر است. سربازی در اینجا، مثل قرآن خواندن است و جهاد فی سبیل الله است. جهاد فی سبیل الله با قرآن خواندن، عدلین هستند؛ اینها از هم جدا نیستند».^۱

«ما که در یک جامعه‌ی بزرگ و در یک کشور پهناور زندگی می‌کنیم، بایستی هزاران نفر^۲ حافظ قرآن داشته باشیم. کسانی که در سنین بالا هستند، شانس حفظ کردنشان کمتر است؛ اگر چه شانشان متفی نیست. البته بعضی‌ها وقت نمی‌کنند؛ اگر وقت می‌کردند، می‌توانستند تجربه و آزمایش کنند. من خودم وقت نمی‌کنم؛ و الا در همین سن هم شروع به حفظ قرآن می‌کردم.

جوانان این را بدانند که حتی در سنین ما، اگر وقت و مجال بود، جا داشت و بهتر بود که کسی برای حفظ قرآن صرف وقت می‌کرد؛ در سنین جوانی این کار لازم است. اصلاً بهتر این است که همه‌ی مردم ما آنشان با قرآن به گونه‌ای باشد که آیات قرآن به گوششان آشنا باشد؛ وقتی آیه‌ای را می‌خوانند، صدر و ذیل و قبل و بعد آیه برایشان آشنا باشد».^۳

---

۱. بیانات در مراسم تودیع با قاریان قرآن، استاد شحات محمّد انور و استاد محمّد بسبونی، ۱۳۶۹/۱۲/۰۱.
۲. شایان ذکر است که مقام معظم رهبری در تازه‌ترین مطالبه‌ی خود از جامعه‌ی قرآنی و مسئولین فرهنگی کشور، فرموده‌اند ما باید حداقل ده میلیون حافظ قرآن در کشور داشته باشیم؛ سخنرانی در پایان دیدار جمعی از قاریان و حافظان کشور، در ماه مبارک رمضان، ۱۳۹۰/۵/۱۱.
۳. سخنرانی در پایان مراسم قرائت قاریان قرآن، در ماه مبارک رمضان، ۱۳۷۰/۱۲/۲۷.

«یک جنبه‌ی مهم‌تر دیگر، حفظ قرآن است. برادران! شماها چرا قرآن را حفظ نمی‌کنید؟ شماها جوانید. والله مکرر اتفاق افتاده که با خودم فکر کرده‌ام و گفته‌ام که اگر ممکن باشد، هرچه دارم، بدهم و حفظ قرآن را بگیرم؛ ولی افسوس که ممکن نیست. در این سن، من دیگر نمی‌توانم قرآن را حفظ کنم؛ اما شما جوانید، شما بچه‌اید و می‌توانید حفظ کنید. حافظه‌ی شما، حافظه‌ی جوانی است. سنین بیست و پنج ساله و سی ساله و زیر سی سال - که غالب قراء ما بحمدالله در این سن هستند - سنین حفظ قرآن است. کلام خدا و آیات کریمه‌ی الهیه را حفظ کنید و از حفظ بخوانید...»^۱

«باید وارد شوید و قرآن را حفظ کنید. من در برنامه‌های این دو سه روز که پخش شد، دیدم بچه‌های کوچک ما قرآن را با خصوصیات آیه، سوره، صفحه به صفحه و خط به خط حفظ کرده‌اند. بسیار کار جالبی است. بسیار زیباست. واقعاً باید از پدران و مادران این بچه‌ها تجلیل کرد. بسیار اهمیت دارد که انسان این طور با نوجوان خودش کار کند و او را این گونه بار بیاورد. اینها می‌ماند.»^۲

نتیجه‌گیری

از بررسی بیانات علما و بزرگان دینی به دست می‌آید که حفظ قرآن کریم، قطعاً از مستحبات مورد تأکید شریعت اسلام می‌باشد. به علت خواص و آثار حفظ قرآن، آرزوی هر دین پژوه این است که بتواند جملات نورانی قرآن را به خاطر سپرده و از حفظ داشته باشد.

فقها و مراجع محترم تقلید، بیشترین آشنایی را با منابع و جایگاه هر کدام از مسایل در اسلام دارند؛ با مراجعه‌ی به این نواب عام امام عصر علیه السلام اهمیت، آثار و برکات حفظ قرآن بیشتر برای انسان ملموس و نمایان می‌گردد.

۱. بیانات در دیدار با قاریان قرآن: شعبان عبدالعزیز صیاد، محمود صدیق منشاوی، ۱۳۷۰/۰۱/۲۲.

۲. بیانات در مراسم تودیع با قاریان قرآن: شعبان عبدالعزیز صیاد، محمود صدیق منشاوی، ۱۳۷۰/۰۲/۰۶.

خودآزمایی:

۱. شهید ثانی رحمته الله سیره‌ی علمای پیشین، در مورد آموزش فقه و حدیث را چگونه توصیف فرموده است؟
۲. چند نمونه از ثمرات و برکات حفظ قرآن که در فرمایشات علماء ذکر شده است را نام ببرید.
۳. فرمایش یکی از علماء در مورد حفظ قرآن را به دلخواه ذکر نمایید.
۴. از میان علمای معاصر، چه شخصیتی بیشترین تأکید را نسبت به حفظ قرآن داشته‌اند؟ یک نمونه از بیانات ایشان را ذکر نمایید.
۵. چند مورد از فواید و برکات حفظ که در بیانات مقام معظم رهبری ذکر شده است را نام ببرید.

فصل چهارم:

پاسخ به چند پرسش

یکم: دلیل تأکید معصومان علیهم السلام بر حفظ قرآن
آن چه مسلم است اهمیت و جایگاه والای حفظ قرآن در فرهنگ دینی و سیره‌ی حکومتی پیامبر اکرم و اهل بیت علیهم السلام است. اما مهم‌تر از آن، این سؤال است که دلیل این اهمیت و قدر و منزلت حفظ قرآن و تأکید بر آن چه بوده است؟

پاسخ این سؤال مجالی گسترده می‌طلبد. اما به اختصار باید گفت که مهم‌ترین دلایل تأکید و سوق دادن مسلمانان به حفظ قرآن کریم موارد زیر بوده است:

الف) جلوگیری از مهجوریت قرآن کریم

خداوند متعال برای هدایت و سعادت انسان‌ها، دین مبین اسلام را تا روز قیامت به عنوان آخرین دین الاهی تشریح فرمود. قرآن کریم به عنوان قانون اساسی این دین که توسط امین وحی خویش به پیامبر ابلاغ می‌گشت، در میان

آنان از جایگاه والایی برخوردار بود. لازمه‌ی ماندگار شدن دین خاتم تا قیامت، این بود که آیات و دستورات قرآن کریم، میان مسلمانان زنده و پابرجا مانده و از مهجوریت و متروکیت دور بماند. به همین علت حفظ قرآن به عنوان یکی از راه‌های مهم جاودانه کردن قرآن و دوری آن از مهجوریت، مورد تأکید پیامبر گرامی اسلام ﷺ و امامان معصوم علیهم‌السلام پس از او قرار می‌گرفت.

ب) بهره‌مندی مسلمانان از اثرات تربیتی انس با قرآن

با گسترش و فراگیر شدن دین مبین اسلام میان توده‌های مختلف مردم و اقوام و ملل گوناگون، مسئولیت تربیت معنوی و دینی پیروان در جامعه‌ی اسلامی، از مهم‌ترین دغدغه‌های پیامبر اکرم ﷺ بوده است. جهت ترویج آموزه‌های قرآن کریم میان مسلمانان، لازم بود که تک‌تک آنان با قرآن شریف و دستورات گران‌مایه‌ی آن انس یابند. برای این که این دستورات هدایت، مورد توجه دائمی و همیشگی آنان قرار گیرد و در باورها و کردار آنان تبلور یابد، باید قرآن در متن زندگی مسلمانان وارد می‌شد. طبعاً حفظ قرآن یکی از ابزارهای کارآمد برای تحقق این هدف بزرگ بوده است. بدین منظور پیامبر گرامی اسلام ﷺ و ائمه علیهم‌السلام یاران و پیروان خویش را به حفظ، انس، تکرار و یادآوری آیات انسان‌ساز قرآن کریم سوق می‌داده‌اند.

ج) مصونیت قرآن از تحریف

در عصر نزول قرآن کریم، تعداد افراد باسواد در جزیره‌ی العرب بسیار اندک بود. در این شرایط طبیعی است که قرآن مکتوب نیز خیلی در اختیار مردم نبود. این امر می‌توانست به عنوان عنصری نامطلوب، به جاودانگی و مصونیت قرآن از تحریف خدشه وارد نماید. تعدادی از صحابه زیر نظر پیامبر ﷺ در سمت کاتبان وحی به نوشتن قرآن می‌پرداختند. اما این اقدام با توجه به گستره‌ی قلمرو اسلام و مسلمانان - که هر روز در حال فراگیر شدن بود - برای محافظت و مصونیت

قرآن کافی نبود. به همین خاطر مهم‌ترین ابزار آموزش و محافظت از قرآن، تکیه بر قدرت حفظ و به یادسپاری مردم بود که پیامبر گرامی اسلام ﷺ با هوشیاری تمام، اصحاب و یاران خویش را به حفظ آیات قرآن تشویق می‌نمودند. بدین ترتیب که پس از نزول وحی و آیات قرآن کریم، پیامبر آیات را برای صحابه قرائت می‌نمود و هر یک از صحابه به حفظ آن مبادرت می‌ورزید. صحابه پس از حفظ، آیات را بر پیامبر ﷺ اقرار نموده و حضرت به تصحیح تلاوت آنان می‌پرداخت. بی‌شک، از عوامل مهم در عدم تحریف قرآن، وجود همین حافظان صحیفه‌ی الاهی در میان توده‌ی مردم در عصر نزول و اعصار پس از نزول قرآن کریم بوده است. چون با وجود این حفاظ، هیچ فردی جرأت تحریف قرآن را نداشته و حتی از خطاهای احتمالی آنان نیز جلوگیری می‌نموده است.

د) مصونیت جامعه‌ی اسلامی از خطر انحرافات فکری و اخلاقی

از دلایل مهم سوق دادن مسلمانان به سوی حفظ قرآن کریم، زمینه‌سازی جهت عمل به آموزه‌های سعادت‌گر آن کتاب و حاکمیتش در جامعه‌ی اسلامی است. جامعه‌ای حقیقتاً اسلامی نامیده می‌شود که عزم عمومی تک تک افراد آن، توجه و عمل به قرآن کریم باشد. یعنی فرهنگ عمومی اجتماع توجه به قرآن باشد. حفظ قرآن به عنوان راهی مناسب برای عمومی کردن فرهنگ قرآن و حاکمیت احکام آن در متن اجتماع محسوب می‌گردد. چون همه‌ی آحاد با اعتقاد به نورانیت و تقدس والای قرآن، دغدغه‌ی حفظ و به یادسپاری متقن آیات آن را دارا بوده و با تکرار و یادآوری مکرر، دل و جان خویش را آماده‌ی تأثیرات این کلام روح افزا می‌نمایند. در اثر این یادآوری و انس و تکرار و ممارست است که گزاره‌های جان‌فزای قرآن که ضامن سعادت و هدایت بشریت است به عنوان باورهای عمومی و همگانی تبدیل گشته و همگان در اجرای آن می‌کوشند. از سوی دیگر هر امر پراهمیت و والایی، باید دارای عناصری باشد که آن را

از گزندها و آسیب‌ها حفظ نماید. جامعه‌ی اسلامی و اجتماع مسلمانان به عنوان نتیجه‌ی تبلور احکام عملی شریعت و دین، دارای قدر و منزلت و جایگاه ویژه‌ای است که برای محافظت آن از خطر انحراف‌های فکری و اخلاقی باید واكسینه شود. قرآن کریم در کنار عترت و امامان معصوم علیهم‌السلام در واقع همان عنصری است که اصول و گزاره‌های آن، حکم قانون اساسی جامعه‌ی اسلامی را دارا بوده و ضامن حفظ جامعه از این خطرات است. از این رو حفظ قرآن، عاملی است که برای زنده نگه داشتن قرآن و در صحنه ماندن آن به خوبی ایفای نقش می‌نماید.

دوم: فضیلت قرائت از روی مصحف

در برخی روایات آمده است که قرائت قرآن از روی مصحف برتر و بافضیلت‌تر از خواندن از حفظ است؛ با توجه به این روایات آیا باز هم حفظ قرآن دارای استحباب و ثواب می‌باشد؟

اسحاق بن عمّار نقل می‌کند، به امام صادق علیه‌السلام عرض کردم: فدایت گردم من قرآن را حفظ دارم، آن را از حفظ بخوانم بهتر است یا با نگاه کردن به قرآن؟ حضرت فرمود: هنگام تلاوت به قرآن نگاه کن و این بهتر است، آیا نمی‌دانی که نگاه کردن به قرآن عبادت است؟^۱

در پاسخ به سؤال مطرح شده توجه به چند نکته لازم است:
نخست اینکه خواندن از روی مصحف و خواندن از حفظ دارای خواص و فایده‌های متفاوتی است و ما بی نیاز از هیچ یک از آنها نخواهیم بود. گاهی لازم است از روی مصحف قرائت کرد و زمانی نیاز است از حفظ، آیات را قرائت نمود. برای مثال گاهی هدف ما تلاوت و تدبر در آیات و بهره‌ی معنوی از آیات است؛

۱. «قَالَ قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنِّي أَحْفَظُ الْقُرْآنَ عَلَى ظَهْرِ قَلْبِي فَأَقْرُؤُهُ عَلَى ظَهْرِ قَلْبِي أَفْضَلُ أَوْ أَنْظُرُ فِي الْمُصْحَفِ قَالَ فَقَالَ لِي بَلِ اقْرَأْهُ وَ انْظُرْ فِي الْمُصْحَفِ فَهُوَ أَفْضَلُ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ النَّظَرَ فِي الْمُصْحَفِ عِبَادَةٌ»؛ الکافی، ج ۲، ص ۶۱۴.

مانند ختم قرآن در ماه مبارک رمضان. در این گونه موارد، طبق فرمایش امام علیه السلام خواندن از روی مصحف افضل است و دارای ثواب بیشتر. چرا که هنگام قرائت از روی مصحف علاوه بر آن که زبان با قرائت و گوش با شنیدن آیات، مشغول عبادت الاهی هستند، چشم نیز با دیدن خط نورانی قرآن، مشغول عبادت است. اما این امر دلالت ندارد که حفظ قرآن، دیگر دارای اهمیت و استحباب نیست و بر آن ثواب و پاداش معنوی، تعلق نمی‌گیرد. چرا که برای به دست آوردن نظر معصومان علیهم السلام در یک موضوع، نباید به یک فرمایش ایشان بسنده کرد؛ بلکه لازم است همه‌ی فرمایشات ایشان در یک موضوع، مورد بررسی قرار گیرد.

نبی رحمت صلی الله علیه و آله در سخنی نورانی فرمودند: «هر کس که خدا نعمت حفظ کتاب خود را به او عطا کند و آن کس گمان کند که به دیگران، نعمتی بزرگ‌تر از این نعمت داده شده است، بی گمان نسبت به بزرگ‌ترین نعمت، تحقیر و ناسپاسی روا داشته است».^۱

از همین رو باید توجه داشت که مهم‌ترین کارکرد حفظ قرآن، حضور آیات الاهی در ذهن انسان است، تا حافظ قرآن بتواند یک سرمایه‌ی سرشار و دایمی، برای اندیشیدن به همراه داشته باشد. همه به خوبی می‌دانند که مطالب مفید و متعالی داخل کتاب‌ها و کتابخانه‌ها هیچ‌گاه به هنگام فکر و اندیشه به آسانی در دسترس انسان نخواهد بود؛ اما اگر مطالب از راه فراگیری، مطالعه و تکرار در ذهن و جان انسان جای گیرند، همواره در اختیار او و حاضر نزد اوست.

نباید فراموش کرد که انسان در تمامی لحظات، قرآن به همراه ندارد، ولی نیاز انسان به قرآن همیشگی و در تمام لحظات است؛ جای‌گیری آیات در ذهن و جان انسان، بر سر دو راهی‌ها و لحظات حساس، راه‌گشا و فریادرس او خواهد بود.

«بَلْ هُوَ آيَاتٌ يَبَيِّنُ لِقَوْمٍ فِي صُدُورِهِمْ لِيَأْتُوا الْعِلْمَ».^۲

۱. «من أعطاه الله حفظ كتابه فقل أن أحدا أعطى أفضل مما أعطى فقد غمط أفضل النعمة»؛ میزان الحکمه، ج ۱۰، ص ۴۸۱۶، ح ۱۶۴۷۲.

۲. عنکبوت / ۴۹.

از سوی دیگر در روایات بسیاری بر تلاوت قرآن در نماز، خصوصاً در نماز شب تأکید شده است. همچنین یکی از اوصاف متقین، تلاوت قرآن در نمازها و راز و نیازهای شبانه، ذکر گردیده و مستحب است در نوافل شب، سوره‌های طولانی قرآن، قرائت گردد. با این وجود برخی از فقها و مراجع معظم تقلید، تلاوت از روی قرآن را در نماز جایز نمی‌شمارند. حال چگونه می‌توان از این افتخار بزرگ و عبادت روح افزا و برکات معنوی آن بهره‌مند گشت؟ از همین رو یکی از بهره‌های بسیار بزرگ حافظان، توانایی قرائت آیات در نماز می‌باشد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «گروهی از مردم قرآن را قرائت می‌کنند، تا [دیگران] بگویند فلانی قاری قرآن است، گروه دیگر قرآن را تلاوت می‌کنند تا بدان مال دنیا طلب نمایند؛ در این دو گروه خیری نیست. گروه دیگر قرآن می‌خوانند تا از آن در نماز و [لحظه لحظه‌ی] شب و روز خود بهره‌گیرند [این گروه سودمند بوده و راه درست را می‌پیمایند]».^۱

همچنین در بسیاری از موارد همچون گفتگوها، مناظرات و مباحث علمی و اعتقادی، حضور آیات نورانی قرآن در ذهن انسان، راه‌گشا خواهد بود. چرا که در بسیاری موارد دسترسی سریع به آیات می‌تواند مؤثر باشد.

جالب است بدانید، امروزه حافظه‌شناسان و اساتید مجرب حفظ قرآن نیز به این نتیجه رسیده‌اند که اگر حافظ قرآن بخواهد از حفظی قوی و متقن بهره‌مند گردد، باید بهترین استفاده را از حافظه‌ی بصری (دیداری) ببرد. از همین رو یکی از اصول حفظ قرآن، این است که حافظ باید در تقویم زمانی مشخصی، حتماً محفوظات خود را علاوه بر مرور از حفظ، از روی مصحف نیز قرائت نماید، تا جایگاه هر یک از آیات، در ذهن او تثبیت گردد. تلاوت از روی مصحف، تأثیر به‌سزایی در تسلط بر محفوظات دارد و شاید قسمتی از این تأکید امام علیه السلام

۱. «إِنَّ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ لِيُقَالَ فُلَانٌ قَارِئٌ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ لِيَطْلُبَ بِهِ الدُّنْيَا وَ لَا خَيْرَ فِي ذَلِكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ لِيَسْتَفِيعَ بِهِ فِي صَلَاتِهِ وَ لَيْلِهِ وَ نَهَارِهِ» الكافي، ج ۲، ص ۶۰۷.

در خصوص تلاوت از روی مصحف، برای محافظت از محفوظات باشد؛ چون برخی از حفاظ به واسطه‌ی عدم استفاده از مصحف و بهره نگرفتن از حافظه‌ی دیداری به مرور زمان، محفوظاتشان، دچار خلل شده و به ضعف می‌گراید. البته این بخشی از برکات تلاوت از روی مصحف می‌باشد. در روایات آمده است، بهره‌ی چشم از قرآن، نگاه کردن به آیات است. در حدیثی دیگر از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آمده است: «هر کس قرآن را از روی مصحف تلاوت نماید، خداوند عذاب پدر و مادرش را سبک می‌نماید، اگر چه مشرک باشند و کسی که قرآن را از حفظ تلاوت کرده و سپس گمان کند که خداوند او را نمی‌آمرزد، در شمار کسانی است که آیات الهی را به مسخره گرفته است»^۱.

همان‌گونه که مشاهده فرمودید، پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این حدیث به هر دو نوع تلاوت اشاره فرموده و برای هر یک برکات و ثمراتی، بیان نموده‌اند. تلاوت از روی مصحف موجب تخفیف در عذاب والدین و تلاوت از حفظ موجب آمرزش گناهان است. روشن است ما به هر دو شیوه نیازمند بوده و از برکاتش بهره‌مند خواهیم شد. بر این اساس هیچ‌کدام از این دو جای دیگری را نمی‌گیرد.

سوم: عقوبت فراموشی آیات

بر اساس برخی روایات اگر کسی قرآن را فراموش کند، مورد عقوبت قرار خواهد گرفت. آیا بهتر نیست به خاطر یک عمل مستحبی خود را به مهلکه نیانداخته و به انجام واجبات بسنده نماییم؟

به نظر می‌رسد افراد دو گونه‌اند؛ عده‌ای که می‌خواهند از زیر بار هر گونه تکلیفی شانه خالی کنند و عده‌ای که حاضرند به قیمت تحمل مقداری رنج و زحمت، زمینه را برای تعالی و تکامل خود مهیا سازند و در این مسیر از هر گونه

۱. «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي الْفُضْحِ خَفَّفَ اللَّهُ تَعَالَى الْعَذَابَ عَنْ وَالِدَيْهِ وَإِنْ كَانَا مُشْرِكَيْنِ وَمَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ عَنْ حِفْظِهِ ثُمَّ ظَلَّ أَنْ اللَّهُ تَعَالَى لَا يُعْزِرُهُ فَهُوَ وَمَنْ اسْتَهْرَأَ بِآيَاتِ اللَّهِ»؛ مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۶۹.

الزام و التزامی نیز استقبال می نمایند.

اگر همان گونه که از آیات، روایات و سخن بزرگان به دست آمد، معلوم شود که حفظ قرآن در پیشرفت معنوی ما نقش بزرگی را می تواند ایفا کند، چرا اقدام به حفظ قرآن نکنیم و لو اینکه ملتزم به محافظت همیشگی از آن باشیم. برای کسی که برای انس دائمی با قرآن، اقدام به حفظ آن کرده است، اصلاً چه بهتر که فراموش کردن آن امری غیر مجاز باشد. چرا که انسان دچار هزار و یک سستی و کاهلی و تنبلی است و کم هستند افرادی که بدون الزام و وجوب، ملازمت و ممارست دایمی به کاری پیدا کنند.

اما با بررسی روایات درمی یابیم که، احادیثی که فراموش نمودن آیات حفظ شده را مورد مذمت قرار می دهند، به دو دسته ی کلی، تقسیم می شوند. دسته ای که بیانگر حسرتی ابدی در قیامت برای کسانی است که قرآن را فراموش می کنند، از جمله، این روایت که امام صادق علیه السلام فرمود: هر که سوره ای از قرآن را فراموش نماید، آن سوره با صورتی زیبا و درجه ای بالا در بهشت بر او ظاهر می گردد و چون او را ببیند می گوید: تو چقدر زیبا هستی، ای کاش تو از آن من بودی، پس می گوید آیا مرا نمی شناسی من فلان سوره هستم و اگر مرا فراموش نمی کردی تو را به این درجه می رساندم.^۱

و دسته ی دیگری از روایات که عقوبت و عذابی را برای او بیان می کند، از

جمله روایت ذیل:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: همانا اگر کسی قرآن را فراگرفته و سپس آن را از روی عمد، فراموش نماید، در روز قیامت خداوند را در غل و زنجیر، ملاقات می نماید؛ در حالی که خداوند به ازاء هر آیه، ماری را بر او گمارده است؛ مگر این که او

---

۱. ﴿مَنْ نَسِيَ سُورَةً مِنَ الْقُرْآنِ مُكَلِّتُ لَهُ فِي سُورَةٍ حَسَنَةٌ وَ دَرَجَةٌ رَفِيعَةٌ فَإِذَا رَأَاهَا قَالَ مَا أَنْتَ مَا أَحْسَنْتَكَ لَيْتَكَ لِي فَيَقُولُ أَمَا تَعْرِفُنِي أَنَا سُورَةٌ كَذَا وَ كَذَا وَ لَوْ لَمْ تُنْسِنِي وَفَعَلْتَكَ إِلَى هَذَا﴾؛ الكافي، ج ۲، ص ۶۰۸.

را بیامزد.^۱

با توجه به این دسته از روایات و آیاتی همچون آیه‌ی:

﴿قَالَ كَذَلِكَ أَنْتَ أَيْدِنَا فَسَيِّئَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ نُنَسِّي﴾^۲

برخی از علما فراموش کردن آیات را کاری حرام می‌دانند.

اما در مقام جمع میان روایات این باب باید گفت: بسیاری از علما و مفسرین آیه‌ی فوق و روایات یادشده را در مورد فراموشی الفاظ قرآن ندانسته و معنای آن را ترک عمل به قرآن می‌دانند. در نتیجه قائلند که از روایات در نهایت، کراهت فراموشی آیات بر می‌آید.

از آن جایی که حفظ قرآن مستحب است پس ظاهراً نگه داشتن و تکرار آن هم مستحب است. الا این که دلیل معتبر از اجماع یا روایت بر آن دلالت کند و اگر این دلیل بود فقهاء آن را از واجبات می‌شمردند.^۳

از سوی دیگر روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که راوی نقل می‌کند: از امام درباره‌ی مردی سؤال کردم که آیات را فرا گرفته و فراموش کرده است (تا سه بار برای آن حضرت گفتم) آیا بر او گناهی هست؟ حضرت فرمودند «خیر».^۴ نکته‌ی قابل توجه این است که در برخی از روایات دسته‌ی اول می‌فرماید فرد داخل بهشت می‌شود سپس دچار حسرت می‌شود و این با حرمت ناسازگار است، علاوه بر این که قرآن تمثیل یافته بر او سلام می‌کند. پس این مطلب خود شاهده‌ی است که مراد از روایت کراهت فراموشی آیات است نه حرمت آن.^۵ در روایتی که از دسته‌ی دوم نقل شد، قید «مُتَعَمِّدًا» آمده است؛ در نتیجه عذاب اخروی در صورتی است که شخص به سبب اعراض از آیات و سستی و تهاون

۱. ﴿الَا وَ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ ثُمَّ نَسِيَ مُتَعَمِّدًا لَقِيَ اللَّهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُوبًا يُسَلِّطُ اللَّهُ عَلَيْهِ بِكُلِّ آيَةٍ نَسِيَهَا حِجَّةً تَكُونُ قَرِيبَةً إِلَى النَّارِ إِلَّا أَنْ يُغْفَرَ لَهُ﴾؛ امالی شیخ صدوق، ص ۲۵۶.

۲. طه/ ۱۲۶.

۳. برگرفته از کتاب نفحات الرحمن، ج ۱، ص ۳۸.

۴. اصول کافی، ج ۶، ص ۴۱۲، ح ۵.

۵. اصول کافی، ج ۲، ص ۶۰۸، باب من حفظ القرآن ثم نسبه.

نسبت به آیات قرآن کریم و عدم اعتنا و سبک شمردن آن، آیات را فراموش کند که این خود از بزرگ‌ترین گناهان است.

پس با توجه به این مباحث می‌توان نتیجه گرفت که فراموش نمودن قرآن پس از حفظ، در صورتی که از روی عمد، تهاون، استخفاف و اعراض نسبت به آن باشد، دارای حرمت است. ولی در صورتی که تعمّدی در کار نباشد و بدون قصد بی‌احترامی و سبک انگاشتن قرآن باشد، حرمتی ندارد.

این افتخاری است برای حافظان قرآن که توفیق تلاوت بیشتر و انس همیشگی را می‌یابند. چنان که مقام معظم رهبری آیت الله العظمی امام خامنه‌ای حفظه‌الله می‌فرمایند: «چون بقای حفظ نیاز به تکرار دارد، به طور طبیعی توفیق تلاوت پیدا می‌کنید. آن وقت، ناگهان شما می‌بینید، در باره‌ی هر مسأله‌ای از مسائل اسلامی که بحث می‌شود، آیه‌ای از قرآن در ذهنتان هست. چه قدر خوب است! چه قدر ذهن انسان منشرح می‌شود!»^۱

چهارم: عقوبت عمل نکردن به قرآن

با توجه به اینکه تارک عمل به قرآن قطعاً مورد عقوبت قرار خواهد گرفت، آیا بهتر نیست عموم مردم حفظ قرآن را رها نمایند؟

در گذشته بعضی از افراد را مشاهده می‌کردیم که به خیال خود برای فرار از عمل به احکام از فراگیری آن دوری می‌کردند. سؤال این است که آیا با این اقدام، دیگر عمل به واجبات و ترک محرّمات از عهده‌ی آنان ساقط می‌شود؟ یا این که با این عمل شخص مستحق دو عذاب است؟! چرا که فراگیری احکام نیز به خودی خود واجب دیگری است که او ترک کرده است.

آیا این گمان که قرآن را حفظ نکنیم تا در صورت فراموشی و یا ترک عمل

۱. حوزه و روحانیت، ج ۲، فصل قرآن و حدیث.

مورد سؤال قرار نگیریم، ما را به سعادت و رستگاری می‌رساند؟ آیا نه این است که باید در مسیر بندگی از هر وسیله‌ای که ما را به پیمودن بهتر راه کمک می‌کند، استفاده کنیم؟

شاید احادیثی که در ادامه ملاحظه می‌فرمایید، در جهت مقابله با چنین القائاتی صادر شده باشد:

ابوذر غفاری نزد رسول اکرم ﷺ آمد و گفت: یا رسول الله! من می‌ترسم قرآن را یاد بگیرم ولی بدان عمل نکنم؛ حضرت در جوابش فرمود: خدا آن قلبی را که قرآن در آن جای گرفته است، عذاب نمی‌کند. هم چنین فرمود: «اگر قرآن در پوستی هم باشد بدان پوست، آتش نخواهد رسید»^۱.

شاید مقصود حضرت از بیان این حدیث آن باشد که به صورت طبیعی انس با قرآن زمینه ساز عمل به آن نیز هست. از همین رو حافظ قرآن برای عمل به دستورات آن مهیّاتر است تا فردی که توفیق تلاوت دائمی و انس مستمر با آن را دارا نیست.

روایاتی که در فضل علم و عالم از ناحیه‌ی پیامبر اکرم و ائمه‌ی اطهار علیهم‌السلام وارد شده است، مورد اتفاق همگان است و کیفری که برای عالم بی عمل ذکر شده است، بسیار شدید است. در اصول کافی از پیامبر اکرم ﷺ روایت شده است که «جهنمیان از بوی بد عالم بی عمل در اذیت و ناراحتی به سر می‌برند و بیشترین حسرت و پشیمانی از آن کسی است که شخصی را به سوی خداوند فرا خوانده و او به واسطه‌ی پذیرش از او و اطاعت خداوند وارد بهشت شود، اما خودش به جهت عمل نکردن به علم و هواپرستی و آرزوهای بلند وارد جهنم گردد»^۲.

۱. جامع الأخبار، عن مکحول قال جاء أبوذرّ إلى النبی ﷺ فقال یا رسول الله إني أخاف أن أتعلّم القرآن ولا أعمل به فقال رسول الله ﷺ: ﴿لا تعذب الله قلباً أسكته القرآن، و عن عثبة بن عامر الجهني أن النبي ص قال لو كان القرآن في إهاب ما منته النار﴾؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۴، ص ۲۳۳، مجمع البيان فی تفسیر القرآن؛ ج ۱، ص ۲۹.

۲. سلیم بن قیس الهلالي قال سمعت أمير المؤمنين ع يحدث عن النبي ﷺ أنه قال في كلام له: ﴿العلماء رجال رجل عالم أخذ بعلمه فهذا تاج وعالم تارك لعلمه فهذا هالك وإن أهل النار ليتأذون من ريح العالم التارك لعلمه وإن أشد أهل النار ندامته وخسرة رجل دعا عبداً إلى الله فاستجاب له وقيل منه فاطاع الله فأدخله الله الجنة وأدخل الناعي النار بتركه علمه واتباعه الهوى طول الأمل أما اتباع الهوى فيضد عن الحق وطول الأمل ينسي الآخرة﴾؛ الكافي، ج ۱، ص ۴۴.

آیا هیچ‌گاه این مسأله کسی را از تشویق به علم آموزی بازداشته است و یا در اهمیت فراگیری علم تردیدی به وجود آمده است؟ از آنجا که عموم افراد تنها به نیت انس و عمل به قرآن، اقدام به حفظ آیات نورانی آن می‌نمایند، پس نباید هیچ هراسی را نسبت به فراموشی و ترک عمل به خود راه دهند که بی‌تردید این القاء شیطان است. بلکه باید با توکل و توسل و ابراز نیاز به درگاه خالق بی‌نیاز و عزم جدی، تمام تلاش خود را برای فراگیری و عمل به قرآن به کار گیرند.

پنجم: حافظان بی عمل

در طول تاریخ همواره دیده‌ایم که بسیاری از افراد جنایتکار و فاسد نیز به حفظ قرآن نایل آمده‌اند، آیا این موضوع از ارزش حفظ قرآن نمی‌کاهد؟ این نکته که اشخاصی همچون ابن ملجم و حجاج بن یوسف ثقفی، این ظالمان خون آشام و یا برخی دیگر از افراد غیر صالح همچون ناصبیان (دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام) حافظ قرآن بوده یا هستند، از اهمیت این مسأله نمی‌کاهد. چرا که خود قرآن کریم می‌فرماید :

﴿ وَنَزَّلْنَا مِنَ الْقُرْآنِ مَاهُو شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا ۝۱ ﴾

یعنی این قرآن در عین این که برای مؤمنین رحمت است برای ظالم، نِقمت و خسارت است.

یاران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ لاله روید و در شوره‌زار خَس باران هر چند شدید و فراوان باشد، وقتی بر مرداری بیبارد فقط بوی بد آن را افزایش می‌دهد. گاه ممکن است مرواریدی گران بها در دهان حیوانی درنده باشد. ضمن اینکه اگر تمام اعمال و مناسکی که ظالمان انجام می‌دهند نکوهیده باشد، پس لاجرم اعمالی چون زیارت خانه‌ی خدا را نیز باید امر مرجوح و بی‌فایده‌ای پنداشت. یا فقط به این علت که ناهلانی در عرصه‌ی علم آموزی حضور

یافته‌اند، صالحان از نزدیک شدن به علم خودداری کنند. واضح است که این گمان ناصواب و باطل است. بلکه به یقین می‌توان گفت: این وظیفه‌ای الهی است که افراد صالح با حضور و تلاش خستگی‌ناپذیر خود، پرچم علم‌آموزی را در دست گرفته تا به دست ناهلان نیفتند.

ششم: توسعه‌ی صنعت چاپ و ضرورت حفظ

با عنایت به توسعه‌ی صنعت چاپ و ابزار الکترونیک که قرآن را همه جا در دسترس قرار داده و آن را از تحریف مصون داشته، چه نیازی به حفظ قرآن وجود دارد؟

باید گفت، فلسفه‌ی حفظ قرآن کریم در یک جهت خلاصه نمی‌شود بلکه دلایل، ثمرات و اثرات گوناگونی دارد. با این وجود در زمان فعلی نیز نقش حفظ قرآن کریم در صیانت قرآن از تحریف، غیر قابل انکار است. حضرت آیت الله مکارم شیرازی حفظه‌الله می‌نگارند:

« مسأله‌ی محفوظ ماندن قرآن از هر گونه تغییر و تحریف و فراموشی، تنها یکی از فلسفه‌های حفظ قرآن است. فلسفه‌های مهم دیگری نیز [وجود] دارد که لزوم توجه به این موضوع را در هر عصر و زمان آشکار می‌سازد، زیرا حفظ قرآن علاوه بر تأثیری که در نورانیت و صفای فوق‌العاده روح حافظ دارد، سبب حضور قرآن در زندگی فرد در جامعه می‌شود. در خلوت و جلوت، در سفر و حضر، در همه جا و همه جا؛ و این خود عامل مهمی برای حاکمیت قرآن در زندگی مسلمین و عمل به آن است. به علاوه حافظ قرآن و معاشران آنها را در برابر خطر انحرافات فکری و اخلاقی، تا حدّ زیادی بیمه می‌کند»^۱.

ضمناً با تمام توسعه و پیشرفت صنعت چاپ و نشر، این صنعت از خطا و

۱. بهترین شیوه‌ی حفظ قرآن کریم، ص ۷.

اشتباه مبراً نیست و گاه اشتباهاتی در چاپ قرآن روی داده است که با تذکر حافظان و افرادی که با قرآن مانوس بوده‌اند، مرتفع گردیده است.^۱ همین طور به میزانی که امروزه این صنعت پیشرفت کرده است، به همان میزان دشمنان اسلام و قرآن از تکنولوژی روز جهت تحریف این کتاب انسان ساز، بهره می‌گیرند که در این خصوص نیز شواهدی ارائه شده است.

استاد خلیل الحصری حافظ و قاری مشهور قرآن در سال ۱۳۹۰ (ه. ق) مسافرتی به کویت می‌کنند. قرآنی را در آنجا ملاحظه می‌کنند که یهودیان آن را چاپ کرده بودند. پس از مطالعه، معلوم می‌شود که اسرائیلی‌ها تغییراتی را در قرآن به وجود آورده‌اند. گاه کلماتی را حذف و در مواردی به جای کلمه‌ای، کلمه‌ی دیگری قرار داده بودند (مانند حذف (لا) در آیات ۱۸ و ۴۲ سوره‌ی نساء و "امنوا" به جای "لعنوا" در آیه‌ی ۶۴ سوره‌ی مائده)؛ بعد از این، استاد آشفته شد و بعد از تفحص و تحقیق معلوم شد که این قرآن توسط اسرائیل تحریف شده و به چاپ رسیده است. از همین رو با دقت و حسن توجه یک حافظ قرآن، این توطئه خنتی شد.^۲

ضمن این که بحث تحریف فقط در جانب الفاظ مطرح نیست، بلکه مواردی همچون نیاوردن صدر و ذیل آیه و یا عدم عنایت به کل آیات یک باب، گاه مصداق تحریف معنوی قرآن خواهد بود که حافظ قرآن به واسطه‌ی انس بیشتر با آیات الهی، مصونیت بیشتری از این گونه لغزش‌ها دارد.

به هر حال در پاسخ به این سؤال، این نکته بس که در تمام روایاتی که در

---

۱. حجت الاسلام والمسلمین قرائتی نقل می‌کند: جمعی از زائران خانه‌ی خدا از چاپخانه‌ی بسیار بزرگی در عربستان بازدید می‌کردند مسئول چاپخانه توضیح می‌داد که: در اینجا چاپ قرآن بسیار دقیق انجام می‌گیرد و غلط‌ها با اشعه تصحیح می‌شود و... یکی از بازدیدکنندگان آیت الله خزعلی حافظ کل قرآن و نهج البلاغه بود. ایشان قرآنی را برداشت و شروع کردند به غلط‌گیری و از جدول تکرار کلمات قرآن آن اشکالی گرفت. آن‌گاه رو کرد به یکی از بزرگان آنها و گفت شما هم دیروز در نماز صبح فلان آیه را غلط خواندید. خاطرات حجت الاسلام قرائتی، ج ۲، ص ۳۶.

۲. زندگی‌نامه‌ی قاریان مشهور، ص ۶۴.

مورد مطلوبیت حفظ قرآن از ائمه علیهم‌السلام صادر شده است، هیچ‌گاه دلیل حفظ قرآن، صرف صیانت از تحریف مطرح نشده است و آثار و فواید بسیاری که برای حفظ قرآن شمرده شده است، حجت را بر منصفان و طالبان حقیقت تمام کرده است.

هفتم: اولویت پرداختن به مفاهیم

آیا بهتر نیست وقتی را که قرار است صرف حفظ قرآن کنیم، صرف مطالعه‌ی ترجمه، تفسیر و تدبر در آیات نماییم؟!

یکی از اساسی‌ترین حکمت‌هایی که در مورد حفظ قرآن وجود دارد، همین است که اتفاقاً اگر کسی بخواهد در زمینه‌ی تفسیر و فهم قرآن فعالیت نماید، نیازمند یک تسلط عمیق به آیات قرآن است، که اوج چنین تسلطی، حفظ قرآن است. اگر چه برخی از حافظان قرآن هم هستند که متأسفانه به علت شیوه‌ی اشتباه در حفظ قرآن، قادر به بهره‌برداری از آیات نیستند؛ اما تأثیر حفظ قرآن در فهم و تفسیر قرآن مسلم است.

حضرت آیت الله خزعلی حافظ کل قرآن و نهج البلاغه و مفسر قرآن کریم می‌فرماید:

«یکی از چیزهایی که [در تفسیر قرآن] خیلی لازم است حفظ قرآن است؛ زیرا احاطه به قرآن در تفسیر آن اثر دارد؛ انسان در اثر حفظ قرآن، به مطالبی دست می‌یابد که هنوز در تفسیرها نیامده است؛ حفظ و تسلط بر آیات قرآن، این توجه را به انسان می‌دهد که این عام، مخصّص دارد و مثلاً مخصّص آن در کدام سوره است.»^۱

برخی از اساتید تفسیر برآنند که موفقیت حافظ قرآن کریم در تفسیر قرآن، نسبت به کسانی که حافظ قرآن نیستند، قابل مقایسه نیست؛ به عنوان مثال اگر

۱. ماه‌نامه‌ی بینات، سال ۷۵، ش ۱۱، ص ۷۸-۷۵.

حافظ قرآن دو سال تفسیر کار کند این دو سال او برابر است با چند سال کسی که در زمینه‌ی تفسیر فعالیت نموده ولی از حفظ قرآن بی بهره است. در دیداری که به همراه چند تن از حافظان قرآن با حضرت آیت الله مصباح یزدی داشتیم، نسبت به یکی از تفاسیر بسیار موفق و ممتاز معاصر می فرمودند اگر نویسنده‌ی این تفسیر حافظ کل قرآن می بودند، این تفسیر پُر بارتر از این نگاشته می شد.

مقام معظم رهبری حضرت آیت الله العظمی امام خامنه‌ای حفظ الله در بیان این فایده‌ی مهم می فرمایند:

«انسان وقتی در مسائل قرآنی وارد می شود و کار می کند، آن وقت احساس می کند که چقدر نقش تسلط به حفظ قرآن و تسلط بر قرآن زیاد است؛ چنان که بنده خودم در سنین بزرگی که دیگر حفظ قرآن برایم آسان نبود، بارها افسوس می خوردم که چرا در کودکی، قرآن را حفظ نکردم، ... کسانی که بخشی از قرآن یا همه‌ی قرآن را حفظ دارند، این را قدر بدانند که نعمت بسیار بزرگی است و هیچ نعمتی جای این را نمی گیرد، چون نعمت حفظ قرآن - وسیله‌ای برای تقرب به خدا و فهم کلام خداست، بنابراین نگذارند که قرآن از یادشان برود»^۱.

« عزیزان من قدم اول، آشنایی با متن قرآن است؛ از این باید عبور کنید. قدم بعدی عبارت از مأنوس شدن با قرآن یعنی خواندن قرآن است. البته اگر کسی بتواند در این خلال، قرآن را حفظ کند، چند قدم جلو می آید و بقیه‌ی کارها برای او آسان می شود ... و من احساس می کنم، اگر کسی قرآن را حفظ داشته باشد و مأنوس با قرآن باشد، به فهم معارف اسلامی به مراتب، نزدیک تر خواهد بود از کسی که این انس را ندارد»^۲.

از روایات مختلفی استفاده می شود که آیاتی از قرآن، آیات دیگر آن را تفسیر می نماید. امیرالمؤمنین علی علیه السلام در خطبه‌ی ۱۳۳ نهج البلاغه می فرماید: **كِتَابُ اللَّهِ**

۱. کودک، جوان و نوجوان از دیدگاه مقام معظم رهبری، ص ۴۴ و ۴۵.

۲. جوان از دیدگاه مقام معظم رهبری، ص ۸۹.

تُبْصِرُونَ بِهِ وَتَنْطِفُونَ بِهِ وَتَسْمَعُونَ بِهِ وَيَنْطِقُ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ وَيَشْهَدُ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ ﴿١٠٠﴾

تسلط حافظ قرآن او را یاری می‌نماید تا در بسیاری اوقات از تلاوت آیه‌ای به معنای آیه‌ی دیگر پی ببرد و برخی از حفاظ که تسلط بسیاری بر آیات دارند، استفاده‌هایی از آیات می‌کنند که حتی گاهی در تفاسیر نیز به آن اشاره نشده است. برای بهره‌مندی کامل از آیات نورانی قرآن کریم آشنایی با تفسیر، ضروری است. فرد حافظ قدرت تفسیری فوق‌العاده‌ای پیدا می‌کند، زیرا ربط آیات کریمه‌ی الهی به یکدیگر را می‌داند و از مجموعه‌ی آیات مختلف در رابطه با یک بحث آگاه است. آری ره آورد حفظ، قلبی با صفا، نشاطی زایدالوصف و گامی بلند در پیشرفت علمی و معنوی فرد حافظ می‌باشد.

خودآزمایی:

۱. دلیل تأکید فراوان پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَام نسبت به حفظ قرآن، چه بوده است؟
۲. با توجه به روایاتی که قرائت قرآن از روی مصحف را بافضیلت‌تر از قرائت از حفظ می‌داند، آیا پرداختن به حفظ قرآن باز هم کاری صحیح است؟ چرا؟
۳. با توجه به روایاتی که فراموشی آیات را ناپسند شمرده و برای آن عقوبت‌هایی ذکر می‌کند آیا بهتر نیست برای دوری از این عذاب‌ها حفظ را ترک کنیم؟
۴. در تاریخ افراد جنایت‌کاری را سراغ داریم که نقل شده آنان حافظ قرآن بوده‌اند، آیا این امر باعث کم‌ارزشی حفظ نمی‌گردد؟ چرا؟
۵. با وجود توسعه‌ی صنعت چاپ، آیا باز هم ضرورت دارد به حفظ قرآن پرداخته شود؟ چرا؟

فصل پنجم:

برخی فواید حفظ قرآن کریم

یکم: توفیق تدبر

یکی از مهم ترین اهداف نزول قرآن، تدبر در آیات آن بوده است؛

﴿كُنْتُمْ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾^۱

تدبر در آیات با یک بار و دو بار خواندن حاصل نمی شود و نیاز به انس دائمی با قرآن دارد. از بهترین شیوه های انس با قرآن، حفظ آیات کریمه ی آن می باشد. پس حفظ قرآن یکی از مقدمات تدبر در قرآن می باشد. چرا که حافظ برای تسلط بر محفوظات خویش، توفیق می یابد به صورت دائمی، روزانه آیات فراوانی از قرآن را تلاوت کند و این به معنای فرصتی مناسب برای تدبر و فهم است.

دوم: تسلط بر دستورالعمل هدایت و بندگی

این تعبیر از بزرگان نقل شده است که امروزه هر تجهیزاتی که به دست بشر به بازار عرضه می شود، در کنارش دفترچه ای به عنوان راهنمای استفاده از آن قرار

داده می‌شود. پس آیا ممکن است که پیچیده‌ترین موجود این عالم خاکی، با این ابعاد مختلف وجودی، دارای دستورالعمل و دفترچه راهنما نباشد؟! البته که ممکن نیست حکیم‌ترین خالق برای پیچیده‌ترین مخلوق خود کتاب هدایت قرار ندهد. پس در صورتی انسان توان عمل به مقتضای این کتاب هدایت را خواهد داشت که از تک تک دستورات، مفاهیم و جایگاه آیات اطلاع داشته باشد.

مرحوم آیت الله بهجت هدف از حفظ قرآن را این‌گونه ترسیم می‌فرمودند:
 « قرآن را حفظ کنیم تا همیشه با ما باشد و ما با او باشیم، به قرآن تحصّن بکنیم و آن را وسیله‌ی حفظمان در فتن و شداید دنیا قرار بدهیم».^۱
 کسی که طالب عمل به قانون الهی است، باید به تک تک قوانین، اشراف و تسلط کامل داشته باشد و اصولاً بهترین وکیل، کسی است که کتاب قانون را از بر داشته باشد. قرآن نیز قانون زندگی است و کسی که خواهان عمل به آیات قرآن است باید در این حد با آن آشنا و مأنوس باشد.

سوم: عشق به محبوب

قرآن حکم‌نامه‌ی محبوب برای محب را دارد. عاشق و محب با نامه‌ی محبوب و معشوق چه می‌کند؟ بی‌تردید آن را بارها مطالعه می‌کند. آن را بر چشم خود می‌گذارد و هیچ‌گاه خواندن آن برایش تکراری و ملال آور نمی‌گردد. آری مُرید آن قدر نامه‌ی مُراد خود را می‌خواند تا تمام آن را از بر شود و در تنهایی‌ها و سختی‌ها با آن نجوا کرده و درمان درد خویش می‌سازد.

در روایتی از مولا علی علیه السلام آمده است که ﴿الذکر مفتاح الأنس﴾^۲ یاد کردن، کلید برقراری انس با محبوب است. قرآن خود برترین ذکر الهی است. آنان که در پی برقراری انس و الفت با محبوب خویشند، در راه ذکر و یادِ پی در پی محبوب، سر از پای نمی‌شناسند و با مداومت بر تلاوت قرآن، کلید برقراری انس

۱. به سوی محبوب، ص ۷۱.

۲. غررالحکم؛ ص ۱۸۹ ح ۳۶۴۸.

با او را به دست می‌آورند؛ این افتخار و فرصتی است برای حاملان قرآن که از این برکت نیز بهره جویند.

چهارم: توفیق عمل

یکی از فواید بسیار مشهود حفظ قرآن کریم، توفیق عمل به آیات الاهی است. یکی از آثار و برکات انس با قرآن، اثر تربیتی و سازنده‌ی انس با این کتاب شریف است. مولای متقیان و امیر مؤمنان علی علیه السلام در وصف قرآن کریم می‌فرمایند: «... بدانید که قرآن مشاوری است که خیانت نمی‌ورزد و راهنمایی است که گمراه نمی‌کند و گوینده‌ای است که دروغ نمی‌گوید. هیچ کس با این قرآن ننشست، مگر این که با افزایش یا کاهش از نزد آن برخاست. افزایش در هدایت یا کاهش در کوری و گمراهی»^۱.

آری حافظ قرآن با انس مستمر با گزاره‌های انسان ساز قرآن، تأمل و تدبر در آیات، زمینه‌ی مناسب‌تری برای عمل به دستورات قرآن کریم دارد. در هر حادثه و واقعه‌ای، ناخودآگاه قرآن به عنوان مشاور راستین که همواره، همراه حافظ و صاحب‌خویش است، نقش هدایت بخش خود را ایفا نموده و آیه‌ای نورانی را به عنوان دستورالعمل در ذهن حافظ تداعی و یادآوری می‌نماید. مطابق فرمایش مولا، صرف نشست و برخاست با قرآن، زمینه ساز هدایت و عمل به آیات و رفع نقصان‌ها و افزایش در هدایت و صلاح است.

پنجم: افتخار آفرینی برای تشیع

بسیاری از فرق مسلمین فراگیر نبودن حفظ قرآن در میان شیعه را بهانه و دست‌آویزی جهت تضعیف و تخریب شیعه قرار داده‌اند و همواره در کتاب‌ها

---

۱. میزان الحکمه، ح ۱۶۴۱۳.

و رسانه‌های خود به آن دامن می‌زنند. تا جایی که بعضی از مفسران این فرقه‌ها و دیگر نویسندگان آنان از انواع تهمت‌ها و افتراهای واهی مبنی بر عدم توجه به قرآن و اعتقاد به تحریف آن در حق شیعه دریغ نکرده‌اند. اگر چه ظهور چهره‌های قرآنی و حفاظ قرآن از خردسال و نوجوان و جوان در میان شیعه، به برکت انقلاب اسلامی تا حد زیادی این شبهات را پاسخ گفته است؛ اما این مقدار کافی نبوده و اهتمام همگان را می‌طلبد. در خاطرات یکی از اساتید برجسته‌ی حفظ قرآن^۱ که خود از عالمان فرهیخته‌ی شیعه نیز می‌باشد، آمده است:

«زمانی که در سفر حج برای زیارت نبی اکرم صلی الله علیه و آله، از محل اقامت در مدینه، عازم مسجدالنبی صلی الله علیه و آله شدم، در مسیر با چند جوان وهابی برخورد نمودم که متوجه شدند، بنده ایرانی و از طلاب علوم دینی و شیعه می‌باشم. به محض مواجهه، شروع به بیان برخی تهمت‌های ناروا نسبت به ساحت پاک تشیع نمودند. پاسخ سؤالات و شبهات مختلف آنها را بیان نمودم، تا این که یکی از آنها گفت: شما شیعیان قرآن را قبول ندارید و قائل به تحریف آن هستید و قرآن شما با قرآن ما متفاوت است!!! بنده که با توفیقات الهی خود از حافظان بسیار مسلط قرآن بودم، از او درخواست کردم که از هر جای قرآن دوست دارد سؤالاتی را مطرح کند تا از حفظ پاسخ‌گویی او و دوستانش باشم. پس از طرح سؤالات مختلف و پاسخ‌گویی خوب بنده، رضایت داد که این اتهامی است نسبت به شیعیان و از گفتار بی اساس خود دست برداشت.»

ششم: پاسخ‌گویی به شبهات

غالب شبهاتی که نسبت به عقاید شیعه مطرح می‌گردد با آیات قرآنی، قابل پاسخ‌گویی است. چرا که تنها مرجع معرفتی که در میان مسلمانان در اصل آن اختلافی نیست و برای منصفان مورد قبول است، قرآن کریم است. البته این امر

۱. حجت الاسلام والمسلمین استاد حاج ابوالقاسم

نیاز به تسلط و آشنایی با تک تک آیات قرآن و مفاهیم آن دارد تا شخص بتواند در موارد نیاز از آن بهره گیرد. حافظان قرآن از این نعمت الهی برخوردار بوده و به خوبی قادرند پاسخ‌گوی شبهات و مدافع ساحت پاک تشیع باشند.

در خاطرات یکی از علما آمده است که در یکی از سفرهای حج در کنار آرامگاه نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مشغول زیارت و عبادت بودم. یکی از زائران ایرانی بر پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ درود و سلام فرستاد. فردی از مأموران وهابی، با صدای بلند فریاد زد سلام شما به مردگان بی فایده است. او که صدایت را نمی‌شنود. چرا سلام می‌کنی؟ ناگهان فردی که حافظ قرآن بود، پاسخ داد: گفتار شما کاملاً بی اساس و با منطق قرآن سازگار نیست. مأمور وهابی که حیرت زده شده بود، گفت: به چه دلیلی این حرف را می‌گویی؟ او پاسخ داد به خاطر این که اولین کسی که به افرادی که در قید حیات دنیوی نیستند سلام کرده است، خدای تعالی است؛ چرا که مکرر در قرآن بر پیامبران خویش سلام نموده است؛ از جمله:

«سَلَّمَ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ»^۱، «سَلَّمَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ»^۲، «سَلَّمَ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ»^۳، و ...

در برابر این پاسخ بسیار روشن و متین، آن فرد خجل و ساکت گشت.

۱. صافات/۷۹.

۲. همان/۱۰۹.

۳. همان/۱۲۰.

خودآزمایی:

۱. یکی از فواید حفظ قرآن، توفیق تدبر در آیات است. به صورت مختصر توضیح دهید چگونه حافظ قرآن، توفیق می‌یابد در آیات قرآن تدبر و اندیشه کند؟
۲. با ذکر مثالی توضیح دهید چگونه می‌توان با تسلط بر آیات قرآن، شبهات دینی را پاسخ گفت؟
۳. چهار نمونه از فواید حفظ قرآن را نام ببرید.
۴. یکی از فواید حفظ قرآن را نام برده و سپس تبیین کنید.
۵. آیا حفظ قرآن در حوزه‌ی عمل به قرآن هم تأثیرگذار است؟ به صورت مختصر توضیح دهید.

بخش دوم:

چگونه قرآن را حفظ کنیم؟

فصل یکم:

مقدمات حفظ قرآن کریم

یکم: نیت و انگیزه

اولین امری که برای آغاز هر کاری باید مورد توجه قرار گیرد، نیت و انگیزه‌ی انجام آن کار است. چرا که آن چه در طول ادامه‌ی کار می‌تواند، راه‌گشای فرد بوده و در صورت بروز مشکلات در پیمودن راه، دستگیر او باشد، نیت و انگیزه‌ای است که عامل آغاز آن کار است. امام صادق علیه السلام در فرمایش زیبایی در این باره فرموده‌اند:

﴿مَا ضَعَفَ بَدَنٌ عَمَّا قَوَّيْتُ عَلَيْهِ النَّيَّةُ﴾؛ «هرگز بدن از آنچه نیت و انگیزه، نسبت به آن قوی باشد ضعیف و ناتوان نمی‌شود».

یکی از شرط‌های پذیرفته شدن همه‌ی اعمال عبادی، اخلاص است. بدین معنا که فرد، آن عمل عبادی را با قصد تقرب به خدای تعالی و برای رضایت و خشنودی او انجام دهد. در حدیثی گران مایه، امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «اخلاص معیار قبولی در عبادت است»^۱ در قرآن شریف، به این اصل مهم این چنین اشاره شده است:

﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾^۲

۱. وسائل الشیعة، ج ۱، ص ۵۳، ح ۱۰۶.

۲. ﴿مَلَكَ الْعَمَلِ الْإِخْلَاصُ فِيهِ﴾؛ غررالحکم، ح ۲۹۱۰.

۳. مائده/۲۷.

یعنی خدای سبحان اعمال نیک و عبادت‌ها را فقط از انسان‌های باتقوا می‌پذیرد. اخلاص یکی از شرایط بهره‌مندی از تقوا است.

مولا علی علیه السلام در یکی از فرمایشات نورانی خویش به فردی به نام ایاس بن عامر فرمود: «...اگر زنده بمانی، خواهی دید که قرآن خوانان سه گروه‌اند: گروهی برای خدای عز و جل می‌خوانند، گروهی برای دنیا و گروهی برای ستیزه کردن؛ تو اگر توانستی از کسانی باشی که برای خدای عز و جل قرآن می‌خوانند، چنین باش.»^۱

حافظ قرآن همواره باید مراقب باشد که هدف و انگیزه‌ی اصلی او رضایت پروردگار خود و تقرب و جلب محبت او باشد و هر انگیزه‌ی غیر الاهی را از خود دور بدارد. البته باید مراقب بود شیطان از همین راه انسان را به زمین نزند. چرا که او فقط از راه‌های زشت و ناپسند انسان را گمراه نمی‌کند. در بسیاری، ممکن است از همین راه وارد شده و فرد را از انجام کار نیک و دست یافتن به برکات آن عمل و در نتیجه سعادت ابدی، منصرف سازد. قرآن کریم، معیار انجام همه‌ی اعمال عبادی را اخلاص و خدا محوری می‌داند. البته بهره‌مندی از دنیا را نیز نفی نکرده بلکه کنار توجه به آخرت، توجه به دنیا را نیز لازم می‌داند. پروردگار متعال در قرآن کریم فرموده است: «در آنچه خداوند به تو داده است، سرای آخرت را جستجو نما و (در عین حال) بهره‌ات را نیز از این دنیا فراموش مکن»^۲؛

بنابراین در فرهنگ قرآن، توجه به سرای آخرت و رعایت مصالح آن، امری اصیل بوده و در عین حال توجه به دنیا به اندازه‌ی نیاز و بهره‌مندی برای اطاعت و عبادت، نیز نفی نگشته است. در آموزه‌های معصومین علیهم السلام هم به مواردی دست می‌یابیم که این فرهنگ را تأیید و تقویت می‌نماید. امام صادق علیه السلام به یاران

۱. میزان الحکمة با ترجمه‌ی فارسی، حدیث ۱۶۵۵۹، ص ۴۸۳۳.

۲. ﴿وَأَبْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا...﴾؛ قصص / ۷۷.

خویش می‌آموخت که این گونه از خدای خویش طلب کنند: «... وَ لَا تَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمًّا...»^۱ «هَمَّ» در لغت عرب به معنای «حزن و اندوه و آن چه برای آن به حزن و اندوه دچار می‌شوند» به کار رفته است.^۲ بدین ترتیب معنای دعا این است: «خدایا رسیدن به دنیا را بزرگ‌ترین دغدغه‌ای که باعث اندوه من است قرار مده». به عبارت دیگر مرا یاری نما تا مهم‌ترین دغدغه‌ی خاطری که مرا مشغول داشته و موجب توجه دائمی و اندوه من است، امری باشد که به حیات ابدی من و آخرتم مرتبط است. بینش و بصیرت مرا آن قدر وسعت ببخش که به زندگی گذرای دنیا دل نبندم و مقصدهای دنیا مهم‌ترین دل مشغولی من نگردد.

روان‌شناسان بر این باورند، امری را که انسان می‌آموزد، اگر مورد نیاز او باشد، آسان‌تر یاد می‌گیرد و زودتر به خاطر می‌آورد. کسی که احتیاج دارد مطلبی را بیاموزد، دقت او در مورد فرا گرفتن آن بیشتر جلب می‌شود و علاقمندتر است که آن را درست و کامل به خاطر بسپارد. احساس نیازمندی به قرآن و حفظ آیات آن در حافظه می‌تواند همین خاصیت را در پی داشته باشد.

برای تقویت انگیزه، می‌توان سخنان نورانی اهل بیت علیهم‌السلام در رابطه با حفظ قرآن و فواید و آثار و برکات آن را مطالعه نمود. هم چنین بررسی بیانات علماء دین در این باره، مطالعه‌ی تجارب حافظان برجسته‌ی قرآن و خاطرات مربوط به حفظ آنان، بسیار سودمند است که در بخش چرایی حفظ قرآن گذشت.

دوم: تصمیم و اراده‌ی قوی

پس از نیت و انگیزه، تصمیم و عزم و اراده‌ی جدی برای حفظ، بسیار حائز اهمیت است. قدرت اراده، بیش از قدرت حافظه و استعدادها‌ی شخصی می‌تواند، مؤثر و کارگشا باشد. ممکن است افرادی از استعداد و حافظه‌ی بسیار قوی برخوردار باشند، ولی دچار ضعف اراده باشند، اما در دسته‌ی مقابل افرادی هستند

۱. التهذیب، ج ۳، ص ۹۲.

۲. لسان العرب، ج ۱۲، ص ۶۱۹ ذیل واژه هم.

که از استعداد و حافظه‌ی متوسطی برخوردار بوده، ولی با اراده‌ی قوی و جدیت در انجام کارها، همواره در کارهای بزرگ توفیق افزون‌تری دارند. این گونه افراد، احتمال توفیق بیشتری در حفظ خواهند داشت.

سوم: نظم

تصمیم جدی و تلاش بدون نظم، کارساز نیست. یکی از شرط‌های اصلی موفقیت در حفظ قرآن، نظم در انجام برنامه‌های حفظ و به یادسپاری آیات و نظم در تکرار محفوظات است.

بنابراین پس از تصمیم جدی و برنامه‌ریزی برای حفظ، فرد باید با همه‌ی توان بکوشد در هر موقعیتی به طور منظم طبق برنامه عمل کند و هیچ چیز مانع او نشود.^۱

چهارم: دعا و توسل

دعا از عبادت‌های ویژه‌ای است که خدای تعالی آن را برای سعادت بندگان و تقرب به خویش قرار داده است. دعا می‌تواند زمینه‌ی جلب توفیقات و برکات معنوی را برای انسان فراهم نموده و ادامه‌ی راه حفظ را آسان‌تر سازد. خدای تعالی به حضرت آدم عَلَيْهِ السَّلَامُ وحی فرمود که «وظیفه‌ی تو دعا و درخواست از من است و وظیفه‌ی واجبی که من بر عهده‌ی خویش نهاده‌ام، اجابت دعای توست».^۲ در روایات ما نمازها و دعاهای مخصوصی برای حفظ قرآن یا فراموش نکردن آیات آن وارد شده که همگی دلالت بر اهمیت دعا و دست‌گیری و طلب توفیق از پروردگار بی‌همتا در این امر دارد.

توسل نیز یکی از باب‌های رحمت الاهی است که برای بندگان خویش گشوده است. با توسل و یاری جستن از اولیای پاک الاهی، انبیاء و اهل بیت عَلَيْهِمُ السَّلَامُ، می‌توان به واسطه‌ی آنان از خدای سبحان، توفیق تلاش و استمرار در طریق حفظ و انس

۱. کلید حفظ قرآن؛ ص ۳۹.

۲. ﴿... فَعَلَيْكَ الدُّعَاءُ وَ عَلَيَّ الْإِجَابَةُ...﴾: الکافی، ج ۲، ص ۱۴۶.

با قرآن را درخواست نمود. ابوذر غفاری - یکی از اصحاب پاک رسول خدا ﷺ - نقل می‌کند که پیامبر ﷺ به مولا علی علیه السلام فرمود: «ای علی! هر کس به واسطه‌ی محبت شما اهل بیت، متوسل به خدای تعالی شود، خدا [بر خود] واجب کرده که او را رد نکند»^۱.

یکی از کارهای بسیار مؤثر، مجرب و زیبا در جلب محبت اهل بیت علیهم السلام و کسب توفیقات بیشتر در راه نورانی حفظ قرآن، آن است که ثواب اعمال مستحبی خود از جمله تلاوت‌های قرآن را به روح پاک آن عزیزان تقدیم نماییم. با قطع و یقین می‌توان گفت که آنان با دعای خود، توفیقات و ثواب‌های چند برابر را برای ما به ارمغان خواهند آورد. چرا که معصومان علیهم السلام مظهر غیرت و رحمت الاهی هستند. بر این اساس، هیچ‌گاه نیازمند اعمال ناچیز ما نبوده و به گفته‌ی برخی بزرگان، مدیون ما نخواهند ماند.

پنجم: ایجاد فراغت و فرصت کافی و مناسب

برای آغاز نمودن حفظ، لازم است برنامه‌های علمی، تحصیلی و شغلی را بررسی نموده و فرصت و فراغت کافی را ایجاد نمود. برخی گمان می‌کنند قادرند با وجود برنامه‌های متعدد و فقط با استفاده از زمان‌های تلف شده، به حفظ کل قرآن بپردازند. ولی این باور، درست نیست. چرا که در این صورت حفظ قرآن با مشقت بیشتر و پایداری کمتری همراه خواهد بود.

افزون بر آن، برای حفظ آیات الاهی که برترین و با فضیلت‌ترین کلام است، لازم است بهترین زمان‌ها اختصاص یابد.

توفیق کامل در حفظ قرآن، نیازمند فرصت و فراغت کافی و حذف برنامه‌های متعدد، زائد و هم‌عرض است.

۱. ﴿... يَا عَلِيُّ مَنْ تَوَسَّلَ إِلَى اللَّهِ بِحُبِّكَ فَحَقُّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يُرَدَّهُ...﴾؛ بحار الأنوار، ج ۳۶، ص ۳۰۱ و ۳۰۲.

توصیه می‌گردد، علاقمندان به حفظ، برنامه‌های مختلف خویش را اولویت‌بندی نموده و مطابق اهمیت و ضرورت هر یک، برنامه‌ریزی مناسبی انجام دهند. برای مثال اگر حفظ قرآن و تحصیل و آموختن زبان عربی جزء برنامه‌های مهم علمی فرد است و فقط توانایی اجرای همزمان دو مورد از این موضوعات را دارد، مطابق اولویت‌بندی یکی را حذف و پس از اتمام یکی از موضوعات به امر سوم بپردازد.

ششم: انتخاب هم‌بحث و همراه

یکی از رموز پیروزی و موفقیت حافظ، داشتن یک دوست و همراه در این طریق است. بخش‌هایی از مسیر حفظ نیازمند همراهی فردی است که مانند شما حافظ قرآن بوده و با نکاتی که در صفحات بعد خواهد آمد، شما را در انجام برنامه‌ها یاری رساند. این فرد را به اصطلاح «هم‌بحث» می‌نامیم. مهم‌ترین ویژگی‌های یک هم‌بحث خوب موارد زیر است:

۱. از لحاظ روحیات اخلاقی و شرایط سنی فاصله‌ی چندانی با شما نداشته باشد.
۲. منظم، جدی و با همت باشد.
۳. علاقمند به مباحثه‌ی حفظ قرآن باشد.
۴. تا جای ممکن میزان حفظ او به شما نزدیک باشد.
۵. تا جای ممکن کیفیت محفوظات او همانند شما باشد.
۶. دقیق و با حوصله بوده و هنگام استماع محفوظات شما، قادر به تشخیص اشکالات شما باشد.

هفتم: انتخاب استاد و راهنما

مقدمه‌ی مهم دیگر آن است که انسان بتواند از راهنمایی‌های یک استاد و راهنما که خود حفظ قرآن را به خوبی به پایان برده و بر محفوظاتش مسلط است، بهره‌گیرد. نکات و ظرافت‌هایی در این راه است که فقط افرادی که با موفقیت این طریق را پیموده‌اند نسبت به آن آگاهند. به همین منظور استاد در جاهای مختلف می‌تواند با تذکرات و ارائه‌ی راه‌کارها و شیوه‌های مناسب، شما را در پیمودن درست راه، یاری رساند.

مؤثرترین شیوه‌ی بهره‌مندی از استاد، آن است که شخص در قالب یک کلاس آموزشی که همه‌ی شاگردانش اشتغال به حفظ دارند، حضور یافته و هر روز محفوظات خویش را برای استاد، تلاوت کند.

حضور در کلاس به صورت منظم، باعث تقویت محفوظات و زمینه‌ساز موفقیت شما تا پایان حفظ کل است.

هشتم: انتخاب مصحف مناسب حفظ

یکی از مسائلی که همواره مورد توجه حافظان قرار دارد، مصحف حفظ و ویژگی‌های آن است. توجه به چند نکته در این زمینه و رعایت آن، شخص حافظ را در پیمودن مسیر حفظ یاری نموده و از بروز مشکلات احتمالی جلوگیری می‌کند.

۱- رسم الخط مصحف

در انتخاب مصحف، مهم‌ترین نکته آن است که رسم الخط انتخاب شده از دقت کافی در رسم و ضبط و علامت‌گذاری برخوردار باشد. علایم به صورت دقیق و واضح در جای مناسب قرار گرفته باشد. خط آن چشم نواز و زیبا باشد. در عین

حال در نوشتن کلمات از پیچیدگی‌های بسیار استفاده نشده باشد؛ تا حافظ بتواند به راحتی به صورت صحیح، کلمات را تشخیص داده و تلاوت کند. هم اکنون بهترین و ضابطه‌مندترین رسم الخط در جهان اسلام، رسم الخط مصری است که توسط خطاط معروف سوری جناب آقای عثمان طه، نگاشته شده است.

از نکات بسیار ضروری این است که انسان در طول مدت زمان حفظ از قرآن‌های با خط و صفحه‌بندی یکسان بهره گیرد. چرا که حفظ کارآمد، حفظی است که با بهره‌ی کافی از حافظه‌ی تصویری، تصویر دقیق آیات در ذهن ثبت گردد. اگر شما در هر روز از یک مصحف متفاوت با روز قبل استفاده کنید، تصویرهایی که در ذهن ثبت می‌کنید، ناهمگون و نامنظم است. از همین رو هنگام دسترسی و به یاد آوردن آن، دچار مشکل خواهید شد.

هنگامی که شما آیاتی را از روی مصحف حفظ می‌کنید، ناخودآگاه جایگاه آیات و کلمات در حافظه‌ی شما ثبت می‌گردد. این امری جالب و در عین حال در هنگام به یاد آوردن آیات شما را یاری می‌رساند. در صورتی که شما از یک مصحف یکسان بهره نگیرید، طبیعی است که از این امتیاز بی‌بهره خواهید ماند.

۲- ساده بودن

مقصود از ساده بودن مصحف، عاری بودن از نقش و نگارهایی است که گاهی برای تزیین قرآن در آن به کار می‌رود. هر قدر قرآن حفظ ساده‌تر باشد امکان تمرکز بر آیات بیشتر خواهد بود.

۳- رنگ مناسب زمینه‌ی صفحه

رنگ زمینه‌ی صفحات مصحف به سلیقه‌ی هر شخص، بستگی دارد. اما باید از رنگ‌هایی استفاده کرد، که چشم را زود خسته نمی‌کند و هنگام نگاه کردن به صفحات، انسان دوست می‌دارد، آیات بیشتری از آن مصحف تلاوت نماید. رنگ زمینه‌ی سفید، چشم را خسته می‌کند و رنگ‌هایی همچون آبی آسمانی و

کریم کم‌رنگ در میان حافظان بیشتر مورد استفاده است.

۴- قطع و اندازه‌ی مناسب

مناسب است، قرآنی که برای حفظ انتخاب می‌شود، در قطع بزرگ مانند وزیری باشد؛ برای این که در هنگام قرائت آیات برای حفظ، برخی حرکات و علائم از دید انسان پنهان نماند و فرد بتواند آیات را درست و متقن حفظ نماید. اما برای مرور می‌توان از قرآن‌هایی با قطع‌های کوچکتر استفاده نمود. البته روشن است که خط به کار رفته در قرآن حفظ با قرآن مرور باید یکی باشد تا حافظه‌ی تصویری با مشکل مواجه نگردد.

استفاده از قرآن‌هایی که تقطیع شده و به سی بخش مجزا و یا کمتر تقسیم شده است، نیز برای مرور مانعی ندارد. در این صورت حافظ می‌تواند هر روز اجزایی از آن قرآن سی جزیی را که می‌خواهد مرور کند، همراه داشته باشد تا در مواقع نیاز به آن مراجعه نماید.

۵- مصحف ترجمه‌دار آری یا خیر؟

اگر چه مطالعه‌ی ترجمه برای حفظ لازم است؛ اما مصحفی که آیات از روی آن حفظ می‌شود، بهتر است دارای ترجمه نباشد. نه از نوع ترجمه‌ی زیرنویس و نه از نوع ترجمه‌ی صفحه‌ی مقابل.

برای خواندن ترجمه، توصیه می‌شود، حافظ گرامی علاوه بر قرآنی که برای حفظ استفاده می‌کنند، قرآن ترجمه‌دار دیگری در اختیار داشته باشند که از ترجمه‌ی آن بهره گیرند.

ذکر این نکته خالی از لطف نیست که لازم است برای حافظان، قرآنی که دارای ویژگی‌های خاصی باشد فراهم گردد. قرآنی که محتوای هر صفحه‌ی آن یک مقطع و یا دو مقطع معنایی مستقل بوده و در حاشیه‌ی آن آیات مشابه درج گردد؛

موارد وقف و ابتدای صحیح آن گونه که مورد نیاز حافظ است ذکر شود^۱.

نهم: انتخاب ترجمه‌ی مناسب

ترجمه‌ی مورد استفاده‌ی حافظ باید از ویژگی‌هایی برخوردار باشد که او را در فهم بهتر آیات و ارتباط ساختاری و معنایی جملات آیه و سوره، یاری رساند. از همین رو ترجمه‌هایی مفیدتر به نظر می‌رسند که با کمک بیان تفسیر مختصر در خلال ترجمه، مقصود اجمالی برخی آیات و عبارات - که برای فهم آن نیازمند مراجعه به تفسیر هستیم - را واضح نموده، تا حافظ بتواند با برقراری ارتباط مفهومی، به خوبی آن را در ذهن ثبت نماید.

هم اکنون بهترین ترجمه‌هایی که می‌توان با این خصوصیات نام برد، عبارتند از ترجمه‌ی مرحوم آیت الله مشکینی رحمته الله و ترجمه‌ی آیت الله العظمی مکارم شیرازی مظلله‌الی.

دهم: انتخاب تلاوت ترتیل مناسب

یکی از امور مؤثر در کار حفظ، بهره‌مندی از یک تلاوت ترتیل مناسب است. این تلاوت ترتیل در هنگام حفظ و نیز مرور آیات مورد استفاده قرار می‌گیرد. در مباحث روش حفظ خواهید خواند که یکی از مراحل حفظ، استماع تلاوت ترتیل است. همان طور که یکی از روش‌های مرور محفوظات نیز بهره بردن از ترتیل اساتید برتر قرائت قرآن است.

اگر چه استفاده از ترتیل در حفظ قرآن ضروری است، اما نحوه‌ی استفاده از ترتیل دارای اصول و ظرافت‌هایی است؛ از جمله اینکه وابسته شدن کامل به

---

۱. این مژده به همه‌ی حافظان قرآن داده می‌شود که چنین مصحفی در مؤسسه‌ی قرآنی نورالتقلین و زیر نظر اساتید مجرب قرآن در حال تدوین است.

ترتیل خاص، مناسب نیست. وابستگی به ترتیل، بدین معنی است که شخص جز با نغمه‌ای که استاد آیات را خوانده است، نمی‌تواند تلاوت کند و چنانچه بخواهد بدون آهنگ و یا با نغمه‌ی دیگری بخواند و یا سرعت خود را کمی کند و یا تند نماید، دچار مشکل می‌گردد. البته در مورد خردسالان و کودکان که روش حفظ آنها از طریق استماع زیاد تلاوت ترتیل و با اتکاء بر حافظه‌ی شنیداری است، این امر اجتناب ناپذیر است.

اما در مورد بزرگسالان، بهتر آن است که از ترتیل برای تصحیح تلاوت و فراگیری وقف و ابتداء صحیح و نیز یادگیری نغمات به صورت کلی استفاده گردد، بدون آن که وابستگی به ترتیل به معنایی که گفته شد برای انسان ایجاد شود.

بنابراین وابستگی تامّ به تلاوت ترتیل خاص نامناسب است و لازم است حافظ بتواند آیات حفظ شده را با هر نغمه و لحنی که بخواهد و با هر سرعتی که لازم باشد، تلاوت نماید. اما ذکر این نکته نیز خالی از لطف نیست که جهت یادگیری الحان و نغمات قرآنی توسط نوجوانان یا افرادی که با قرائت قرآن، آشنایی چندانی ندارند، نیکوست بخش‌هایی از ترتیل را آن گونه که یک استاد قرائت، تلاوت کرده است، فرا گرفته تا بتوانند همانند او آیات را قرائت نمایند. بنابراین تقلید از تلاوت یکی از اساتید برجسته در حدود یک و یا دو جزء می‌تواند در رسیدن به این هدف، مؤثر باشد.

ویژگی‌های ترتیل مناسب

۱- اتقان در فصاحت و تجوید

یکی از شاخصه‌های مهم ترتیل که در روایات^۱ نیز بدان اشاره شده است،

---

۱. در کتاب بحار الانوار جلد ۸۲ صفحه ۶ در تعریف ترتیل آمده است: وَعَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) أَنَّهُ حَفِظَ الْوُفُوفَ وَأَدَاءَ الْخُرُوفِ، «ترتیل رعایت مواضع وقف و درست ادا کردن حروف است».

تلفظ درست و دقیق حروف است. متکفل بیان این امر، دانش تجوید است. در علم تجوید علاوه بر یادگیری مخارج حروف به صفات حروف و احکام حروف پرداخته می‌شود. چنانچه در تلاوت ترتیلی این مهم رعایت نشده باشد، ناخودآگاه در اثر انس با آن تلاوت، در نحوه‌ی تلفظ حافظ نیز تأثیرگذار خواهد بود. از سوی دیگر فصاحت و تجوید مطلوب قاری، در ارتقاء تلاوت حافظ تأثیر به‌سزایی دارد.

۲- رعایت مواضع صحیح وقف و ابتداء

در روایات یکی از شاخصه‌های ترتیل، حفظ مواضع وقف دانسته شده است. اذکر این نکته بسیار ضروری است که عدم رعایت مواضع صحیح وقف و ابتداء آگاهی منجر به تداعی معانی شرک آمیز و کفر آلود می‌گردد. همچنان که دانستن مواضع وقف و ابتداء و رعایت آن به تلاوت شخص لطافت می‌بخشد و حتی گاهی موجب القاء معانی جدید و متنوعی می‌گردد که نشانه‌ی علم و آگاهی خواننده از محتوای آنچه می‌خواند نیز خواهد بود.

۳- تنوع و زیبایی نغمات

یکی دیگر از ویژگی‌های ترتیل مناسب، بر خوداری از تنوع در ارائه‌ی نغمات و پرهیز از یک نواختی و در عین حال زیبایی نغمات است. همان‌گونه که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرموده‌اند: قرآن با صدای زیبا آراسته می‌گردد.^۱ برای دست یافتن به این امر لازم است از ترتیلی استفاده کنیم که خواننده‌ی آن استاد قرائت قرآن بوده، با ظرائف و دقائق فنون تلاوت آشنا و دارای صدای زیبایی باشد. زیبایی صوت قاری موجب لذت بخش شدن کار حفظ و نشاط افزون‌تر حافظ برای ادامه‌ی راه می‌باشد.

۱. ﴿لِكُلِّ شَيْءٍ جَلِيَّةٌ وَجَلِيَّةٌ الْقُرْآنَ الصَّوْتُ الْحَسَنُ﴾؛ الکافی، ج ۲، ص ۶۱۵.

۴- برخورداری از سرعت مناسب

ترتیلی که بیش از حد تند و یا کند باشد برای حافظ مفید نخواهد بود و بهره‌ی آموزشی لازم را نمی‌توان از آن برد. شاید بتوان حد استاندارد را برای این منظور مشخص کرد. از این رو ترتیلی که یک جزء را در حدود ۵۰ دقیقه تا یک ساعت بخواند، مناسب است و بیش از این مقدار و یا کمتر از آن، چندان مناسب نخواهد بود.

به نظر می‌رسد در مقایسه‌ی ترتیل‌های موجود، ترتیل‌های قاریان مصری در مقایسه با قاریان سعودی برتری قابل ملاحظه‌ای دارد و در رتبه‌ی بعد از قاریان مصری، قاریان ایرانی قرار دارند. در میان قاریان مصری بهترین و جامع‌ترین ترتیل، ترتیل استاد «محمد صدیق منشاوی» است که در کنار اتقان و زیبایی و تنوع الحان و نغمات و رعایت اصول و قواعد تجوید و نیز رعایت نیکوی موارد وقف و ابتداء از سرعت مناسب هم برخوردار می‌باشد. در میان قاریان ایرانی نیز ترتیل «استاد شهریار پرهیزکار» از سایر ترتیل‌های موجود، مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

خودآزمایی:

۱. با ذکر حدیثی اهمیت نیت و انگیزه در پیشبرد حفظ قرآن را تبیین نمایید.
۲. ویژگی‌های مصحف مناسب برای حفظ قرآن را بیان کنید.
۳. چهار مورد از مقدمات حفظ را نام ببرید.
۴. با مشورت استاد حفظ یا دوستان حافظ خود، آسیب‌های احتمالی استفاده از مصحف ترجمه‌دار برای حفظ آیات را بررسی نمایید.
۵. ویژگی‌های ترتیل مناسب را بیان نمایید.

فصل دوم:

علوم و مهارت‌های مورد نیاز

حفظ قرآن همانند همه‌ی فعالیت‌های دیگر، دارای پیش‌نیازهایی است؛ از همین رو برای موفقیت در این مسیر لازم است حافظ با علوم و مهارت‌های مختلفی که در ادامه بدان اشاره می‌کنیم، آشنایی داشته و پس از آن حفظ را آغاز نماید.

یکم: قرائت صحیح و روان

نخستین و مهم‌ترین پیش‌نیاز حفظ قرآن، تسلط بر صحیح‌خوانی و روان‌خوانی آیات است. فردی که به این مهارت دست نیافته است، در روند حفظ با مشکلات بسیاری مواجه خواهد شد. حفظ برای این‌گونه افراد، فرسایشی و طاقت‌فرسا بوده و به‌کندی پیش خواهد رفت.

مهم‌تر آن که خطاهای او در حفظ فراوان بوده و کیفیت نامطلوبی را به دنبال خواهد داشت. در حالی که مطلوب در حفظ آن است که آیات، صحیح و بدون

هر گونه خطایی در ذهن ثبت گردد. متأسفانه افراد بسیاری با اصرار بر حفظ، پیش از کسب این مهارت، پس از مدتی دچار خستگی شده و انگیزه‌ی خویش برای ادامه‌ی کار را از دست داده و حفظ را رها می‌نمایند. این گونه افراد آیات را با خطاهای بسیار حفظ می‌نمایند، در حالی که از این خطاها بی‌اطلاعند. حتی در مواردی که به آنان تذکر داده می‌شود، به راحتی قادر به اصلاح خطاها نیستند؛ چرا که بارها این خطا را تکرار کرده و در ذهن آنان نقش بسته است.

آنان که پیش از حفظ، با متن قرآن انس بیشتری داشته‌اند به راحتی می‌توانند قرآن را حفظ نمایند. البته روان خوانی دارای مراتبی است و هر قدر تسلط شخص بر خواندن آیات قرآن بیشتر باشد، کار حفظ برای او با سهولت بیشتری همراه است. اما آنچه برای حفظ قرآن ضروری به نظر می‌رسد این است که شخص بتواند یک صفحه‌ی قرآن را بدون خطا حداکثر در مدت سه دقیقه بخواند.

برای تسلط بر صحیح‌خوانی و روان خوانی، توصیه می‌گردد، عزیزان در دوره‌های آموزش روخوانی و روان خوانی، حضور یافته و پس از آموختن قواعد، به تمرین و تلاوت قرآن پردازند. هر چه انس با قرآن افزایش یابد، مهارت فرد در این بخش افزون‌تر می‌گردد. البته همزمان، می‌توان از تلاوت‌های ترتیل اساتید برجسته‌ی قرائت نیز استفاده کرد و هنگام استماع، از روی مصحف آیات را مشاهده و به اصطلاح خط ببریم. راه کار مهم دیگر، تلاوت برای افرادی است که یا در این فن جزء اساتید هستند و یا خود این مهارت را به خوبی کسب کرده و توانایی تشخیص اشکالات را دارا هستند. بدین صورت که هر روز، چند صفحه تلاوت گردیده و اشکالات توسط او تذکر داده می‌شود. پس از آن، شخص به اصلاح قرائت خویش می‌پردازد. این کار آن قدر ادامه می‌یابد تا فرد بتواند بدون هیچ اشکالی، آیات قرآن را قرائت نماید.

دوم: تجوید

مهارت مهم دیگر برای آغاز نمودن حفظ قرآن، تسلط بر تجوید عملی است. تجوید علمی است که ما را با تلاوت قرآن با لهجۀ ی فصیح عربی آشنا می‌نماید. این علم دارای دو بخش نظری و عملی است. آن چه مطلوب است این است که فرد علاوه بر تسلط بر قواعد نظری، بتواند آن را به صورت عملی در قرائت به کار گیرد. فایده‌ی تجوید، علاوه بر زیبا کردن تلاوت، این است که در حُسن حفظ هم نقش به‌سزایی را ایفا می‌کند. برای نمونه کلماتی مانند «تألمون و تعلمون»، «سعید و صعید»، «اسم و اثم» و موارد بسیار دیگر، افزون بر آن که معانی متفاوتی را دارا هستند، در صورتی که بدون رعایت تلفظ صحیح عربی به ذهن سپرده شوند، پس از مدتی ممکن است حافظ نتواند به خوبی تشخیص دهد، کلمه‌ای را که حفظ نموده کدام یک از آن‌هاست. البته فایده‌های تجوید بسیار فراتر است و فقط آنان که این مهارت را دارا هستند، قادرند تأثیر کامل آن در حفظ را تصور و درک کنند. چه بسا آیاتی که اگر بدون مراعات تجوید خوانده شوند، موجب مشابهت با آیات دیگر و بروز اشتباه می‌شود؛ اما اگر همین آیات با توجه به نکات تجویدی به حافظه سپرده شوند، از بروز اشتباه جلوگیری خواهد شد.

به عنوان مثال در دو آیه‌ی زیر:

﴿سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا﴾ (انعام/۱۴۸)

﴿وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا﴾ (نحل/۳۵)

یکی از نکاتی که باعث تمایز دو آیه می‌شود، وجود مدّ منفصل در آیه‌ی اول است و این نکته، ما را در یاد سپاری تفاوت دو آیه کمک می‌نماید. از سوی دیگر، اگر کسی بدون آشنایی با تجوید وارد حفظ قرآن بشود و آیات را بدون ملاحظه‌ی قواعد تجویدی حفظ کند، بعدها برای تصحیح این غلطها

دچار مشکلات بسیاری خواهد شد.

هر قدر تسلط فرد بر اجرای قواعد تجوید بیشتر باشد، توفیق او در حفظ نیز افزون‌تر است؛ اما حداقل آنچه برای حفظ قرآن لازم است، تجوید مقدماتی در حد آشنایی با مخارج حروف، صفات مهم و نیز احکام حروف است. اگرچه حافظ در ادامه و به مرور زمان با تلاش‌های مستمر می‌تواند با دقایق و ظرائف علم تجوید آشنا شده و با دقت در تلاوت اساتید مبرز این فن به صورت تجربی به سطوح بالاتر تجوید نیز دست یابد.

سوم: صرف و نحو

علم صرف به ساختار کلمات پرداخته و قواعد کلی حاکم بر آن را به انسان می‌آموزد. دانستن علم صرف در فراگیری و حفظ سریع‌تر کلمات قرآن، تأثیر به‌سزایی دارد. چرا که علم صرف ما را با ساختار حاکم بر کلمات و روح زبان عربی آشنا می‌سازد. بسیاری از کلمات عربی که تلفظ آنها به ظاهر مشکل است، با دانستن علم صرف و قدرت بر تجزیه و تحلیل ساختار کلمه به آسانی قابل یادگیری بوده و در ذهن نقش می‌بندد. افزون بر این نکته در موارد متعددی آشنایی با ساختار کلمات انسان را از خطای در محفوظات باز می‌دارد. به دو آیه‌ی زیر توجه کنید:

﴿إِنَّا لَنَالِفِي شَاكٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ﴾ (۶۲/هود)

﴿إِنَّا لَنَالِفِي شَاكٍ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ﴾ (۹/ابراهیم)

در آیه‌ی نخست، فعل «تدعوننا» با فعل «تدعوننا» در آیه‌ی دوم مشابهت دارد. اما توجه به یک نکته‌ی صرفی، ما را از اشتباه می‌رهاند و آن نکته این است که فعل «تدعوننا» صیغه‌ی هفتم و مفرد مذکر مخاطب است و در جایی به کار می‌رود

که مخاطب، یک مرد باشد در حالی که فعل «تدعوننا» صیغه‌ی نهم و جمع مذکر مخاطب است و مربوط به جایی است که مخاطب ما جمعی از مردان باشند. حال با توجه به این نکته که آیه‌ی اول، خطاب به حضرت هود است و آیه‌ی دوم خطاب به جمعی از انبیاء الاهی، علت تفاوت این دو کلمه واضح می‌گردد. علم نحو نیز به ترکیب کلمات با یکدیگر و به عبارت دیگر ساختار جملات عربی می‌پردازد. آشنایی با این علم، راه حفظ را تا حد زیادی هموار می‌نماید. بسیاری از حرکات آخر کلمات و جمله‌ها با دانستن علم نحو برای انسان واضح می‌گردد؛ در نتیجه نیازی نیست برای حفظ آن‌ها زحمت زیادی متحمل شد و از بروز بسیاری خطاها در این موارد، جلوگیری می‌شود.

به عنوان مثال در آیه‌ی ﴿وَوَاعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ﴾، علم نحو برای ما روشن می‌کند که چرا کلمه‌ی ﴿الایمن﴾ منصوب است و حرف آخرش با فتحه آمده است. علت نصب، آن است که این کلمه، صفت برای «جانب» است نه برای ﴿الطور﴾. بنابراین کسی که با علم نحو آشنا است، ممکن نیست در این مورد دچار خطا شود.

علم نحو برای جلوگیری از اشتباه آیات مشابه نیز مؤثر است.
به دو آیه‌ی زیر توجه کنید:

﴿فَصَلِّنَهُ عَلَىٰ عَلَيْهِ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (اعراف/۵۲)

﴿وَفِي ذُنُوبِهِمْ هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِإِِبْنِهِمْ يَرْهَبُونَ﴾ (اعراف/۱۵۴)

علم نحو به ما می‌آموزد که کلمه‌ی ﴿رحمة﴾ در آیه‌ی نخست، حال است؛ از همین رو، منصوب گشته و با تنوین فتحه ﴿رحمة﴾ آمده است و در آیه‌ی دوم مبتدا است؛ به همین جهت مرفوع و با تنوین ضمه ﴿رحمة﴾ آمده است. توجه به این نکته، ما را از خطا و اشتباه می‌رهاند.

مهم‌تر از آنچه بدان اشاره شد، این است که دانستن علم صرف و نحو، موجب فهم اجمالی بسیاری از آیات قرآن می‌گردد و این نکته در زمینه‌سازی برای تسلط بیشتر بر محفوظات و بهره بردن از بهترین شیوه‌ی حفظ قرآن، یعنی حفظ محتوای محور که در ادامه بدان اشاره خواهیم کرد، بسیار مؤثر خواهد بود.

چهارم: ترجمه و مفاهیم آیات

یکی از پیش‌نیازهای مهم که در حفظ قرآن کریم، تأثیر بسیار فراوانی دارد، دانستن ترجمه و مفاهیم آیات قرآن کریم است. افرادی که این مهارت را آموخته و می‌توانند همزمان با قرائت، مفهوم کلی آیات را درک کنند، در حفظ بسیار موفق‌ترند. از همین رو برادران عرب زبان در حفظ قرآن از دیگران چابک‌تر عمل می‌کنند. چرا که با درک مفاهیم و معانی، ارتباط بهتری با آیات برقرار نموده و بهتر در ذهن آنان جای می‌گیرد. از سوی دیگر، آیاتی که ذهن، ارتباط مفهومی بیشتری با آن برقرار نموده است، ماندگارتر در ذهن نقش بسته و دارای ثبات و استقرار بیشتری در حافظه خواهد بود.

برای افرادی که احساس نیاز به دانش‌افزایی در این حوزه می‌نمایند، توصیه می‌گردد، در برخی دوره‌های کوتاه مدت آموزش ترجمه و مفاهیم، حضور یافته و به یادگیری این مهارت پردازند.^۱

پنجم: آشنایی با اصول و روش‌های حفظ قرآن

اساسی‌ترین نکته‌ای که برای شروع حفظ بر آن تأکید می‌گردد، دانستن روش‌ها

---

۱. خوش‌بختانه در سال‌های اخیر کتاب‌های آموزشی قابل‌قبولی در این موضوع نگاشته شده است. از جمله‌ی این متون می‌توان موارد زیر را نام برد:

الف) آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن کریم (سه جلد)، تألیف اساتید معظم؛ محدث، صفار هرندی، علامی
ب) فهم قرآن برای همه (سه جلد)، تألیف حجت‌الاسلام و المسلمین استاد سید محمد مهدی طباطبایی

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۱۰۳

و اصول حفظ قرآن کریم است. با الطاف الاهی، خوش بختانه امروزه با تلاش اساتید و پیش کسوتان حفظ قرآن کریم، بسیاری از تجربیات موفق این حوزه در اختیار علاقمندان حفظ کلام الله مجید، قرار گرفته است.

دانستن این اصول از آن جهت دارای اهمیت است که با بهره مندی از آن، می توان راه حفظ را سریع تر، آسان تر و با آسیب ها و چالش های کمتری پیمود. بسیاری افراد می که به سبب عدم آشنایی با اصول حفظ، بخشی از راه را ناآگاهانه پیموده و در میانه ی راه، متوجه کاستی های زیادی در محفوظات خویش گشته اند و از سر ناچاری بار دیگر مسیر پیموده شده را بازگشته و به ترمیم مراحل حفظ و رفع اشکالات پرداخته اند.

اما با اطلاع از تجارب اساتید مبرز و موفق این فن، که خود به خوبی این مسیر را طی کرده و سال های متمادی با تربیت حافظانی شایسته، با همه ی چالش ها و مشکلات راه و راه کارهای مناسب آن آشنایند، می توان با اطمینان خاطر افزون تری، در این راه گام برداشت و با یاری خداوند متعال، این کار مهم را به سرانجام رساند.

مباحثی که در این نوشتار، از نظر خوانندگان محترم می گذرد، با همین هدف تدوین گشته و امید است مورد استفاده ی شما عزیزان قرار گیرد.

خودآزمایی

۱. علوم و مهارت های پیش نیاز حفظ قرآن را نام ببرید.
۲. با ذکر مثالی میزان تأثیرگذاری تجوید در کیفیت حفظ را تبیین نمایید.
۳. علم صرف چه تأثیری در حفظ قرآن کریم دارد؟ با مثالی توضیح دهید.
۴. رسالت علم نحو چیست؟ میزان تأثیر آن در محفوظات را بیان کنید.
۵. یکی از پیش نیازهای حفظ، آشنایی با ترجمه و مفاهیم است. رابطه ی این امر با حفظ محتوا محور را توضیح دهید.

فصل سوم:

شرایط آغازین

سن مناسب برای شروع حفظ

نخستین سؤالی که همواره با آن روبرو هستیم این است که بهترین سنین برای آغاز حفظ، چه سنینی است؟ آیا افرادی که در سنین بالا هم قرار گرفته‌اند، قادرند به حفظ قرآن دست یابند؟! به صورت کلی بهترین سن برای حفظ، چه سنی است؟

حفظ قرآن در هر سنی امکان‌پذیر است و نمی‌توان هیچ سنی را یافت که حفظ قرآن در آن مقدور نباشد. نمونه‌هایی از کسانی که در سن کهولت قرآن را حفظ کرده‌اند، در کشور ما و سایر کشورهای اسلامی وجود دارد.

در حالات آیت الله خوئی رحمته الله، مرجع بزرگ عالم تشیع، نقل شده است که در اواخر حیات شریفشان تصمیم به حفظ قرآن گرفته و توفیق یافتند بیشتر آن را حفظ نمایند. اما سخن آن است که بهترین و مناسب‌ترین سن برای حفظ قرآن، چه سنی است؟!

حفظ کل قرآن در سنین کودکی آری یا خیر؟

آیا به صلاح فرزندان، هست که در سنین خردسالی و کودکی آنان را به حفظ کل قرآن بگماریم؟!

به نظر می‌رسد حفظ کل قرآن به صورت رسمی و الزام آور در مورد خردسالان و کودکان مناسب نبوده و حتی احتمال می‌رود خدای ناکرده موجب انزجار آنان از قرآن گردد. البته ممکن است کسانی پیدا شوند که در سنین کودکی بتوانند، کل قرآن را حفظ کنند؛ اما نباید فراموش کرد که موارد نادر را نمی‌توان به صورت یک قاعده‌ی عمومی درآورد. خردسالان و کودکان، نوعاً توانایی حفظ کل قرآن را ندارند.

در تعالیم حیات بخش و متعالی اهل بیت علیهم‌السلام، نیز این امر مورد تأکید است که آموزش‌های رسمی نباید پیش از هفت سال اول زندگی کودک آغاز شود. اما این بدان معنا نیست که در این سنین هیچ‌کاری برای حفظ قرآن انجام نگیرد. بلکه بسترسازی مناسب، برای حفظ در سنین بالاتر، باید از سنین طفولیت انجام گیرد. برای این منظور لازم است والدین، فرزندان خود را از سن ۴ سالگی آرام آرام با سوره‌های کوچک قرآن آشنا کنند. حفظ موضوعی برخی از آیات کوتاه و پر معنای قرآن که مشتمل بر مضامین اخلاقی و اجتماعی هستند نیز در این سنین بسیار مناسب به نظر می‌رسد.

به عنوان مثال عباراتی همچون: ﴿ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا ﴾ و ﴿ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ﴾ که در عین کوتاهی، بسیار پر محتوا و پر کاربرد می‌باشد، برای این مقطع بسیار نیکو است.

آنچه در فرهنگ دینی ما مورد تأکید است، این است که تربیت فرزندان باید بر اساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام باشد. اساسی‌ترین نکته برای ایجاد زمینه‌ی مناسب جهت تربیت قرآنی و سوق دادن فرزندان به سوی حفظ و انس

و فهم و عمل به قرآن، آن است که والدین به عنوان الگوهای اصلی شخصیت کودک، قرآنی بوده و خود اهل تلاوت و انس با قرآن باشند. در نتیجه فرزندان به صورت مستمر، شاهد تلاوت و انس والدین با قرآن بوده و با این خصلت خود می‌گیرند. البته آثار این انس نیز باید به صورت الگوهای رفتاری در اعمال روزمره‌ی آنان مشهود باشد.

بسیار مناسب است که در این سنین، فضای منزل به عطر قرآن معطر باشد و صدای تلاوت قرآن در اوقات مختلف خصوصاً هنگام اذان در خانه طنین انداز باشد. انس با نعمات روح بخش قرآن در فضای منزل، شرکت در جلسات قرآنی مناسب سن کودک و اموری از این دست، تأثیر به‌سزایی در گرایش کودک به قرآن و آمادگی وی برای برنامه‌های تخصصی قرآنی در سنین بالاتر را داراست. کودکان باید پس از ورود به مدرسه و قدرت بر خواندن و نوشتن با روخوانی و روان‌خوانی قرآن، آشنا شده و تجوید قرآن را نیز فرا گیرند و به مرور زمان، سوره‌های جزء سی‌ام را حفظ نمایند.

پس از طی مراحل آماده‌سازی اولیه و علاقمندی خود کودک، آهسته آهسته، او از سنین نوجوانی، آمادگی لازم برای حفظ کل قرآن را پیدا می‌نماید.

این یکی از افتخارات پدر و مادر است که برای تربیت دینی فرزند خویش، تلاش نموده و آن را در زندگی، اصل قرار دهند. چنان که یکی از آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام در تربیت فرزندان، تأکید بر آموزش قرآن به آنان است. امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «حق فرزند بر پدر آن است که نام نیک برای او برگزیند و خوب تربیتش کند و قرآن را به او بیاموزد»^۱.

همچنین از امیر المؤمنین علیه‌السلام نقل شده است که فرمودند: ﴿الْعِلْمُ مِنَ الصَّغَرِ كَالنَّقْشِ

فِي الْحَجَرِ﴾^۲

۱. ﴿وَحَقُّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يُحَسِّنَ اسْمَهُ وَ يُحَسِّنَ أَدَبَهُ وَ يُعَلِّمَهُ الْقُرْآنَ﴾: نهج البلاغه، ص ۵۴۶.

۲. بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۲۴.

ترجمه‌ی دقیق روایت این است که «علمی که از سنین کودکی آغاز شود، مانند نقش بر روی سنگ [پایدار و ماندگار] است».

شاید مقصود حضرت، همان زمینه‌سازی مناسب از سنین کودکی برای دریافت و درک مطالب معرفتی و علمی در سنین نوجوانی و بالاتر باشد.

حفظ قرآن در دوران جنینی!!!

این عنوان اگرچه عجیب به نظر می‌رسد؛ اما عده‌ای آن را در کشور تبلیغ می‌کنند. درباره‌ی این مطلب باید گفت که اگر مقصود مروجان این شیوه، حفظ قرآن به معنای رایج آن باشد، غیر قابل پذیرش است. اما اگر مقصود، ایجاد انس با آیات قرآن و زمینه‌سازی برای سهولت حفظ در آینده باشد، فی‌الجمله می‌توان آن را پذیرفت. در این صورت می‌توان گفت: استماع و تلاوت آیات قرآن، توسط مادر و انس وی با این کتاب آسمانی، قطعاً زمینه‌ساز سهولت در فراگیری قرآن، برای فرزندی است که در رحم دارد. زیرا طبق بررسی‌های علمی فرزندی که در رحم است، صداهای اطراف را می‌شنود و به آن واکنش نشان می‌دهد. پس چه بهتر که از همین دوران با نوای ملکوتی قرآن مانوس گردد.

تأکید می‌گردد جلوگیری از شنیدن برخی نواها و صداهایی که در شرع مقدس اسلام نسبت به آن نهی شده نیز تأثیر به‌سزایی در این تربیت قرآنی دارد. همچنین رزق حلال، طهارت روحی والدین و مقید بودن آنان به مسائل دینی و شرعی از امور مورد تأکید دین مبین اسلام است که نباید از آن غفلت نمود.

البته گاهی مشاهده می‌گردد برخی افراد در ساعات استراحت نوزاد، از طریق ضبط صوت نزدیک گوش او، صدای قرآن را پخش می‌نمایند. درستی یا نادرستی این کار نیاز به بررسی‌های علمی و اظهار نظر کارشناسان دارد. اما آن چه که با دیده‌ی اولیه می‌توان بیان نمود، این است که بهتر آن است که در زمان‌های بیداری

و نشاط نوزاد، آوای ملکوتی قرآن توسط والدین و یا از طریق ضبط صوت به گوش او برسد. نه در ساعات استراحت و خواب او، که نیازمند آرامش است.

بهترین سنین

سنین نوجوانی، بهترین سنین برای حفظ کل قرآن است که می‌توان در این دوره با صرف انرژی کمتری بیشترین بهره‌برداری را نمود. غالب افرادی که قرآن را در این سنین حفظ نموده‌اند، حفظ پایدارتری دارند.

بر همین اساس و با تکیه بر تجارب متعدد به نظر می‌رسد، بهترین سن برای حفظ قرآن سنین نوجوانی یعنی از سن ۱۲ تا ۱۸ سالگی است.

بنابراین هر چه فرد به سن نوجوانی نزدیک‌تر باشد، شادابی و طراوت ذهنی، قدرت حافظه و میل به یادگیری در او افزون‌تر است. همچنین اشتغالات ذهنی کمتر، وظایف و مسئولیت‌های اندک، حافظه‌ی جوان‌تر و بکرتر عواملی است که احتمال موفقیت در یادگیری را افزایش می‌دهد.

اولویت بعدی، سنین ۱۹ تا ۲۵ سالگی است. افرادی که تا سنین ۱۸ سالگی توفیق حفظ کل قرآن را نیافته‌اند تا ۲۵ سالگی فرصت بعدی آنان است.

روشن است در سنین بالاتر از ۲۵ سالگی هم حفظ قرآن ممکن است. اما هر چه سن فرد افزایش یابد، میزان تلاش او و زمانی که برای حفظ صرف می‌کند نیز باید افزون‌تر باشد تا به موفقیت لازم دست یابد.

مدت زمان حفظ کل

پرسش مهم دیگر آن است که حفظ کل قرآن باید در چه مدتی انجام پذیرد؟ یک سال، دو سال، سه سال، یا بیشتر؟ چه مدتی مناسب‌تر است؟

بخش دوم / چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۱۰۹

در پاسخ این سؤال باید گفت که، فرصت‌ها و استعداد‌های افراد، متفاوت است. برای همگان نمی‌توان یک نسخه را تجویز کرد. تعیین مدت زمان حفظ به اموری وابسته است؛ مهم‌ترین آن، موارد زیر است:

۱. سن فرد
۲. میزان اشتغالات و فعالیت‌های روزمره‌ی او و میزان فراغت او برای انجام برنامه‌های حفظ و مرور
۳. وضعیت تحصیلی او
۴. وضعیت تأهل
۵. سطح استعداد، هوش و حافظه‌ی او
۶. میزان انس قبلی او با قرآن
۷. میزان آشنایی او با ترجمه و مفاهیم قرآن
۸. میزان علاقه و انگیزه‌ی فرد برای حفظ

با توجه به موارد یادشده و تحلیل آن می‌توان به فرد، پیشنهاد داد که مدت زمان مناسب برای حفظ شما، چقدر است؟

آن چه در روایات اهل بیت علیهم‌السلام مورد تأکید قرار گرفته، این است که انسان، برای انجام فعالیت‌های مستحبی نباید بیش از توان خود، باری را به دوش بکشد؛ بلکه درست آن است که به اندازه‌ای که انجام اعمال مستحبی با نشاط همراه باشد، اقدام به انجام آن نمود.

امروزه روان‌شناسان نیز بدین نکته دست یافته‌اند که در انجام فعالیت‌های ذهنی و روحی نباید به افراط پرداخت. بلکه اگر استعداد فردی به فرض در حد ۵۰ امتیاز است، نباید بیش از ۴۰ امتیاز بر جسم و روح خود، فشار وارد کند. همچنین لازم است ۱۰ امتیاز باقی مانده را نیز برای حفظ نشاط و انگیزه باقی گذاشته و از تمام ظرفیت بهره‌نگیرد.

بنابراین، هر سرعتی که برای انجام حفظ انتخاب می‌گردد، مشروط به وجود نشاط و شادابی در اجرای آن، باید ادامه یابد. از همین رو در صورتی که شرایط فرد، تغییر یافت و یا احساس خستگی روحی نمود، باید با مشورت اهل فن از میزان برنامه‌ها بکاهد تا دوباره به وضعیت مطلوب باز گردد.

متأسفانه آن چه در سال‌های اخیر رواج یافته، حفظ قرآن با سرعت بسیار بالا و کیفیت نامطلوب است. این امر آسیب‌هایی را به همراه داشته که بر خود لازم می‌دانیم، به اهل فن و علاقمندان به حفظ، نکات لازم را گوشزد نماییم.

مطلوب آن است که حافظ با سرعت مناسب، به همراه علاقه، انگیزه و نشاط روحی و احساس لذت به انجام حفظ قرآن بپردازد. اگر سرعت زیاد، موجب بروز خستگی‌های روحی و دل زدگی نسبت به ساحت مقدس قرآن و کیفیت نازل محفوظات گردد، به گونه‌ای که فرد، حافظ قرآن شده ولی پس از اتمام حفظ دیگر علاقه‌ای به مرور و انس دائمی نداشته باشد و یا محفوظات را به خوبی به یاد نیاورد، ما به موفقیت دست نیافته‌ایم. از این رو هنر ما تربیت حافظانی است که عاشق قرآن و علاقمند به انس دائمی، فهم آیات و عمل به آن باشند. حافظانی که خود را نیازمند به قرآن دانسته و همواره از تلاوتش لذت برده و در پی تعمیق فهم خود از قرآن و دست‌یابی به معارف بی‌کرانش باشند.

ما مُنکر آن نیستیم که افراد بسیار محدودی، ممکن است توانایی و ظرفیت حفظ تمامی قرآن کریم را در مدت زمان کوتاهی مانند یک سال دارا باشند، اما این نمی‌تواند مجوز ما برای همگانی کردن این گونه دوره‌ها و توصیه‌ی به دیگران باشد.

برنامه‌ریزی برای کار حفظ قرآن بر اساس تعداد صفحات قرآن در طول هفته است. مقدار متعارف و متوسطی که برای افراد کم سن و سال یا اشخاصی که اشتغالات فراوانی دارند قابل توصیه می‌باشد این است که روزانه، حدود پنج سطر

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۱۱۱

از قرآن را به خاطر بسپارند؛ در صورت استمرار این کار، در هر هفته حدود دو صفحه از قرآن، حفظ می‌گردد و در نهایت فرد می‌تواند در طول مدت شش سال به حفظ کل قرآن دست یابد. توصیه می‌گردد روزهای جمعه نیز به استراحت ذهنی و مرور محفوظات هفته اختصاص یابد.

اما برای افرادی که فرصت بیشتری در اختیار داشته و از آمادگی بالاتری برخوردارند، توصیه می‌شود روزانه نیم صفحه از قرآن را حفظ نمایند. با انجام دقیق این برنامه، هر فرد قادر است، هر هفته، ۳ صفحه از قرآن و پس از ۴ سال کل قرآن را به خاطر بسپارد.

حال اگر فردی همت نماید و با اشتیاق در هر روز، حدود ده سطر از قرآن را حفظ نماید، می‌تواند در مدت ۳ سال این کار را به سرانجام برساند و چنانچه این مقدار تا روزانه یک صفحه از قرآن افزایش یابد، مدت حفظ کل قرآن به ۲ سال کاهش می‌یابد.

طول دوره‌ی حفظ	۶ سال	۴ سال	۳ سال	۲ سال
مقدار حفظ روزانه	پنج سطر	نیم صفحه	ده سطر	یک صفحه
مقدار حفظ در یک هفته	دو صفحه	سه صفحه	چهار صفحه	شش صفحه
مقدار حفظ در یک سال	پنج جزء	هفت و نیم جزء	ده جزء	پانزده جزء

به عقیده‌ی استادان مجرب، حفظ کل قرآن در مدت ۳ تا ۴ سال، بهترین و مناسب‌ترین سرعت برای حفظ می‌باشد. از همین رو به نوجوانان و جوانان عزیز که علاقمند به حفظ قرآن هستند، توصیه می‌کنیم در صورت داشتن فرصت کافی، در کنار پرداختن به تحصیل، این سرعت را برای حفظ برگزینند.

شایان توجه است، اگر چه مقدار معین برای هر هفته بر اساس صفحات تنظیم شده است؛ اما توجه به محتوای آیات نیز نباید از نظر حافظ پنهان بماند و لازم است که حفظ او بر اساس مقاطع معنایی شکل بگیرد.

افزون بر آن، میزان حفظ روزانه بهتر است پلکانی باشد. یعنی در مراحل آغازین کار، کم باشد و به مرور که تجربه‌ی حفظ بیشتر می‌شود، این مقدار افزایش می‌یابد.

همچنین نباید این نکته را فراموش کرد که حفظ قرآن اصولاً آسان، ولی تثبیت آن زمان بر است؛ بنابراین نباید توقع داشت که این امر مقدس در مدت کوتاهی پایان پذیرد؛ برای مثال اگر کسی کل قرآن را در مدت یک سال با شتاب و عجله حفظ کند، باید دو سال دیگر، بر تکرار محفوظات خود مداومت جدی داشته باشد تا به حد مطلوبی از تسلط دست یابد و چه بسا مجبور به حفظ مجدد آیات شود.

با توجه به نکات یادشده، به هیچ وجه توصیه‌ای به حفظ یک ساله نمی‌شود و اولویت در حفظ با حفظ سه تا چهار ساله است.

مدت زمان پیشنهادی، در دیگر کشورها نیز، حد متعارف و استاندارد برای حفظ به شمار می‌رود. علاوه بر این که در طول سپری شدن این مدت، قرآن به تدریج در حافظه وارد شده و با گوشت و خون انسان عجین می‌شود. به خصوص برای کسی که در طول این دوره، با معارف قرآن نیز آشنا گشته و از دریای بی‌کرانش بهره‌مند می‌گردد.

زمان مناسب برای حفظ

برای انجام نیک هر امر ارزشمندی، نیازمند فرصت زمانی مناسب و شایسته

هستیم. درباره‌ی زمان حفظ، نکاتی را متذکر می‌شویم:

الف) انتخاب بهترین زمان برای حفظ

بسیاری دوست دارند که ساعت معینی برای حفظ قرآن به آنها توصیه شود؛ به صورت کلی می‌توان توصیه کرد زمان‌هایی برای حفظ انتخاب گردد که روح و جسم انسان خسته نیست و قدرت تمرکز ذهنی، بالاست. این زمان، معمولاً اوقاتی است که انسان، پیش از آن به استراحت پرداخته است.

روشن است که پس از انجام چندین ساعت فعالیت جسمی سنگین روزانه، یا پس از چند ساعت کار فکری طاقت فرسا، یا پس از مشاهده‌ی یک فیلم سینمایی چند ساعته که ذهن و خاطر ما را به خود مشغول ساخته و یا پس از صرف یک ناهار مفصل، میان روز و زمان‌هایی از این دست، نمی‌تواند وقت خوبی برای حفظ باشد.

افراد، سلیقه‌ها و عادات‌های متفاوتی دارند. ممکن است بعضی در اوّل صبح، و عده‌ای هم عصرها پس از یک استراحت کوتاه، تمایل بیشتری به حفظ داشته باشند.

شب‌ها پیش از خواب و استراحت شبانه نیز از نظر روان‌شناسان برای کار حفظ، مناسب است؛ مشروط به آن‌که خستگی مانع تمرکز نباشد.

بهره از وقت‌هایی همانند بین الطلوعین که روح انسان از لطافت، طراوت، نشاط و معنویت خاصی برخوردار است نیز باعث برکات معنوی فراوان و توفیق در حفظ خواهد بود و شاعر چه زیبا سروده است:

خوابِ نوشینِ بامدادِ رحیل   بازدارد پیاده را زسبیل

ب) ثابت بودن زمان حفظ

زمان حفظ باید تا جای ممکن، ثابت باشد؛ برای مثال، اگر بعد از نماز صبح و یا عصرها به حفظ قرآن می‌پردازید، سعی کنید که این ساعت را تغییر ندهید. عادت کردن به حفظ در یک ساعت از روز این فایده را دارد که وقتی آن ساعت فرا می‌رسد، شخص احساس می‌کند که گمشده‌ای دارد و به طور طبیعی از نظر ذهنی، آمادگی او برای حفظ بیشتر می‌شود. دقیقاً همان طور که همه‌ی ما عادت کرده‌ایم، وقتی ظهر فرا می‌رسد، آماده‌ی خوردن ناهار شویم و حتی اگر گرسنه نباشیم، نیاز به غذا خوردن را حس می‌کنیم.

ج) آرامش و سکوت در زمان حفظ

از آن جا که حفظ قرآن نیازمند تمرکز حواس و دقت کافی است، بسیار مناسب است در ساعاتی از شبانه روز که سکوت و آرامش حکم فرماست، انسان به کار حفظ بپردازد. از این نظر نیز حفظ در بین الطلوعین و یا اوقاتی مانند آن مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

مکان مناسب برای حفظ

امام صادق علیه السلام فرمود: قاری (و حافظ) قرآن به سه چیز نیازمند است؛ [شرایط روحی مناسب و] قلب خاشع، شرایط جسمی مناسب و مکانی خلوت.^۱ در مورد مکان حفظ، نکاتی را یادآور می‌شویم:

الف) استفاده از مکان‌های مقدس

بسیار خوب است که حافظ قرآن، حفظ خود را در اماکن معنوی، همانند

---

۱. ﴿فَقَارِئُ الْقُرْآنِ يَجْتَنِبُ إِلَى ثَلَاثَةِ أَشْيَاءَ: قَلْبٍ خَاشِعٍ وَ بَدَنٍ فَارِغٍ وَ مَوْضِعٍ خَالٍ﴾؛ مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۴۱.

مساجد و یا حرم‌های مطهر امامان و امام‌زادگان انجام دهد. مشروط به آنکه بتواند در این مکان‌ها گوشه‌ی آرام و خلوتی را بیابد. در این صورت علاوه بر ایجاد معنویت، حافظ می‌تواند با استمداد از ارواح مقدس امامان و اولیاء و هم‌جواری با آنان، با موفقیت بیشتری همراه گردد.

ب) ثابت بودن مکان حفظ

توصیه می‌شود حافظ قرآن تا جای ممکن، مکان حفظ خود را همانند زمان آن تغییر ندهد و سعی کند در یک مکان ثابت، به حفظ قرآن بپردازد. بنابراین از حفظ قرآن در اماکن عمومی و جاهایی که محل رفت و آمد و تردد است، بپرهیزید؛ چون در این صورت نمی‌توانید، تسلط خوبی بر محفوظات داشته باشید و احتمال خطا در حفظ، افزایش می‌یابد.

هم چنین انجام حفظ در حال حرکت، همانند حفظ در اتومبیل یا اتوبوس و مانند آن توصیه نمی‌شود. زیرا معمولاً انسان در این حال از تمرکز لازم برخوردار نمی‌باشد.

البته چنان چه شخصی بخواهد، از اوقات خود بیشتر و بهتر بهره‌گیرد، مانعی ندارد. اما بهتر است در این موارد، محفوظات خود را برای تقویت بیشتر، مرور نماید و یا ذهن خود را برای حفظ آیات، آماده نماید تا بتواند در هنگام حفظ با سرعت و کیفیت بالاتری حفظ را انجام دهد.

ج) سادگی مکان

مکان حفظ باید ساده و بی‌آلایش و بدون تزئینات نامتعارف باشد، تا توجه انسان به اطراف جلب نشده و همه‌ی هوش و حواسش متوجه حفظ آیات باشد. با همه‌ی اوصاف یاد شده، نباید برای زمان و مکان حفظ، نقش تعیین‌کننده‌ای

قائل بود و به مجرد تغییر مکان و یا عدم امکان حفظ در زمان مقرر، کار حفظ را به تأخیر انداخت. زمان و مکان اگر چه مهم است، اما نقش کلیدی ندارد و حافظ قرآن باید خود را برای شرایط خاص نیز آماده کند و به هر بهانه‌ای از زیر کار حفظ شانه خالی ننماید.

خودآزمایی

۱. بهترین سن برای حفظ قرآن کریم چه سنی است؟ چرا؟
۲. آیا اجبار به حفظ کل قرآن کریم در سنین کودکی صحیح است؟ چرا؟
۳. مدت زمان حفظ کل قرآن با توجه به چه عواملی باید تعیین گردد؟
۴. درباره‌ی زمان حفظ، توجه به چه نکاتی ضروری است؟
۵. مهم‌ترین ویژگی‌های مکان مناسب حفظ را بیان فرمایید.

فصل چهارم:

آشنایی با گونه‌های آموزش های حفظ قرآن

آشنایی با گونه‌های حفظ قرآن

همه‌ی ما می‌دانیم فرصت‌ها و استعداد‌های افراد با هم متفاوت است؛ به همین علت دو رویکرد کلی در حفظ قرآن، پیش روی علاقمندان است؛

یکم: حفظ کل قرآن

دوم: حفظ بخشی از قرآن

آنان که توانایی و فرصت کافی برای حفظ کل قرآن را دارند، چه نیکوست که تمامی آیات وحی را در سینه‌ی خود، جای داده و به این افتخار نایل آیند. اما برخی به علت فرصت اندک، قصد دارند، بخشی از قرآن را که در توانشان هست، به ذهن بسپارند. این هم در جای خود ارزشمند است که هر شخص، به تناسب فرصت و استعداد خویش، آن چه از قرآن در توانش هست، در سینه‌ی خویش جای دهد.

با عنایت به رویکردهای یاد شده، گونه‌های حفظ از این قرار است:

یکم: حفظ ترتیبی

افرادی که همت گمارده و قصد حفظ کل قرآن را می‌نمایند، به صورت ترتیبی و پیوسته به حفظ سُوْر می‌پردازند. برای آغاز بهتر است ابتدا از جزء سی‌ام - که سهولت بیشتری دارد - شروع کنیم و پس از پایان آن، از ابتدای قرآن حفظ سوره‌ی بقره را آغاز نماییم. البته پیشنهاد می‌شود با توجه به مضامین اجزاء آخر قرآن که برای همه‌ی سنین مناسب است، نوجوانان بعد از حفظ جزء سیم، جزء بیست و نهم و نیز جزء بیست و هشتم را حفظ نموده و بعد از آن به حفظ سوره‌ی بقره تا آخر پردازند.

خوب است که حافظ قرآن همت خود را به حفظ کل قرآن معطوف دارد؛ چرا که بر اساس روایات تعداد درجات بهشت به اندازه‌ی تعداد آیات قرآن است؛ چنان که پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «تعداد درجات بهشت به اندازه‌ی تعداد آیات قرآن است. هنگامی که یکی از اهل قرآن وارد بهشت می‌شود به او گفته می‌شود: بخوان و بالا برو. به ازای هر آیه‌ای درجه‌ای است. پس برتر از حافظ قرآن درجه - ای یافت نمی‌شود»^۱.

دوم: حفظ موضوعی

برای افرادی که توان یا فرصت کافی برای حفظ کل قرآن را دارا نیستند، توصیه می‌شود به حفظ موضوعی آیات پردازند. در حفظ موضوعی با انتخاب موضوعاتی خاص و حفظ آیاتی متناسب با آن، بخش‌هایی از قرآن را به خاطر

۱. ﴿عَدَدُ دَرَجَاتِ الْجَنَّةِ عَدَدُ آيَةِ الْقُرْآنِ فَإِذَا دَخَلَ صَاحِبُ الْقُرْآنِ الْجَنَّةَ قِيلَ لَهُ أَفْرَأَ وَأَزَقُّ لِكُلِّ آيَةٍ دَرَجَةٌ فَلَا تَكُونُ فَوْقَ خَافِظِ الْقُرْآنِ

دَرَجَةٌ﴾ مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۳۱.

می‌سپاریم. البته انتخاب موضوعات و آیات مربوط به هر موضوع باید بسیار هوشمندانه و توسط کسانی که به موضوعات قرآن احاطه‌ی کامل دارند، انجام بگیرد.

انتخاب موضوع می‌تواند بر اساس فراوانی موضوعات در قرآن و یا بر اساس موضوعات مورد نیاز حافظ شکل بگیرد. در شیوه‌ی اول، ملاک انتخاب آیات برای حفظ، خود قرآن و فراوانی موضوعات آن است. در این روش هر موضوعی که بیشتر در قرآن تکرار شده است، مورد توجه افزون‌تر قرار می‌گیرد. ولی در شیوه‌ی دوم، سؤالات مخاطبان و نیازهای آنان است که به متن حفظ موضوعی شکل می‌دهد. در فرض اول یک جزوه برای همه‌ی مخاطبان با هر سن و تحصیلاتی فراهم می‌گردد. اما در فرض دوم می‌توان جزوه‌ای برای بانوان و یا جوانان و یا متناسب با نیاز جامعه، جزوه‌ی اخلاقی و یا عقیدتی و مانند آن فراهم نمود. روشن است که حفظ موضوعی به شیوه‌ی دوم مفیدتر و دارای کاربرد بیشتری خواهد بود.

ناگفته نماند، که بهترین راه برای تسلط بر موضوعات قرآن، آن است که در خلال حفظ ترتیبی آیات به مفاهیم آن و موضوعات قرآن نیز توجه لازم مبذول شود. در این صورت، قرآن را هم به صورت ترتیبی و هم به صورت موضوعی حفظ نموده‌ایم. البته تسلط بر موضوعات قرآنی نیازمند ممارست فراوان است.

سوم: حفظ سوره‌های منتخب

پیشنهاد دیگری که می‌توان برای افرادی که توان حفظ کل را دارا نیستند مطرح نمود، حفظ سوره‌هایی منتخب از قرآن کریم است.

در حفظ سُورِ منتخب حافظ صرفاً برخی از سوره‌هایی را که بیشتر مورد استفاده‌ی اوست، مورد توجه و حفظ خود قرار می‌دهد. سوره‌های واقعه،

الرحمان، یس، سُورَ مُسَبِّحَات^۱ و سُورَ جزء سی‌ام قرآن کریم از این قبیل هستند.
آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید

آشنایی با روش‌های رایج حفظ قرآن^۲

در یک تقسیم‌بندی کلی، که بر اساس روش‌های رایج حفظ و اصول حاکم بر آن مطرح می‌شود، می‌توان حفظ را به سه گونه تقسیم کرد:

یکم: حفظ سطر محور

در این شیوه، حافظ با برنامه‌ریزی مشخصی روزانه، چند سطر از قرآن را به حافظه می‌سپارد. عامل تعیین‌کننده برای انتخاب میزان حفظ روزمره، تعداد سطرهای مشخص شده است. به عبارت دیگر اگر حافظ قصد دارد کل قرآن را در سه سال حفظ نماید، تلاش می‌کند روزانه، ده سطر از قرآن را حفظ نماید. چندان اهمیتی ندارد که این ده سطر از کجا آغاز گشته و به چه آیه‌ای ختم می‌شود. از ابتدای یک موضوع یا وسط آن شروع گشته است. در انتهای ده سطر، موضوع مورد بحث هم پایان می‌یابد یا خیر؟ آنچه اهمیت دارد این است که هر روز ده سطر حفظ شود.

در این شیوه یک مصحف خاص همانند مصحف آقای عثمان طه - خطاط سوری - مبنای شمارش سطرها قرار گرفته و سهمیه‌ی هر روز از روی آن حفظ می‌گردد. مقادیر حفظ بر همین اساس تعیین می‌گردد و به جایگاه آیات در صفحه، توجه ویژه‌ای مبذول می‌گردد. برای جلوگیری از اشتباه در آیاتی که با هم

---

۱. سور مسبحات سوره‌هایی است که با تسبیح شروع می‌شود و آنها عبارتند از سوره‌های حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن.

۲. شایان توجه است که این تقسیم‌بندی بر اساس روش‌های رایج صورت گرفته است؛ نه تقسیم منطقی که مستلزم حصر انواع باشد. از این رو ممکن است گونه‌های یادشده، قسم یکدیگر نباشند.

مشابهت دارند نیز بیش از هر چیز به خط و شیوهی نگارش آن توجه می‌شود. این رویکرد دارای کاستی‌هایی می‌باشد که در صورت بی‌توجهی به آن، حافظ در آینده با چالش‌ها و مشکلاتی روبرو می‌گردد. با بررسی شیوه‌هایی که در ادامه می‌آید، می‌توان به برخی از آن آسیب‌ها، پی برد.

دوم: حفظ لحن محور

در این رویکرد، لحن تلاوت یک استاد خاص، محور قرار گرفته و حافظ تلاش می‌کند، آیات را بر اساس شیوهی تلاوت او به ذهن بسپارد. تک تک آیات و کلمات باید مطابق تلاوت مبنا، حفظ گردد. این شیوه بیشتر برای خردسالان - که توانایی خواندن قرآن از روی مصحف را ندارند - یا افراد نابینا - که قادر به خواندن از روی مصحف نیستند - مناسب به نظر می‌رسد؛ در صورت افراط در این شیوه، احتمال شرطی شدن حافظه وجود دارد. بدین گونه که در صورت تداعی لحن تلاوت آن استاد، آیات هم به یاد حافظ می‌آید. در غیر این صورت به محض فراموشی لحن، آیات نیز با فراموشی مواجه می‌گردد.

سوم: حفظ محتوا محور

از نظر ما برترین شیوه، حفظ محتوا محور است. در این شیوه، تکیه‌ی حافظ بیشتر بر محتوای آیات است و بر همین اساس مقاطع مشخص شده برای هر روز را با توجه به معانی قرآن انتخاب می‌کند. در حفظ محتوا محور، دیگر سخن از حفظ نیم صفحه یا یک صفحه نیست، بلکه سخن از حفظ یک مقطع یا دو مقطع است؛ مانند رکوعات قرآن که تقسیماتی است که بر اساس معانی قرآن شکل گرفته و هر مقطع محتوایی، یک رکوع دانسته شده است که می‌تواند در نمازهای

مستحبی در یک رکعت بعد از حمد و قبل از رکوع تلاوت گردد. این مقاطع در برخی قرآن‌ها با قرار دادن حرف عین در پایان هر مقطع معین می‌گردد. با تأمل در خود قرآن، امر به تدبیر در آیات متعددی به چشم می‌خورد. از جمله این آیه که می‌فرماید:

﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾^۱؛

«آیا در قرآن تدبر نمی‌کنند و یا این که بر دل‌هایشان مهر زده شده است؟».
 مولا امیرالمؤمنین علی علیه السلام نیز فرموده‌اند: «در قرآن تدبر نموده از آن عبرت بگیرید؛ چراکه قرآن رساترین عبرت‌ها است»^۲.

از همین رو یکی از مزایای حفظ محتوا محور این است که حافظ، آیات را در قالب موضوعات در ذهن دسته بندی و ثبت می‌نماید. در این حالت، یادسپاری آیات، با سرعت بیشتری انجام گرفته و در ذهن، پایدارتر خواهد ماند. چرا که آیات به صورت مفهومی در یک ارتباط زنجیروار، حفظ می‌گردد. در صورت همراه کردن الفاظ با مفاهیم و معانی، می‌توان پیوستگی آنها را به خوبی آموخت؛ در نتیجه هنگام مرور در پایان هر آیه به خوبی آیه‌ی بعدی در ذهن حافظ تداعی می‌شود. با اجرای این شیوه اشکالات حفظ به حداقل رسیده و اتقان محفوظات افزایش می‌یابد.

توجه شود که لازم نیست در حفظ محتوا محور، هر مقطع در یک روز حفظ شود؛ بلکه آنچه مهم است، دسته بندی آیات مربوط به هم در ذهن است. از همین رو ممکن است، حفظ یک مقطع چند روز زمان نیاز داشته باشد. از روایات وارد شده در باب فضیلت حفظ قرآن نیز این گونه استفاده می‌گردد که هدف اصلی از حفظ قرآن، زمینه‌سازی برای فهم و توجه به معانی آن است.

۱. محمد/۲۴.

۲. ﴿تَدَبَّرُوا آيَاتِ الْقُرْآنِ وَاعْتَبِرُوا بِهِ فَلَنُؤْتِيَنَّكَ الْعِلْمَ﴾؛ غرر الحکم، ص ۱۱۱، ح ۱۹۸۵.

بخش دوم / چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۱۲۳

شایان توجه است که در دو شیوه‌ی دیگر تدبیر منتفی نیست و حفظ می‌تواند با توجه به معنا صورت گیرد. لیکن امتیاز حفظ محتوا محور در دسته‌بندی آیات مرتبط با هم در ذهن است که کمک بزرگی به حافظ قرآن می‌نماید. از همین رو بهترین شیوه برای حفظ قرآن کریم، حفظ محتوا محور است و ما در این نوشتار - به خواست خداوند - بر اساس همین شیوه، اصول حفظ را تبیین خواهیم نمود. اکنون نمونه‌ای از دسته‌بندی محتوایی آیات ابتدایی سوره‌ی بقره را در قالب نمودارهایی^۱ ملاحظه می‌فرمایید.

---

۱. برگرفته از تفسیر هر روز با قرآن (یک دوره تفسیر ساختاری قرآن کریم در ۳۶۵ دفتر).

سوره‌ی بقره

آیین اسلام، تنها راه سعادت

جامعه بشری

سوره ی بقره

اسلام، تنها راه سعادت جامعه بشری

بخش اول: اهمیت ایمان به آیین اسلام

گفتار اول: انسان‌ها و ایمان به خدا و معارف قرآن

طلیعه: قرآن، کتاب
هدایت (۱-۲)

گروه سوم:
منافقان
(۸-۲۰)

گروه دوم:
کافران
(۶-۷)

گروه اول:
مؤمنان
(۳-۵)

نکته ی اول:
ویژگی‌ها
(۸-۱۵)

- ۱- فریب کاری
- ۲- بیماری روحی
- ۳- ترویج فساد در جامعه
- ۴- ادعای روشنفکری
- ۵- تحقیر مؤمنان

نکته ی دوم:
سرانجام
(۱۶-۲۰)

- ۱- خسارت معنوی
- ۲- ناکامی دنیوی (با ذکر دو مثال)

نکته ی اول:
ویژگی‌ها
(۶)

- ۱- لجابت در برابر آموزه‌های دینی
- ۲- از دست دادن عقل و فطرت انسانی

نکته ی دوم:
سرانجام
(۷)

- دچار شدن به عذاب بزرگ

نکته ی اول:
ویژگی‌ها
(۳-۴)

- ۱- ایمان به خدا
- ۲- برپا داشتن نماز
- ۳- انفاق
- ۴- ایمان به پیامبران
- ۵- یقین به آخرت

نکته ی دوم:
سرانجام
(۵)

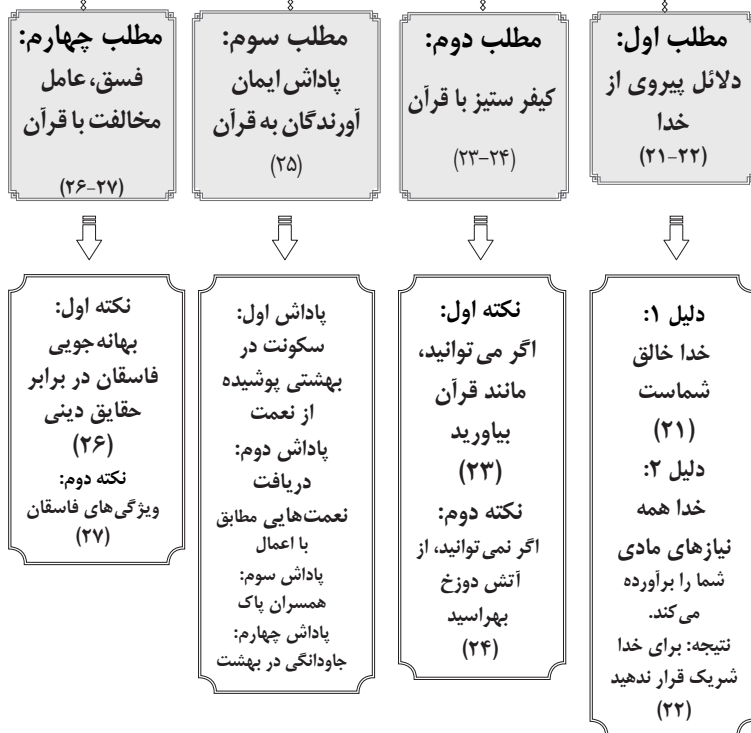
- ۱- برخورداری از هدایت الهی
- ۲- رستگاری

سوره‌ی بقره

آیین اسلام، تنها راه سعادت
جامعه بشری

بخش اول: اهمیت ایمان به آیین اسلام

گفتار دوم: دعوت انسان‌ها به خدا و معارف قرآن

سوره ی نقره

آیین اسلام، تنها راه سعادت
جامعه بشری

بخش اول: اهمیت ایمان به آیین اسلام

گفتار سوم: دلایل نادرستی کفر و شرک به خدا

خودآزمایی:

۱. گونه‌های مختلف حفظ را نام ببرید.
۲. مهم‌ترین روش‌های حفظ قرآن را نام برده و با ذکر دلیل بفرمایید برترین روش کدام است؟
۳. بهترین شیوه‌ی حفظ موضوعی آیات قرآن را بیان کنید.
۴. حفظ لحن محور چه آسیب‌هایی را ممکن است به دنبال داشته باشد؟
۵. مهم‌ترین فایده‌های حفظ محتوا محور را نام ببرید.

فصل پنجم:

روش حفظ آیات جدید

پس از فراهم نمودن مقدمات یادشده، فرد علاقمند به حفظ برای به ذهن سپردن آیات جدید مُمهِنًا گشته است. آیات قرآن کریم با انجام مراحل زیر به حافظه سپرده می شود.

مراحل هشت گانه ی حفظ

مرحله ی یکم: گوش دادن

در این مرحله، حافظ آیات مربوط به این روز را چند بار استماع می کند. برای این که از مزایای همه ی روش های حفظ بهره گرفته و از همه ی ابعاد حافظه حتی حافظه ی شنیداری نیز بهره مند شویم، استماع تلاوت ترتیل آیات ضروری به نظر می رسد. این کار فایده های بسیاری دارد. از جمله ی آن فواید، رفع اشتباهات احتمالی در قرائت، تقویت تجوید، فصاحت و لحن عربی و شیوه ی ترتیل خوانی و آشنایی با محل های صحیح وقف و ابتدا می باشد.

هم‌زمان با استماع تلاوت، حافظ با دقت، آیات را از روی مصحف، مشاهده کرده و پی می‌گیرد. مکان‌های وقف و ابتدا را با علامتی در مصحف خود، مشخص می‌نماید و در هنگام حفظ آیات، تلاش می‌کند با توجه و رعایت وقف و ابتدا آیات را در ذهن جای دهد.

در این مرحله می‌توان با دو یا سه بار گوش دادن آیات به نتیجه‌ی مطلوب دست یافت. البته بهتر است، نخستین بار فقط به دقت آیات را استماع کرده و در مراتب بعد همراه قاری زمزمه کند.

مرحله‌ی دوم: خواندن

در این مرحله آیاتی که برای حفظ یک روز در نظر گرفته‌ایم را چند بار با صدای متوسط و به شیوه‌ی ترتیل از روی قرآن قرائت می‌کنیم. تعداد دفعات خواندن به اندازه‌ای است که تصویری اجمالی از همه‌ی آیاتی که در این زمان حفظ می‌شود در ذهن شکل بگیرد؛ به گونه‌ای که بعد از شنیدن یک کلمه، شخص بتواند یک یا دو کلمه بعد آن را بر زبان آورد. رسیدن به این حد از تسلط معمولاً با چند مرتبه خواندن با دقت حاصل می‌گردد.

مرحله‌ی سوم: ترجمه و درک معنا

در این مرحله لازم است، ترجمه و مفاهیم آیات مورد نظر مطالعه گردد. البته مطلوب‌ترین حالت آن است که تفسیر مختصر آیات، مطالعه گشته تا حافظ، درک مناسبی از مفاهیم آیات دریافت نموده و با ساختار آیات نیز آشنا گردد. ساختار آیات به این معناست که هندسه و چارچوب کلی این دسته از آیات را دریافته و بداند اصل موضوع که در این مقطع موضوعی از آن سخن گفته می‌شود،

چیست؟. هم چنین سیر معنایی آیات روشن گشته و ترتیب آیات و چرایی اجمالی این ترتیب مشخص شود.

در این مرحله ترجمه‌ی هر آیه با خود آیه و الفاظ نورانی آن تطبیق داده می‌شود. به گونه‌ای که حافظ ترجمه‌ی تک تک مفردات آیه را بیاموزد.

انجام حفظ با این شیوه، علاوه بر لذت بخش بودن برای حافظ، برکاتی را به دنبال دارد. نخست آن که حفظ قرآن با تدبیر و تأمل همراه گشته و حافظ از اثرات معنوی و تربیتی قرآن بهره‌مند می‌گردد. از سوی دیگر سرعت به یادسپاری آیات افزایش یافته و در عین حال ماندگاری آیات در ذهن بسیار بالا می‌رود. چرا که با همراه بودن مفاهیم و معانی، الفاظ قرآن بهتر در حافظه نقش بسته و پایدارتر نیز خواهد بود.

مرحله‌ی چهارم: تقطیع و تکرار

در این مرحله که مهم‌ترین مرحله است، حافظ با تقطیع یک آیه‌ی بلند به بخش‌های کوچک‌تر و قابل حفظ و سپس تکرار هر بخش به صورت مُجزّأ، آن را به خاطر می‌سپارد. پس از آن بخش دوم آیه را حفظ کرده و آن گاه این دو بخش را با تکرار زیاد به یکدیگر پیوند می‌دهد.

روشن است که این مرحله در مورد آیات کوتاهی که هر یک از آنها خود یک مقطع قابل حفظ به حساب می‌آید، لازم نیست. مقاطع و جملاتی که برای این کار در نظر گرفته می‌شود، با توجه به آشنایی و انس قبلی حافظ با قرآن، متفاوت خواهد بود.

به عنوان مثال ممکن است کسی که با قرآن انس کمتری دارد این آیه‌ی شریفه را به سه بخش تقسیم کند:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسَنَ مَّآبٍ﴾^۱

بخش یکم: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

بخش دوم: ﴿طُوبَىٰ لَهُمْ﴾

بخش سوم: ﴿وَحَسَنَ مَّآبٍ﴾

اما ممکن است همین آیه برای کسانی که انس بیشتری دارند در یک بخش قابل حفظ باشد. البته نباید تقسیم‌بندی آیه به جملات کوتاه را یک مورد منفی تلقی کرد. بلکه اصولاً هر چه واحد حفظ کوچک‌تر باشد؛ مشروط به برقراری پیوند میان جملات آیه، منجر به یک حفظ قوی و پایدار می‌گردد.

برای حفظ هر جمله، نخست باید دست کم سه تا پنج بار آن جمله را به قصد حفظ کردن، از روی مصحف بخوانیم؛ پس از آن بدون نگاه به مصحف، چند بار آن جمله را از حفظ تکرار می‌نماییم. در صورت استحکام و اتقان کافی، اجازه داریم به حفظ جمله‌ی دوم مبادرت ورزیم.

تأکید می‌شود، در این مرحله نگاه دقیق به کلمات و جملات و قرائت از روی مصحف، از اهمیت والایی برخوردار است. چرا که در این شیوه، به یادسپاری آیات از طریق حافظه‌ی دیداری صورت می‌گیرد. از همین رو تصویری که از آیات به ذهن منتقل گشته و ثبت می‌گردد باید با کیفیتی مطلوب و مناسب باشد تا در حافظه، پایدار و ماندگار باشد.

ذکر این نکته، ضروری است که پایه ریزی حفظ قوی و بدون هرگونه اشکال و فراموشی، از همین مرحله آغاز می‌گردد. از همین رو افرادی که با بی‌حوصلگی، شتاب‌زدگی و بدون دقت کافی این مرحله را طی می‌نمایند، به ندرت به موفقیت کامل و چشم‌گیر دست می‌یابند. این گونه افراد ناچارند هر از چند گاهی بازگشته

و مراحل نخستین را بار دیگر تکرار نموده و به حفظ دوباره دست زند.

مرحله ی پنجم: پیوند محفوظات

الف) برقراری پیوند میان جملات هر آیه

برای این که حافظ بتواند آیات را پس از حفظ به صورت سلسله وار و پیوسته از حفظ قرائت نماید، لازم است بعد از حفظ هر جمله، بین مقاطع و جملاتی که حفظ کرده است، پیوند برقرار نماید. برای مثال برای حفظ آیه ی:

﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحَسَنُ مَّا بِ﴾

حافظ پس از حفظ عبارت نخست ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ جمله ی ﴿طُوبَىٰ لَهُمْ﴾ را به ذهن می سپارد. پس از پایان یافتن حفظ این جمله، جمله ی نخست و جمله ی دوم ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ﴾ به صورت پیوسته، چند بار از حفظ تکرار می گردد.

پس از اطمینان از حفظ صحیح و متقن جمله ی پایانی آیه ﴿وَحَسَنُ مَّا بِ﴾ حفظ می گردد. پس از پایان یافتن حفظ این جمله نیز، هر سه جمله به صورت پیوسته، چند بار از حفظ تکرار می گردد. در صورت اطمینان از کیفیت بالای حفظ، می توان به حفظ آیه ی بعد، مبادرت ورزید.

ب) برقراری پیوند میان آیات

بعد از حفظ هر آیه، برقراری پیوند میان هر آیه با آیات قبلی، نیز لازم است. به این صورت که پس از حفظ آیه ی نخست، آیه ی دوم را حفظ می نمایم. پس از آن هر دو آیه را به صورت پیوسته از حفظ تلاوت می کنیم. این کار باعث می شود، ترتیب آیات در ذهن ما جای بگیرد.

همچنین لازم است حافظ قرآن بلافاصله بعد از پایان حفظ محدوده ی روز،

برای حصول اطمینان از صحّت و کیفیت حفظ و ترتیب آیات، محدوده‌ی حفظ شده را سه تا پنج مرتبه از حفظ بخواند.

باید بدانیم، همان طور که باید کلمات و آیه‌ها در ذهن حافظ به یکدیگر پیوند بخورند، صفحات و سوره‌ها نیز باید به یکدیگر پیوند بخورند. به گونه‌ای که حافظ بتواند پس از حفظ یک سوره، با تسلط تمام سوره را یک جا از حفظ بخواند. توجه به آیات ابتدای صفحه و نیز نام سوره‌ها و حفظ آنها از این جهت لازم به نظر می‌رسد.

مرحله‌ی ششم: تحکیم و تکمیل حفظ

بعد از گذشتن چند ساعت از حفظ اولیه، معمولاً بخشی از محفوظات انسان دچار آسیب شده و در ذهن کمرنگ می‌گردد. چرا که آیات حفظ شده ابتدا در حافظه‌ی کوتاه مدت ذخیره گشته است. برای تجدید حفظ و ترمیم این بخش از محفوظات لازم است حافظ در طول روز چند بار محفوظات خود را تکرار نماید تا کلماتی که در این فاصله فراموش شده‌اند، بازیابی گردد.

پیشنهاد می‌شود، یک بار پس از گذشت دو ساعت از حفظ و مرتبه‌ی دیگر پس از گذشت شش ساعت و در مرتبه‌ی آخر، پس از ۱۲ ساعت از حفظ اولیه، محفوظات تکرار گشته و در صورت بروز اشکال یا فراموشی، محفوظات ترمیم و بازسازی گردد.

مرحله‌ی هفتم: تکرار محفوظات جدید

برای آن که محفوظات انسان به محفوظات ماندگار تبدیل شده و ملکه‌ی ذهن گردد، لازم است تا چند روز پس از حفظ اولیه همه روزه تکرار شود. تعداد روزها

متناسب با حافظه‌ی اشخاص، قابل افزایش یا کاهش است. مقدار میانگین برای این منظور، تکرار ده روزه است. بدین منظور لازم است، حافظ قرآن همه‌ی آنچه را حفظ کرده است، به مدت حداقل ده روز متوالی تکرار کند. این مقدار می‌تواند تا ۴۰ روز نیز ادامه پیدا کند. در این صورت لازم است در حفظ چهار ساله، حافظ هر روز ۲۰ صفحه‌ی از محفوظات جدید خود را تکرار نماید. پس از گذشت این مقدار از زمان و مرور منظم محفوظات جدید است که می‌توان اطمینان یافت، محفوظات برای شخص به حالت تثبیت در آمده و از حافظه‌ی کوتاه مدت به حافظه‌ی دراز مدت، انتقال یافته است.

البته بعد از آن نیز حافظ باید طبق برنامه‌ی مشخص، در فاصله‌های زمانی مناسب، به مرور محفوظات بپردازد. به خواست خداوند، در مباحث آینده نکات مهمی را در این مورد یادآور خواهیم شد.

مرحله‌ی هشتم: نوشتن محفوظات

یکی از مراحل کار حفظ که در برخی از کشورها به عنوان اصلی‌ترین مرحله، برای حفظ به کار می‌رود، نوشتن محفوظات است. نوشتن نقش به‌سزایی در تثبیت محفوظات در ذهن حافظ دارد. البته بهتر است به جایگاه آیات در صفحه نیز توجه شده و در نوشتن سعی کنیم، مطابق جایگاه اصلی کلمات در مصحف، آیات را بنویسیم. در برخی مراکز تخصصی، دفاتری برای این منظور به نام «مشق نور» آماده شده است که در ادامه تصویری از این دفاتر را می‌آوریم.

سُورَةُ التَّكْوِيْنِ

الجزء الثلاثون

سُورَةُ التَّكْوِيْنِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

	٢	١	
	٤	٣	
٧	٦	٥	
	٩	٨	
١٢	١١	١٠	
١٥	١٤	١٣	
١٨	١٧	١٦	
٢٠	١٩	٢١	
	٢٢	٢١	
٢٥	٢٤	٢٣	
	٢٧	٢٦	
٢٩		٢٨	

سُورَةُ الْاِنْفِطَارِ

مراحل حفظ برای خردسالان

در مورد خردسالانی که توانایی خواندن و نوشتن ندارند، اندکی متفاوت عمل می‌شود. رایج‌ترین شیوه آن است که این عزیزان با استماع زیاد آیات، آنها را به ذهن می‌سپارند. حفظ برای این گونه مخاطبان باید به صورت حضوری و کار در کلاس، با حضور مربی انجام گیرد. بنابراین مراحل حفظ خردسالان از این قرار است:

۱. گوش دادن
۲. تقطیع و تکرار توسط مربی
۳. پیوند محفوظات با کمک مربی
۴. تکمیل و تحکیم توسط مربی و والدین
۵. تکرار محفوظات جدید تا حداقل ده روز

راه‌های بهسازی حافظه هنگام حفظ آیات جدید

برای انجام بهتر فعالیت حفظ، نیازمند رعایت مواردی هستیم که با عنوان «بهسازی حافظه» از آن یاد می‌شود. اقدامات زیر برخی از مواردی است که ما را در این امر یاری نموده و موجب ارتقاء کیفیت حفظ جدید خواهد شد.

یکم: دسته‌بندی مناسب محفوظات

یکی از راه‌های بهسازی حافظه، دسته‌بندی کردن محفوظات است. برای این کار بسیار مناسب است ساختار صفحه‌ای را که قصد حفظ آن را داریم در نظر بگیریم و عبارات و آیات مورد نظر را با توجه به تناسبی که در محتوا با یکدیگر

دارند، به چند بخش تقسیم کنیم و هر بخش را به بخش‌های کوچک‌تر، تا کار حفظ آسان‌تر به انجام رسد.

به عنوان مثال می‌توان با تکیه بر این نکته که در سوره‌ی بقره، ۵ آیه‌ی نخست مربوط به مؤمنان و آیه‌ی ۶ و ۷ مربوط به کافران و از آیه‌ی ۸ تا ۲۰ مربوط به منافقان است، به این آیات احاطه‌ی بیشتری پیدا کرد. آن‌گاه هر یک از این بخش‌ها خود به بخش‌های کوچک‌تری تقسیم شود و سپس کار حفظ انجام بگیرد. این نکته برگرفته از یافته‌های علم روان‌شناسی است که همواره یادگیری از کل به جزء است. در این صورت مکانیزم یادگیری با موفقیت بیشتری همراه خواهد بود.

دوم: تمرکز بر آیات مورد نظر

پیش از شروع حفظ باید حافظ با تمرکز بر آیه، به این نکات توجه نماید که چه مقدار از این آیات، آشنا و چه مقدار ناآشناست. کدام یک را در گذشته شنیده و یا حفظ کرده است و کدام را حفظ ندارد و سپس بر روی کلمات و عبارت‌هایی که تصور می‌کند سخت‌تر و حفظ آن دشوارتر است توجه بیشتری نموده و با تمرکز کافی به حفظ آن دست زند. البته نباید آیات آشنا را دست کم گرفته یا سست حفظ نموده و یا سریع از آنها عبور نماییم.

سوم: تقطیع مناسب

همان‌طور که گذشت مرحله‌ی چهارم از مراحل حفظ، همان تقطیع و تکرار است. از آن جایی که روان‌شناسان میزان میانگین حفظ، توسط حافظه‌ی کوتاه مدت را ۷ واحد می‌دانند، انتخاب مناسب واحدها می‌تواند در استفاده‌ی بهینه از حافظه کمک کند. به عنوان مثال اگر بخواهیم یک شماره‌ی تلفن همراه که ۱۱ رقم است را به خاطر بسپاریم، نباید یک رقم یک رقم این کار را انجام دهیم.

بخش دوم / چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۱۳۹

بلکه باید با تقطیع آن به بخش‌های مختلف به راحتی آن را حفظ کنیم. مثلاً
بگوییم: ۱۲-۱۲-۱۱۲-۰۹۱۲

در حالی که اگر همین شماره را بخواهیم به ۱۱ بخش تقسیم کنیم، نمی‌توانیم
آن را به راحتی به خاطر بسپاریم.

برای انتخاب واحد مناسب‌تر باید با تکیه بر معانی و نیز انس زیاد با قرآن،
بهترین واحد را انتخاب کرد.

به عنوان مثال می‌توان آیه‌ی زیر را به دو و یا چهار بخش تقسیم نمود:

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّىٰ عِنْدَهُ، ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾^۱

۱. ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ﴾

۲. ﴿ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا﴾

۳. ﴿وَأَجَلٌ مُّسَمًّىٰ عِنْدَهُ﴾

۴. ﴿ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ﴾

همچنین می‌توان بخش یکم و دوم، همچنین بخش سوم و چهارم را در یک
بخش قرار داد.

اما تقطیع نادرست آن است که آیه‌ی فوق را به بیش از چهار بخش تقسیم کنیم
و یا مقاطعی متفاوت با آنچه گفته شد انتخاب نماییم.

در خور درنگ است که تلاوت زیاد قرآن در انتخاب واحدهای بزرگ‌تر و طبعاً
تسهیل در کار حفظ، بسیار مؤثر است.

چهارم: ارتباط دادن آیات به خاطرات شخصی

یکی از راه‌های بهسازی حافظه، مرتبط کردن آن چه حفظ می‌شود با زندگی و

خاطرات شخصی است. البته این مورد چون کاملاً شخصی است، نمی‌توان برای آن مثال مشترکی ارائه کرد. هر کس در زندگی خود خاطراتی دارد که می‌تواند بین آیاتی که می‌خواند با خاطرات گذشته‌ی خود پیوندی برقرار کرده از این راه، زمینه را برای تثبیت محفوظات فراهم نماید.

به عنوان مثال کسی که آیات خاصی را در حضور یکی از بزرگان و یا در یک محفل با شکوه، مانند یک مسابقه‌ی بین المللی تلاوت نموده است، می‌تواند آن آیات را با این خاطره‌ی شیرین پیوند زده هنگام تلاوت آیات آن خاطره را نیز تداعی کند. در این صورت احتمال فراموشی این آیات کمتر خواهد بود.

شایان توجه است که این نکته در مورد همه‌ی آیات مصداق ندارد و لازم نیست در تمام آیات اجرا شود. بلکه مقصود آن است که در برخی از آیات که می‌توان از این نکته بهره‌مند شد، از آن استفاده کنیم.

پنجم: استفاده از تداعی‌های تجسمی

در بسیاری از آیات قرآن این امکان وجود دارد که شخص از مضمون آیات تصویرسازی کرده و از آن‌ها فیلم‌نامه‌ای بسازد تا راحت‌تر آیه را حفظ نماید. استفاده از این شگرد موجب می‌شود آیات بهتر در ذهن نقش بسته و ماندگارتر شود. به عنوان مثال می‌تواند سوره‌ی فیل را در قالب یک داستان جذاب به خاطر بسپارد. همچنین داستان ذوالقرنین و یا اصحاب کهف و یا موسی و خضر.

این نکته نیز مانند نکته‌ی پیشین، در مورد همه‌ی آیات، صادق نیست و بیشتر در مورد آیاتی که داستانی است می‌توان از آن بهره جست. گفتنی است که اگر در هنگام حفظ به محتوای آیات توجه شود ذهن نیز به صورت خودکار این کار را انجام می‌دهد و تأکید ما از این جهت است که حافظ اهتمام بیشتری به محتوای آیات داشته باشد.

ششم: استراحت دادن به ذهن بعد از حفظ

ذهن انسان دارای حرکت ناخودآگاهی است که معمولاً بعد از یک کار ذهنی سخت، این حرکت برای تثبیت اطلاعات جدید و بازیابی توان ذهنی، خود به خود اتفاق می‌افتد. گاهی انسان احساس می‌کند، نمی‌تواند یک عبارت سخت را به خاطر بسپارد. اما بعد از استراحتی مختصر این کار به آسانی انجام می‌شود. این به خاطر همان فعالیت ناخودآگاه ذهن است که در زمان‌های استراحت رخ می‌دهد. بنابراین برای حفظ آیات مشابه و یا عباراتی که حفظ آن دشوار می‌نماید، باید از استراحت ذهنی مدد گرفت تا حافظه پس از تثبیت موارد پیشین و بازیابی توان خود، دوباره آماده‌ی پذیرش مطالب و اطلاعات نو گردد.

از همین رو حفظ در لحظات پایانی شب، مفید و مؤثر به نظر می‌آید. چرا که وقتی شخص به استراحت می‌پردازد، ذهن او مشغول تمرین محفوظات است. بر این اساس توصیه می‌شود، جهت بهره بردن از این ویژگی ذهنی، دست کم شبها مقداری از مراحل حفظ از قبیل خواندن، ترجمه و استماع ترتیل را انجام داده و مراحل بعدی را صبحگاهان، پس از استراحت کافی شبانه به پایان ببرید.

خودآزمایی:

۱. مراحل هشت گانه‌ی حفظ جدید را نام ببرید.
۲. چهار مورد از راه‌های به‌سازی حافظه، هنگام حفظ جدید را نام ببرید.
۳. یکی از مراحل حفظ جدید، پیوند محفوظات است. به صورت مختصر توضیح دهید مقصود از این عنوان چیست؟
۴. نقش «تقطیع» مناسب آیات در حفظ را با ذکر یک مثال تبیین فرمایید.
۵. آیاتی که به تازگی حفظ شده است تا چند روز باید تکرار گردد؟ چرا؟

فصل ششم:

روش حفظ شماره‌ی آیات

یکی از موضوعات مورد توجه حافظان قرآن، ضرورت یا عدم ضرورت حفظ شماره‌ی آیات است. در این زمینه می‌توان به چند نکته اشاره کرد:

فواید حفظ شماره‌ی آیات

یکم: استحکام و تسلط بیشتر بر محفوظات

حفظ شماره‌ی آیات اگر به خوبی انجام گیرد، دارای فایده‌های فراوانی است. کسانی که شماره‌ی آیات را در ذهن دارند، معمولاً محفوظات‌شان از استحکام خوبی برخوردار است. زیرا با حفظ شماره‌ها، محفوظات به نوعی در ذهن دسته‌بندی شده و کمتر دچار آسیب می‌گردد. بدون تردید حفظ خوب شماره‌ی آیات، تسلط بیشتر را به ارمغان می‌آورد؛ چرا که با حفظ شماره، شاکله‌ی محفوظات مستحکم‌تر شکل می‌گیرد.

دوم: سرعت انتقال و دسترسی به محفوظات

با حفظ خوب شماره‌ها، دسترسی به محفوظات و استفاده از آن در موقعیت‌های مختلف نیز بسیار آسان‌تر و سریع‌تر انجام می‌گیرد. این گونه افراد برای یافتن آیه‌ای از قرآن کریم با مشکلی مواجه نیستند. به عنوان مثال هنگام استشهاد به آیات برای دادن نشانی آیه نیازی به مراجعه‌ی به مصحف ندارند. آنان به خوبی از جایگاه هر آیه که در کجای سوره قرار گرفته، تسلط دارند. هنگام یادآوری آیات قبل و بعد، بسیار راحت و سریع انتقال یافته و به پاسخ دست می‌یابند.

با حفظ شماره‌ی آیات، شاکله‌ی محفوظات، بهتر شکل گرفته و پایداری و استواری افزون‌تری در ذهن خواهد داشت.

آسیب‌های احتمالی حفظ شماره‌ی آیات

حفظ شماره‌ها در کنار فوایدی که دارد، اگر به خوبی انجام نگرفته و دچار ضعف گردد، دارای آسیب‌هایی نیز هست. از جمله:

یکم: وابستگی به شماره

یکی از مشکلاتی که در حفظ شماره آیات پیش می‌آید، وابسته کردن محفوظات به شماره‌هاست. حفظ شماره‌ها اگر چه مهم است، اما نباید این نکته سبب گردد که حافظ برای خواندن آیات، همواره نیازمند به یاد آوردن شماره‌ی آن‌ها باشد و به محض فراموش کردن یکی از شماره‌ها، ترتیب آیات در قرائت او دچار اشکال گردد. برخی افراد این گونه ذهن خود را وابسته و شرطی کرده‌اند که همواره اگر شماره‌ی آیه را بدانند می‌توانند به تلاوت از حفظ ادامه دهند. اما به محض

فراموشی، دیگر قادر به ادامه‌ی تلاوت نیستند. از این رو به نظر می‌رسد، حافظ باید تمهیداتی بیاندیشد تا به این آسیب‌ها مبتلا نگردد.

دوم: حفظ نامطلوب شماره

مهم‌ترین نکته‌ای که آسیب‌هایی را به دنبال دارد، حفظ ضعیف شماره‌ی آیات است. این ضعف به آیات نیز سرایت می‌کند. چرا که شماره هم به عنوان بخشی از آیه به ذهن سپرده شده است. بنابراین، در صورتی که قصد داریم، شماره‌ها را حفظ کرده و از فوایدش بهره‌مند گردیم، باید با جدیت کامل و کیفیت مطلوب، آن را انجام دهیم. در غیر این صورت، ضعف در شماره‌ها به ضعف محفوظات نیز منجر خواهد شد.

سوم: نداشتن رویه‌ی یکسان

اشتباه دیگر آن است که حافظ در برخی سوره‌ها به حفظ شماره‌ی آیه پردازد و در برخی دیگر آن را رها کند. در نتیجه ذهن و حافظه در حفظ و یادآوری محفوظات، دچار نوعی سردرگمی می‌گردد. چرا که در برخی آیات باید آن‌ها را به همراه شماره، حفظ نموده و در مواقع لازم به یاد بیاورد و در آیات دیگر، بدون همراهی شماره. این عامل موجب بروز ضعف در محفوظات می‌گردد.

چهارم: افراط در حفظ آمار و ارقام

یکی از مشکلاتی که گریبان‌گیر برخی حافظان است، پرداختن بیش از حد به جنبه‌های صوری و نمایشی حفظ از جمله حفظ شماره صفحه‌ها و یا تعداد کلمات و ... است؛ ذکر این نکته لازم است که پرکردن ذهن از این گونه امور و

پرداختن به حفظ مواردی که هیچ نفعی جز برانگیختن اعجاب دیگران و جنبه‌های نمایشی در آن نیست، حافظ را از هدف اصلی حفظ که بهره بردن از دریای معانی قرآن است دور می‌کند. وظیفه‌ی اصلی ما پرداختن به انس و فهم و عمل به قرآن است. پس با فرصت‌های اندکی که در اختیار است باید سراغ اولویت‌ها رفت.

روش حفظ شماره‌ی آیات

بهترین روش برای حفظ شماره‌ی آیات این است که آیات را به صورت متوالی حفظ کرده و پس از پایان حفظ یک مقطع به حفظ شماره‌ی آیات پردازیم. برای این منظور می‌توان ابتدای آیات یک صفحه را به ترتیب در زیر یکدیگر نوشت و شماره‌ی آیات را هم در مقابل آن ثبت نمود. بعد از چند مرتبه مرور، همانند حفظ ترجمه‌ی لغات می‌توان به راحتی شماره‌های یک مقطع را به خاطر سپرد. اگر بعد از حفظ آیات چند مرتبه شماره‌ها نیز توسط فرد دیگری مورد پرسش قرار بگیرد، تسلط بر شماره‌ها افزایش پیدا خواهد نمود.

نمونه‌ای برای حفظ شماره‌های صفحه‌ی اول سوره‌ی بقره

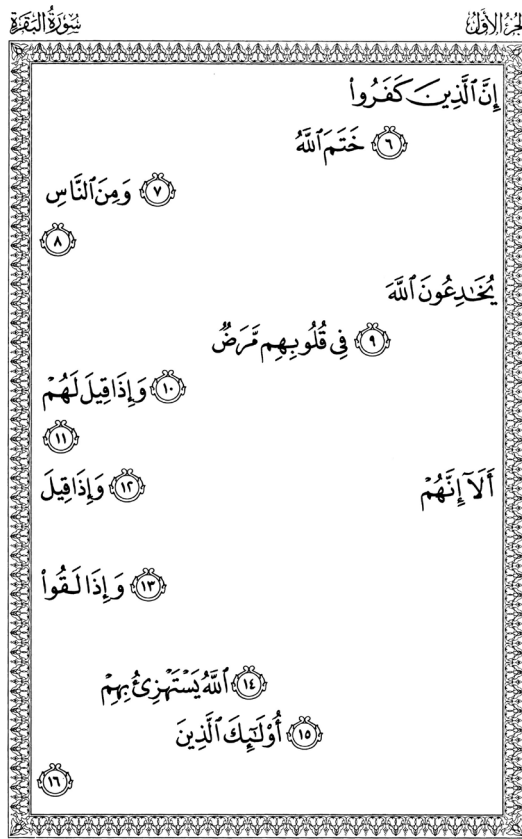
﴿۱﴾	الْم
﴿۲﴾	ذَٰلِكَ الْكِتَٰبُ
﴿۳﴾	الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ
﴿۴﴾	وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا
﴿۵﴾	أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى

برخی برای حفظ شماره‌ی آیات، شماره را جزئی از آیه به حساب آورده و هم

زمان با حفظ خود آیه، شماره‌ی آن را نیز به ذهن می‌سپارد. البته ممکن است، این شیوه، وابستگی افزون‌تری ایجاد نماید.

شیوه‌ی دیگر آن است که فقط شماره‌ی آیاتی که مضرب پنج یا ده است، حفظ گردد. یعنی حافظ فقط، شماره‌ی آیات (۵، ۱۰، ۱۵، ۲۰، ۲۵، ۳۰، ...) یا (۱۰، ۲۰، ۳۰، ...) را حفظ نموده و در اثر مرور زمان، اندک اندک شماره‌های دیگر را با استفاده از شیوه‌هایی هم‌چون، پرسش و پاسخ و ... به اندوخته‌ی خویش اضافه نماید. این شیوه برای سوره‌هایی که آیات بیشتر و کوتاه‌تری دارد نیز می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

در پایان به این نکته اشاره می‌گردد که اگر شماره‌ها را در دفتری یادداشت می‌نمایید، باید سعی کنید شماره‌ی آیات صفحات سمت راست را، سمت راست دفتر و آیات سمت چپ را در سمت چپ دفتر یادداشت نمایید. در این صورت در ضمن حفظ شماره‌ی آیات، به تقویت جایگاه آیات، در صفحه نیز پرداخته‌ایم. البته کتابچه‌ی مخصوصی نیز می‌توان تهیه نمود که در آن، خود صفحه‌ی قرآن برای حفظ شماره‌ی آیه، استفاده گردد. نمونه‌ای از آن را در ادامه، ملاحظه بفرمایید.

خودآزمایی:

۱. فواید حفظ شماره‌ی آیات را نام ببرید.
۲. آسیب‌های احتمالی حفظ شماره‌ی آیات را نام ببرید.
۳. روش‌های مختلف حفظ شماره‌ی آیات را نام برده و بفرمایید بهترین شیوه کدام است؟ چرا؟

فصل هفتم:

روش حفظ آیات مشابه

در قرآن کریم آیات فراوانی وجود دارد که به دلیل شباهت با یکدیگر، کار حفظ را اندکی با دشواری مواجه می‌سازد. حافظ موفق و برتر کسی است که بتواند این آیات مشابه را با دقت تمام و بدون اشتباه تلاوت کند. توجه به نکات ذیل کار حفظ آیات مشابه را آسان می‌کند.

یکم: تکرار زیاد بهترین راه جلوگیری از اشتباه

یکی از بهترین راه‌ها برای جلوگیری از اشتباه در آیات مشابه، تکرار زیاد محفوظات و یا تکرار زیاد موارد مشابه است. اگر کسی برای اولین بار به شهری وارد شود ممکن است به هنگام تردد در شهر نتواند خیابان‌ها و کوچه‌ها را تشخیص بدهد و در نگاه خود کوچه‌ها و خیابان‌ها را مانند هم ببیند. اما به مرور

زمان و در اثر تکرار رفت و آمد، خود به خود تفاوت کوچه‌ها را حس می‌کند؛ در نتیجه دیگر خیابان‌ها و کوچه‌ها را مانند هم نمی‌پندارد. همین مطلب در مورد حفظ قرآن نیز صادق است و چنان چه حافظ قرآن با تکرار زیاد بر آیات مسلط شود خود به خود در کوچه و پس کوچه‌های آیات، راه را گم نکرده دچار اشتباه نمی‌شود. بر این اساس می‌توان، مرور اندک و کمی تسلط بر محفوظات را، مهم‌ترین عامل بروز اشتباه در آیات مشابه ارزیابی نمود.

دوم: دقت در تفاوت آیات مشابه

بعد از راه‌کار یادشده، بهترین راه جلوگیری از اشتباه این است که آیات مشابه را در کنار هم یادداشت کنید و با دقت در تفاوت‌های آن‌ها، راهی را برای جلوگیری از اشتباه برای خودتان برگزینید؛ همان‌گونه که اگر دو برادر دو قلو را در کنار هم قرار ندهید و در تفاوت‌های آن‌ها دقت نکنید، همیشه در تشخیص این دو از یکدیگر اشتباه خواهید کرد؛ برای مثال اگر به این نکته پی بردید که یکی از این دو برادر قدی کوتاه‌تر از دیگری دارد و نام او حسین و دیگری حسن نام دارد، در این صورت، هرگاه این دو برادر را با هم ببینید، بلافاصله پی می‌برید که کدام یک حسین و کدام حسن است. در مثال گذشته نیز می‌توانید برای جلوگیری از اشتباه در شناسایی خیابان‌های یک شهر با استفاده از علامتی از قبیل تابلو مغازه‌ها و یا دیگر ویژگی‌های منحصر به فرد آن خیابان، راه و مسیر مورد نظر خود را به خاطر بسپارید.

آیات مشابه نیز همین‌گونه است؛ باید آن‌ها را در کنار هم ثبت کنید و با دقت در ویژگی‌ها و تفاوت‌هایشان، آن‌ها را از یکدیگر تمییز دهید. برای این منظور می‌توان از کتاب‌هایی همچون «المعجم المفهرس» که آیات را با توجه به کلمات مشترک در کنار هم قرار داده است، استفاده نمود. البته می‌توان موارد مشابه را در

حاشیه قرآن نیز ثبت نمود.

البته لازم نیست که وقتی به یک آیه‌ی مشابه بر می‌خوریم، تمام موارد مشابه آن را چه در محدوده‌ی آیاتی که حفظ کرده‌ایم و چه در محدوده‌ی آیاتی که هنوز حفظ نکرده‌ایم، مورد توجه قرار دهیم. زیرا این کار موجب تشویش ذهن و دشواری کار حفظ می‌گردد. بلکه مهم آن است که به موارد مشابه آیه، در محدوده‌ی محفوظات گذشته توجه نموده و برای آن چاره اندیشی کنیم.

سوم: بهره‌گیری از تجربیات اساتید حفظ

استادان با تجربه‌ی حفظ در اثر انس زیاد با قرآن و مرور مستمر محفوظات خویش، معمولاً تجربه‌ها و راه‌کارهای خوبی در مورد آیات مشابه سراغ دارند. اگر خودتان در مورد خاصی به راه‌کار مناسبی دست نیافتید، سعی کنید با استفاده از تجربه‌ی استاد خویش و مشورت با او راه مناسبی را بیابید.

چهارم: علامت گذاری قسمت‌های مهم

استفاده از این روش یکی از شایع‌ترین راه‌هایی است که اغلب دانش آموزان و دانشجویان در تحصیل از آن استفاده می‌کنند. ما نیز می‌توانیم هنگام حفظ با استفاده از یک مداد و یا قلم فسفری رنگ، عبارت‌ها و آیه‌ها و مطالب مهم و کلماتی که حفظ آنها مشکل‌تر است و یا مشابه سایر آیات است را علامت‌گذاری نماییم. خط کشیدن زیر مطالب مهم باعث برقراری تمرکز حواس و جلوگیری از حواس‌پرتی می‌شود و به هنگام مرور هم موجب توجه بیشتر به آیات مشابه خواهد شد.

پنجم: توجه به صرف و نحو

در مباحث مربوط به علوم و مهارت های مورد نیاز حفظ به این نکته اشاره کردیم که یکی از دانش های مؤثر در حفظ، علم صرف و نحو است و گفتیم که از فواید این دو علم جلوگیری از اشتباه در آیات مشابه است. در این مورد به ذکر مثالی بسنده می کنیم.

﴿وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾^۱

﴿وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ﴾^۲

با توجه به قواعد علم نحو در می یابیم که کلمه ی ﴿لَكَبِيرَةٌ﴾ در آیه ی نخست، خبر برای ﴿إِنَّ﴾ بوده و از این رو مرفوع و در آیه ی دوم خبر برای ﴿كَانَتْ﴾ می باشد؛ از همین رو منصوب است.

ششم: رمز گردانی

برای ثبت اطلاعات در ذهن لازم است، ذهن انسان آن ها را رمز گردانی کند و در مواقع نیاز به کمک این رمزها، اطلاعات ثبت شده را بازیابی نماید. مانند زمانی که قصد داریم کاغذی را بر روی تابلوی اعلانات نصب کنیم و برای تثبیت و استقرار خوب آن، از سوزن ته گرد استفاده می نماییم. ذهن انسان نیز برای تثبیت معلومات، نیازمند اموری است که به کمک آنها این معلومات را در خود ثبت نماید. از این رو هر چه در ثبت اطلاعات به نکات جانبی که همزمان با حفظ آیات اتفاق می افتد و پیوند محفوظات با ذهن را بیشتر می کند، توجه بیشتری شود، حفظ انسان از کیفیت بالاتری برخوردار خواهد بود. به این امور جانبی که محفوظات را به ذهن پیوند می دهد، «رمز» و به بهره بردن از این امور جانبی

۱. بقره/۴۵.

۲. بقره/۱۴۳.

«رمز گردانی» گفته می‌شود. رمز گردانی که نقش مهمی در اتقان محفوظات دارد، شیوه‌های گوناگونی دارد که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم.

۱. رمزگردانی محتوایی

یکی از بهترین شیوه‌های رمزگردانی، رمزگردانی محتوایی است. بدین صورت که شخص، محتوای آیات را به صورت دقیق درک کرده و توالی و پی در پی بودن آیات را بر این اساس در ذهن خود ثبت نماید. روان‌شناسان معتقدند در حافظه‌ی دراز مدّت معمولاً اطلاعات بر حسب معنی، رمز گردانی می‌شود. اگر شخص بتواند پیوند بین آیات را با افزودن روابط معنا داری برقرار کند، می‌تواند حافظه و اطلاعات ثبت شده را بهبود بخشد. توجه به این نکته به خصوص در آیات داستانی قرآن مانند سوره‌ی مبارک یوسف عَلَيْهِ السَّلَامُ کمک زیادی به حفظ می‌نماید.

حافظ قرآن، باید با توجه به معنای آیات الهی به سرّ اختلاف این آیات پی ببرد. اگر کسی با توجه به معنا، آیات را حفظ کند، به طور طبیعی اشتباهات او در آیات مشابه نیز بسیار کاهش می‌یابد.

یکی از دانشمندان علوم قرآنی نقل می‌کند که در بیابانی به عرب بادیه نشینی رسیدم و آیه‌ی ۳۸ از سوره‌ی مائده را برای او تلاوت کردم:

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾؛

یعنی دست‌های مرد و زن سارق را قطع کنید. این دانشمند می‌گوید: انتهای آیه را من به اشتباه این گونه تلاوت کردم: ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾. عرب بادیه نشین گفت: من با قرآن آشنا نیستم، اما فکر می‌کنم این قسمت از آیه را اشتباه خواندید؛ چون این دستور الهی، یعنی دستور به قطع دست دزد، با صفت غفران و رحمت الهی سازگاری ندارد. مرد دانشمند می‌گوید: وقتی که دقت کردم، متوجه شدم که آیه این گونه پایان یافته: ﴿وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾؛ یعنی خدای متعال با عزت و شکست

ناپذیر بوده و حکیم و سنجیده کار است!

از این داستان می‌توان این گونه نتیجه گرفت که با دقت در مضمون آیات، می‌توان پی برد که در انتهای آیه چه جمله‌ای مناسبت‌تر است و می‌توان بین بخش‌های مختلف آیه، پیوند برقرار کرد و آیه را راحت‌تر به خاطر سپرد. به عنوان مثال در سوره‌ی مبارک انعام در انتهای آیات ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳ سه جمله وجود دارد که کاملاً به یکدیگر شباهت دارند. این جملات عبارتند از:

﴿... ذٰلِكُمْ وَصَّانِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿۱۵۱﴾﴾

﴿... ذٰلِكُمْ وَصَّانِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿۱۵۲﴾﴾

﴿... ذٰلِكُمْ وَصَّانِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۱۵۳﴾﴾

این سه عبارت فقط در کلمه‌ی پایانی با یکدیگر متفاوتند؛ یعنی کلمه‌های:

﴿تَعْقِلُونَ﴾، ﴿تَذَكَّرُونَ﴾، ﴿تَتَّقُونَ﴾

اگر به معنای این سه عبارت دقت کنیم، می‌بینیم ارتباطی معنوی، معقول و منطقی میان آنها برقرار است؛ عبارت اول: تعقل و تفکر ﴿لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾؛ عبارت دوم: تذکر و یادآوری و پند گرفتن ﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾؛ عبارت سوم: تقوا و پرهیزکاری ﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾.

این سه جمله، سه مرحله از مراحل رشد انسان را بیان می‌کنند؛ مرحله‌ی نخست، تعقل است که انسان باید ذهن و فکر خود را به کار بیندازد و در حقایق عالم هستی اندیشه کند. مرحله‌ی دوم، تذکر و یادآوری و پندگیری است؛ یعنی بعد از این که به واقعیت‌هایی دست پیدا کرد، این واقعیت‌ها را برای خود و به خود تلقین کند. در نهایت مرحله‌ی سوم، که نتیجه‌ی دو مرحله‌ی پیشین است، رسیدن به آن صفت عالی و نورانی تقوا است. بر این اساس با توجه به معنای این سه

آیه ارتباط بسیار روشنی بین آنها وجود دارد که از اشتباه جلوگیری خواهد کرد.
مثال دیگر:

﴿ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَانْقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴾^۱

در این آیه‌ی شریفه به یاد سپاری جمله پایانی آیه کمی دشوار است. اما توجه به یک نکته که در تفاسیر ذکر شده، کار را آسان می‌نماید. مرحوم علامه‌ی طباطبایی رحمته‌الله فرموده است با توجه به این که آیه‌ی شریفه درباره‌ی «صید» است و این انحراف در باب صید وجود دارد که ممکن است برخی انسان‌ها در صید افراط و زیاده روی کنند، خدای متعال به آن‌ها هشدار داده و آن‌ها را از زیاده‌روی در صید بر حذر می‌دارد و با تکیه بر این که خدا زود به حساب شما رسیدگی کرده و شما را مجازات می‌کند، انسان‌ها را از صید بی‌جهت و به قصد تفریح باز می‌دارد. توجه به این نکته در به یاد سپاری جمله‌ی آخر آیه کمک شایانی می‌نماید.

۲. رمزگردانی بصری

تا جای ممکن باید از ابتدای زمان حفظ تا آخر حفظ، بلکه تا آخر عمر، از یک خط ثابت استفاده شود؛ چون حافظ موفق کسی است که علاوه بر حفظ آیات، جای کتابت آیات را هم در صفحه، به ذهن خود سپرده باشد. حافظان قرآن، اگر چه قرآن را از حفظ تلاوت می‌کنند و اگر چه قرآن پیش روی آنها بسته است، اما هنگام مرور در ذهن خود صفحات قرآن را یکی پس از دیگری ورق می‌زنند. بدین جهت، حافظ مسلط آن است که وقتی آیه‌ای را می‌خواند، بداند این آیه در ابتدای صفحه است یا در انتهای آن و یا در جای دیگر صفحه. به این ترتیب، می‌تواند تسلسل و ارتباط محفوظات خود را به خوبی حفظ کند.

البته می‌توانید هر خطی را که مورد علاقه‌ی خودتان است، برای این کار

انتخاب کنید؛ پیشنهاد ما این است که از قرآنی استفاده کنید که خط آن رواج بیشتری داشته باشد، تغییر ندادن خط، موجب کمک به تمرکز حواس و کاهش اشکالات نیز می‌گردد.

این شیوه را با مثالی توضیح می‌دهیم. در چهار آیه‌ی قرآن، این تعبیر به کار رفته است: ﴿مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ...﴾ و در آیات دیگر این جمله به این صورت آمده است: ﴿مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ...﴾. با مراجعه به تمام آیاتی که در آن‌ها کلمه «مَنْ» دو بار تکرار شده، متوجه می‌شویم که تمام این آیات در صفحات سمت چپ قرآن نوشته شده‌اند. این آیات عبارتند از:

سوره‌ی یونس، آیه‌ی ۶۶:

﴿الْآيَاتِ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ...﴾

سوره‌ی حج، آیه‌ی ۱۸:

﴿الْمُتَرَاتِنَ اللَّهُ يَسْجُدُهُ، مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ...﴾

سوره‌ی نمل، آیه‌ی ۸۷:

﴿وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ...﴾

سوره‌ی زمر، آیه‌ی ۶۸:

﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ...﴾

توجه به این نکته ما را از اشتباه در این آیات باز می‌دارد.

۳. رمز گردانی صوتی

این راه برای کسانی مفید است که آیات را با تکیه بر الحان و نغمات قرآنی به ذهن سپرده‌اند. در این صورت می‌توان با اختلاف نغمه‌ها در آیات مختلف، که به طور طبیعی اتفاق می‌افتد، از اشتباه در آن‌ها جلوگیری نمود.

اگر شما هم به کمک نوار ترتیل، آیات را به خاطر می‌سپارید، سعی کنید که از یک ترتیل ثابت استفاده نمایید؛ زیرا کسی که مطلبی را با لحن و نغمه‌ی خاصی حفظ می‌کند، چنان چه این نغمه و این لحن را تغییر بدهد، در یادآوری آن دچار مشکل می‌شود.

۴. رمز گردانی از الفاظ آیه

اگر نتوانستیم با توجه به معانی یا موارد دیگر، علامتی را برای جلوگیری از اشتباه مشخص کنیم، می‌توانیم از الفاظ آیه استفاده کنیم و به عنوان مثال از هر فعل، یک حرف را به عنوان علامت انتخاب کنیم و از کنار هم قرار دادن آن‌ها، کلمه‌ای را به عنوان رمز بسازیم و آن را در ذهن خودمان ثبت کنیم تا هر وقت به این مجموعه‌ی آیات رسیدیم، این کلمه را در ذهن تداعی کنیم و از اشتباه مصون بمانیم؛ مثلاً در همان سه آیه‌ی سوره‌ی انعام می‌توانیم از کلمه‌ی «تَعْقُلُونَ» حرف «ع»، از کلمه‌ی «تَذَكُرُونَ» حرف «ذ» و از کلمه‌ی «تَتَّقُونَ» حرف «ت» کلمه‌ی «عُذْتُ» (یعنی به خدا پناه بردم) را بسازیم. این کلمه می‌تواند، رمزی برای یادسپاری ترتیب این کلمات باشد.

مثال دیگر: در سوره‌ی مبارک بقره، آیه‌ی ۱۳۶ آمده است:

﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا...﴾

و در سوره‌ی مبارک آل عمران نیز، آیه‌ی ۸۴ مشابه آن است:

﴿قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا...﴾

تفاوت مهم این دو در کلمه‌های «الینا» و «علینا» است. برای انتخاب رمز، می‌توانیم حرف «ع» را برای آیه‌ی سوره‌ی آل عمران برگزینیم؛ چون حرف «ع» هم جزء حروف «علینا» است و هم یکی از حروف کلمه «آل عمران» است.

۵. رمزگردانی از طریق مجموعه سازی

اگر در آیات مشابه دقت کنیم، گاهی متوجه نکاتی می شویم که توجه به آنها به ما کمک فراوانی می کند. برخی اوقات می بینید که یکی از دو آیه ی مشابه، در یک سوره ی خاص، تکرار شده و آیه ی دیگر در سوره ای دیگر؛

برای مثال تعبیر ﴿عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ و تعبیر ﴿حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ هر دو در قرآن به کار رفته است. با دقت در آیات قرآن در می یابیم که تعبیر ﴿عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ مخصوص سوره ی یوسف است و تعبیر «حَكِيمٌ عَلِيمٌ» مخصوص سوره ی انعام. بر این اساس، هرگاه به این تعبیر رسیدیم، باید توجه کنیم که کدام سوره را می خوانیم؛ اگر سوره ی انعام باشد، بدون درنگ می گوئیم: ﴿حَكِيمٌ عَلِيمٌ﴾ و اگر سوره ی یوسف باشد می گوئیم: ﴿عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾. بنابراین می توان با ساختن دو مجموعه ی متفاوت، دو مورد مشابه را از یکدیگر متمایز نمود.

حافظان می توانند به ابتکار خود، علاوه بر این شیوه ها از روش های دیگری برای جلوگیری از اشتباه در آیات مشابه بهره گیرند، اما باید تا جای ممکن، تلاش کنیم با کمک آیات قبل و بعد و با توجه به فضای آیه، از تشابه آیات جلوگیری کنیم؛ زیرا استفاده از رموز و علامت ها، اگر چه در مواقعی ضروری است، ولی این آسیب را هم به دنبال دارد که ممکن است ذهن را بیش از حد مشغول این رموز کند و بر عکس باعث کاهش تسلط انسان بر آیات حفظ شده گردد.

۶. رمزگردانی با توجه به وقف و ابتداء

در آیات زیر می توان با توجه به جایگاه وقف و ابتداء در آیه از اشتباه در آنها جلوگیری کرد.

... وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (نحل/۷۸)

... وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (سجده/۹)

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (ملک/۲۳)

همان طوری که مشاهده می‌کنید در آیه‌ی نخست، بعد از کلمه‌ی ﴿الْأَفْئِدَةَ﴾ جایی برای وقف وجود ندارد. اما در آیه‌ی دوم و سوم می‌توان بر روی کلمه‌ی فوق وقف نمود.

برای سهولت کار می‌توان این نکته را به خاطر سپرد که در آیه‌ی اول بر روی کلمه‌ی ﴿الْأَفْئِدَةَ﴾ حرف «لا» به نشانه‌ی عدم جواز وقف قرار گرفته است. این نکته به ما کمک می‌کند که در سوره‌ی «نحل» آیه را با تعبیر ﴿لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ که جمله‌ای مستقل نیست به پایان ببریم.

خودآزمایی:

۱. راه‌کارهای حفظ آیات مشابه را بیان فرمایید.
۲. بهترین راه جلوگیری از اشتباه در آیات مشابه چیست؟ چرا؟
۳. با ذکر مثالی توضیح دهید چگونه می‌توان از دانش صرف و نحو در حفظ آیات مشابه بهره گرفت؟
۴. چهارگونه از روش رمزگردانی را نام ببرید.
۵. رمزگردانی محتوایی را با ذکر مثالی تبیین نمایید.

فصل هشتم:

روش مرور محفوظات

یکی از مسایل مهم، پیرامون حفظ قرآن صیانت و نگه‌داری از محفوظات و شیوه‌های صحیح آن است.

باید دانست، اگر چه حفظ قرآن هنر بزرگی است، اما این حفظ تا زمانی سودمند است که از آن محافظت شود. اگرچه حافظه‌ی انسان مطالب را به خوبی در خود ثبت می‌نماید؛ اما چنان‌چه این مطالب تکرار نشده و مورد استفاده قرار نگیرد، رفته رفته غبار فراموشی بر آنها سایه می‌افکند. چه بسیار کسانی که با زحمت بسیار آیات قرآن را در حافظه‌ی خود ثبت کرده‌اند، اما به دلیل سهل‌انگاری در تکرار و مرور آیات، این نعمت بزرگ را از دست داده و آیات را به فراموشی سپرده‌اند.

از سوی دیگر، هدف اصلی از حفظ این کتاب ارجمند، انس با آیات انسان ساز آن و استفاده از برکات معنویش می‌باشد که این مهم جز با مرور منظم و ممارست بر آیات حفظ شده به دست نمی‌آید. متأسفانه برخی از حافظان صرفاً به هنگام مسابقات قرآن به مرور محفوظات خود می‌پردازند اما در سایر اوقات از انس و

مرور آیات حفظ شده غافلند.

افزون بر آن اینکه برخی از روایات دلالت بر مذمت و ممنوعیت فراموشی آیات حفظ شده می‌کنند. امام صادق علیه السلام فرمودند: «هر کس سوره‌ای از قرآن را فراموش نماید آن سوره در یک صورت زیبا و درجه‌ای بلند برایش مجسم می‌گردد. هنگامی که آن صورت تمثّل یافته را می‌بیند، می‌گوید تو چه زیبا هستی! ای کاش از آن من بودی! آن صورت می‌گوید: مرا نمی‌شناسی؟ من فلان سوره هستم و اگر تو مرا فراموش نمی‌کردی تو را به این مقام والای معنوی می‌رساندم»^۱.

اصول کار آمدی و اثر بخشی مرور

برای مرور قرآن کریم، اصولی وجود دارد که حافظ با رعایت آن‌ها می‌تواند زمینه‌ی استفاده‌ی بهتر از زحمات خود و به یادسپاری محفوظاتش را فراهم کند. در ادامه به مهم‌ترین‌ها اشاره می‌کنیم.

یکم: نظم و استمرار

حافظ قرآن باید در تکرار و مرور آیات، همواره نظم را در نظر داشته باشد و با جدّیت آن را دنبال کند. در مقایسه‌ی مرور نامنظم ولی زیاد از طرفی و مرور منظم ولی کمتر از طرف دیگر، با قاطعیت می‌توان گفت: اگر کسی کاری را به صورت مستمر پی‌گیری نماید، هر چند اندک باشد، نتیجه‌بخش‌تر خواهد بود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در توصیه‌ای به حافظان قرآن فرمود: اگر حافظ قرآن در نگه‌داری محفوظاتش جدّیت به خرج دهد و قرآن را شب و روز به طور مستمر تلاوت کند

۱. «مَنْ نَسِيَ سُورَةً مِنَ الْقُرْآنِ مُثِّلَتْ لَهُ فِي صُورَةٍ خَسْتَةٍ وَ دَرَجَةٍ رَفِيعَةٍ فِي الْجَنَّةِ فَإِذَا رَأَاهَا قَالَ مَا أَنْتَ مَا أَحْسَنْتَ لِي قَبْلُ
أَمَا تَعْرِفُنِي أَنَا سُورَةٌ كَذَا وَ كَذَا وَ لَوْ لَمْ تَنْسِنِي رَفَعْتُكَ إِلَى هَذَا»؛ اصول کافی، ج ۲، ص ۶۰۸.

آن را از یاد نمی‌برد ولی در غیر این صورت آن را از یاد خواهد برد^۱.

دوم: مرور از حفظ

مرور آیات حتماً باید از حفظ انجام گیرد، نه از روی قرآن. برخی از حافظان، برای تکرار محفوظات خود به قرآن نگاه می‌کنند و بعد از مدتی متوجه می‌شوند که محفوظات آنها ضعیف گشته است؛ علت این مطلب آن است که آن‌ها آیات را از حفظ تکرار نکرده‌اند.

سوم: استفاده از حافظه‌ی بصری

هر چند باید تکرار محفوظات از حفظ باشد، اما این بدان معنا نیست که خواندن قرآن از روی مصحف را ترک کنیم؛ بلکه لازم است که حافظ قرآن هر از چند گاهی به خطوط و آیات قرآن نظر بیفکند؛ تا هم از فضیلت نگاه به آیات قرآن بهره گیرد و هم مکان و موقعیت آیه در صفحه، در ذهنش تثبیت گردد. در برخی روایات نیز بر قرائت حافظان از روی مصحف تأکید شده است.

چهارم: توجه به معانی آیات

لازم است که انسان در هنگام مرور به معانی آیات توجه داشته باشد؛ تا بتواند بهترین بهره را از مرور خود ببرد. توجه به معانی موجب می‌شود انسان از مرور آیات احساس معنوی خوبی پیدا کرده و فرایند مرور برایش لذت بخش باشد. در عین حال در روایات ما بر این نکته بسیار تأکید شده که قرائت قرآن باید با تدبر و تأمل و توجه به معانی باشد. فضیلت قرائت با تأمل و تدبر بسیار والاتر است از

---

۱. کلید حفظ قرآن، ص ۶۸، به نقل از صحیح مسلم، ج ۱، ص ۵۴۴، ح ۲۲۷.

تلاوت معمولی. روشن است که با رعایت این نکته ثواب و پاداش معنوی تلاوت نیز افزایش می‌یابد. فراموش نگردد که بسیاری برکات معنوی و اثرات تربیتی قرائت قرآن، با تدبیر و تأمل محقق می‌گردد. توجه به معانی، موجب نشاط حافظ در مرور محفوظات و در نتیجه اثربخشی افزون‌تر آن در تقویت حفظ می‌گردد.

پنجم: مدیریت رفع خطاها

یکی از نکات مهم در بهره‌وری از مرور این است که بعد از هر بار مرور، حافظ باید موارد اشتباه خود را ثبت کرده و در آن تأمل نماید. یکی از اهداف تکرار آیات این است که حافظ نقاط ضعف و خطاهای خود را شناسایی نموده و برای رفع آن برنامه‌ریزی نماید.

باید دانست، کسانی که یک متن را به خاطر می‌سپارند، معمولاً خطاهای معین و مشخصی دارند. در نتیجه اگر بتوانند آن خطاها را شناسایی کرده و در پی برطرف کردنش باشند، می‌توانند در مدت کوتاهی به حد مطلوبی از تسلط - به گونه‌ای که آیات را بدون هیچ گونه اشتباهی تلاوت کنند - دست یابند.

چنانچه خطاهای حافظ ناشی از ضعف حفظ باشد، باید آنها را ترمیم نمود؛ ولی چنانچه ناشی از مشابهت با آیاتی باشد که در گذشته حفظ نموده است، برای جلوگیری از اشتباه آنها همان گونه که در مباحث پیشین گذشت، به مقایسه‌ی این آیات با یکدیگر پرداخته و با توجه به نکات تمایز دهنده‌ی آیات با یکدیگر، از اشتباه جلوگیری نماید.

برای سهولت این کار پیشنهاد می‌شود حافظ در صفحات قرآن و در زیر کلمات و یا جملاتی که در آنها دچار خطا گردیده، علامتی گذاشته و یا آنها را با ماژیک فسفری رنگی نماید.

در مرتبه‌ی دوم پیش از آغاز مرور آیات، به تمامی مواردی که در دوره‌ی قبل

علامت گذاری شده است توجه نماید و سپس آیات را بخواند. لازم به ذکر است که این کار را باید قبل از آغاز مرور انجام داد؛ نه این که در هنگام مرور، ابتدا خطاهای هر صفحه را مشاهده و سپس آیات را بخواند. چنانچه حافظ در این مرتبه نیز بار دیگر با خطاهای گذشته مواجه شد، می تواند با قرار دادن علامتی دیگر این نکته را برای خود ثبت کند، که در این کلمه یا جمله دو بار دچار اشتباه شده است. در این صورت پیش از شروع دور سوم می داند که در چه مواردی دو بار و در چه مواردی یک بار اشتباه کرده است. قبل از شروع دور سوم مرورها، یک بار مواردی را که دو بار در آنها دچار خطا شده را مرور می نماید و سپس مرور دور سوم را آغاز می نماید. این کار سبب می شود تا حافظ به تدریج به ترتیب اولویت نسبت به مواردی که بیشتر نیازمند توجه است آگاه شود. در نتیجه بتواند در مدت زمان کوتاهی با مرور خطاهای خود به حد بالایی از تسلط دست یابد.

ممکن است این نکته به ذهن برسد که حاشیه خوردن قرآن موجب حواس پرتی می شود. برای حل این مشکل حافظ می تواند بعد از آن که از تسلط خود، اطمینان حاصل نمود، موارد ثبت شده را پاک نماید و یا قرآن خود را عوض کند و از قرآن دیگری برای مرور بهره بگیرد. البته نا گفته نماند نگهداری موارد خطا از جهاتی مفید به نظر می آید. چرا که ممکن است پس از مدتی دوباره به آن خطاها مبتلا گردد. به همین منظور آگاهی از خطاهای پیشین برای جلوگیری از این گونه مشکلات مفید خواهد بود.

ششم: اولویت بندی محفوظات در مرور

با توجه بدان چه اشاره شد می توان به یکی دیگر از مهارت های مرور قرآن

اشاره کرد که عبارت از اولویت‌بندی محفوظات هنگام مرور است. می‌توان در یک تقسیم‌بندی محفوظات را بر اساس مقاطع حفظ به چهار بخش تقسیم نمود. خیلی آسان، آسان، معمولی، سخت.

شاید نتوان برای این اقسام مواردی را که مورد توافق همه‌ی حفاظ باشد ارائه نمود. اما غالب حافظان بسته به عوامل مختلف می‌توانند محفوظات خود را در یکی از این چهار بخش دسته‌بندی کنند.

حال می‌توان با یک برنامه‌ریزی درست در مدت کوتاهی به سطح مطلوبی از تسلط دست یافت. روشن است که ضرورت ندارد همه‌ی صفحات به یک اندازه مرور گردد. بلکه صحیح آن است که صفحات دشوارتر که نیازمند دقت بیشتری است، در فاصله‌های کوتاه‌تری تکرار و مرور شود.

به صورت ساده برای انجام این امر باید دو مرحله را پیمود:

مرحله‌ی نخست: حافظ برای هر صفحه از محفوظات خود، اولویتی را بر اساس تقسیم چهارگانه‌ی بالا در نظر می‌گیرد. به عنوان مثال به هنگام مرور روزانه‌ی خود، زیر صفحه‌های خیلی آسان یعنی صفحاتی که در آنها خطایی ندارد و یا خطای کمی دارد، عدد چهار را که نشانه‌ی اولویت چهار است، بنویسد. همچنین زیر صفحه‌های آسان یعنی صفحاتی که در آنها از دو تا چهار خطا دارد، عدد سه و زیر صفحه‌های معمولی، یعنی صفحاتی که در آنها بین پنج تا هشت خطا داشته است، عدد دو و زیر صفحه‌های سخت، یعنی صفحاتی که در آنها بیش از هشت خطا داشته، عدد یک را می‌نویسد.

مرحله‌ی دوم: بعد از شناسایی صفحات خیلی آسان، آسان، معمولی و سخت، اکنون نوبت به برنامه‌ریزی برای مرور آنها بر اساس اولویت است.

برای این منظور حافظ می‌تواند برای دوره‌های بعدی مرور خود، ابتدا صفحاتی را که از اولویت یک (صفحات سخت) برخوردارند، یک بار مرور نماید و پس

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۱۶۵

از آن صفحاتی که از اولویت یک (صفحات سخت) و دو (صفحات معمولی) برخوردارند را مرور نماید و بعد از آن اولویت یک (صفحات سخت) و دو (صفحات معمولی) و سه (صفحات آسان) را مرور کرده و در مرتبه‌ی چهارم تمام صفحات را مرور کند.

در این صورت بعد از پایان چهار مرحله‌ی بالا، صفحات سخت را چهار بار و صفحات معمولی را سه بار و صفحات آسان را دو بار و صفحات خیلی آسان را یک بار مرور کرده و بدین ترتیب با توزیع صحیح وقت خود، به سطح خوبی از تسلط دست خواهد یافت. برای توضیح بیشتر به جدول زیر توجه نمایید:

دوره	اول	دوم	سوم	چهارم
محدوده‌ی مرور	اولویت یک	اولویت یک و دو	اولویت یک تا سه	تمام صفحات

همان طور که مشاهده می‌کنید، اولویت یک، یعنی آیاتی که از نظر حافظ، سخت به شمار می‌آیند. در تمام دورها مرور می‌شود. اما به عنوان مثال، اولویت چهارم یعنی آیات آسان در هر چهار دور محفوظات، فقط یک بار خوانده می‌شود. بدین ترتیب وقت بیشتری برای مرور آیاتی که از نظر حافظ، سخت هستند اختصاص داده خواهد شد.

شایسته است بدانیم این شیوه در مورد آیات گذشته کارایی دارد ولی در مورد آیات جدیدی که تازه حفظ شده است و نیز ده درس گذشته، لازم است همه‌ی آن، همه روزه تکرار شود.

این شیوه‌ی آموزش که امروزه برای حفظ لغات و ترجمه‌ی کلمات، کاربرد بسیاری دارد، گاهی با عنوان جعبه جی پنج و عناوین مشابه آن مطرح می‌گردد

و آنچه در بالا بدان اشاره شد شیوه‌ی ساده‌ی همین روش آموزشی است که می‌تواند در بهره‌وری و استفاده‌ی بهینه از وقت، و کسب تسلط بالا در همه‌ی محفوظات بسیار مؤثر باشد.

هفتم: کنترل خیال هنگام مرور

در هنگام مرور قوه‌ی خیال خود را کنترل کنید. برای این منظور می‌توانید با قرار دادن یک برگه‌ی کاغذ در کنار خود، هر فکر مزاحمی را در آن برگه‌ی کاغذ یادداشت نمایید و به خود وعده بدهید که در اولین فرصت به بررسی آن خواهیم پرداخت. این نکته موجب می‌شود با فراغت ذهن و تمرکز افزون‌تر به کار مرور ادامه دهید.

هشتم: مرور با پرده‌ی صوتی پایین

در هنگام مرور از پرده‌ی صوتی پایین استفاده کنید تا فشار و آسیبی به حنجره‌ی شما وارد نیامده و کمتر احساس خستگی به شما دست دهد. البته برای تنوع و رفع خستگی خوب است گاهی با صدای توسط و با شیوه‌ی ترتیل مرور شود.

نهم: تجسم تصویر آیات

برای تمرکز بیشتر هنگام مرور به نام سوره و جای قرار گرفتن آیه در صفحه دقت کنید و همزمان با خواندن محفوظات، صفحه‌ی قرآن را در ذهن خود مجسم نمایید.

دهم: مرور در وقت نشاط

از مرور کردن در وقت خستگی و یا حواس پرتی اجتناب کنید و سعی کنید در هنگام نشاط و شادابی محفوظات خود را مرور نمایید.

یازدهم: مرور با محوریت سوره

در مرور خود گاهی یک سوره را محور قرار دهید و از ابتدا تا انتهای آن بخوانید تا ساختار سوره نیز در ذهن شما شکل بگیرد؛ نه این که صرفاً بر محور جزء و یا حزب تکرار کنید و ذهن خود را فقط معطوف اجزاء و احزاب قرآن نمایید.

دوازدهم: استراحت ذهنی

در میانه‌ی مرور چند دقیقه استراحت کنید؛ تا بتوانید با تجدید قوا، مقدار بیشتری از محفوظات را با تمرکز در مدت باقی مانده بخوانید. برای مثال، اگر باید هر روز دو جزء را مرور کنید، همه را یک جا و پشت سر هم نخوانید. بلکه پس از مرور هر نیم جزء، چند دقیقه استراحت کنید و پس از آن به ادامه‌ی مرور پردازید.

سیزدهم: رعایت آداب تلاوت

به هنگام مرور با وضو بوده و رو به قبله بنشینید و آداب تلاوت قرآن را رعایت کنید؛ از مرور، در حالات نامناسب خودداری کنید.

چهاردهم: تقدیم ثواب تلاوت به معصومان و اولیاء

ثواب تلاوت خود را به روح امامان و اولیاء علیهم‌السلام تقدیم کنید، تا عنایات غیبی و

توجهات آنان شامل حال شما گردد و در بهبود حفظ شما مؤثر واقع شود.

پانزدهم: تمرکز هنگام مرور

یکی از اصول مهم در مرور محفوظات داشتن تمرکز کافی است. مرورهایی که با تمرکز انجام می‌گیرد اثربخشی بیشتری در ذهن دارند.

امام سجاد علیه السلام در روایتی فرمودند: حق علم آن است که قلبت را برایش خالی کنی و حضور ذهن برایش مهیا نمایی و گوشت را برایش شنوا نموده، توجهت را به سوی آن جلب نمایی!

حافظ قرآن به قدرت و قوت ذهنی و حواس متمرکز، نیازمند است تا بتواند مجموعه‌ای از آیات را در ذهن خود ثبت و ضبط کند.

در حقیقت، تمرکز حواس به معنی از بین بردن و یا به حداقل رساندن عوامل حواس پرتی است. هر چه عوامل مزاحم و مخل تمرکز، بیشتر باشد، توانایی حفظ و تمرکز حواس، کمتر خواهد بود.

در فصل بعد، راه کارهای مناسبی جهت تقویت تمرکز حواس بیان خواهد شد.

گونه‌های مرور محفوظات

برای مرور محفوظات شیوه‌های گوناگونی وجود دارد. هر یک از روش‌ها دارای مزایا و اثرات متفاوتی است. برخی از این شیوه‌ها ممکن است در کنار اثرات مثبت، آسیب‌هایی را نیز به دنبال داشته باشد. در ادامه گونه‌های مختلف به همراه تحلیلی از آن ارائه می‌گردد.

---

۱. ﴿حَقُّ الْعِلْمِ أَنْ تَفْرَغَ لَهُ قَلْبُكَ وَ تَحْضَرَ ذَهْنَكَ وَ تَذَكَّرَ لَهُ سَمْعَكَ وَ تَسْتَجِدَّ لَهُ فُطْنَتَكَ﴾؛ احقاق الحق، ج ۱۲، ص ۱۱۷.

یکم: مباحثه

بهترین شیوه برای مرور محفوظات، روش مباحثه و تکرار آیات به کمک یک حافظ دیگر است؛ به این صورت که دو حافظ قرآن، آیات را برای یکدیگر تلاوت می‌کنند. ابتدا یکی از آن‌ها از صفحه‌ی اول جزء یا سوره، شروع به خواندن می‌کند و در همان زمان، نفر دوم از روی قرآن خط می‌برد. بعد از پایان تلاوت او، نفر دوم، صفحه‌ی بعد را از حفظ می‌خواند و نفر اول آیات را مشاهده می‌کند و خط می‌برد. به همین ترتیب، تمامی محدوده‌ی مورد نظر را صفحه به صفحه تلاوت می‌کنند. اجرای این شیوه، فواید زیر را در پی خواهد داشت:

فایده‌ی نخست این است که چون شما با شخص دیگری برنامه‌ی مباحثه‌ی روزانه دارید، ناچار خواهید بود تا برای برنامه‌ی خود، در موعد مقرر حاضر شوید و نظم و انضباط بیشتری پیدا کنید. این احساس مسئولیت موجب می‌شود تا این کار با وقفه مواجه نشده، از نظم و انضباط بیشتری برخوردار باشد. فایده‌ی دوم این است که آیات را به راحتی و با اطمینان خاطر از حفظ می‌خوانید و تکرار می‌کنید. چرا که مطمئنید دوست شما با دقت کافی قرائت را ارزیابی می‌نماید.

فایده‌ی سوم این است که شما علاوه بر این که آیات را از حفظ می‌خوانید، معادل همان مقدار که خوانده‌اید را هنگام استماع تلاوت دوست خود، از روی قرآن مشاهده می‌کنید. این کار در تثبیت موقعیت آیه در ذهن انسان، بسیار مؤثر است.

فایده‌ی چهارم این است که چون شما آیات را برای شخص دیگری تلاوت می‌کنید، او اشتباهات شما را تذکر می‌دهد و احتمال تکرار خطاها به حداقل می‌رسد.

فایده‌ی پنجم این است که وقتی دو نفر به صورت متناوب آیات را تلاوت

کنند، از یک نواختی کار جلوگیری شده و آنها کمتر احساس خستگی می‌نمایند. در این شیوه به راحتی می‌توان دو تا سه جزء قرآن را در یک جلسه تلاوت نمود.

دوم: مرور انفرادی

یکی از روش‌های مرسوم، مرور انفرادی است؛ به این شیوه که حافظ برگه‌ی کاغذی را بر روی صفحه قرآن قرار می‌دهد و شروع به خواندن آیات می‌کند و بعد از خواندن یک سطر، کاغذ را یک سطر پایین‌تر می‌برد و همزمان با قرائت سطر بعدی به سطر اول نگاه می‌کند تا مطمئن شود که درست تلاوت کرده است. البته ذکر این نکته نیز لازم است که هر قدر اتکاء حافظ به مصحف کمتر و اعتماد او بر حافظه‌اش بیشتر باشد، اثربخشی مرور افزون‌تر است. به همین منظور بعد از آن که حافظ بر محفوظات خود تسلط نسبی پیدا کرد، مناسب است چنانچه از روش مرور انفرادی استفاده می‌کند، قرآن را بسته و یک جزء را به صورت کامل بخواند و جز در مواردی که نمی‌تواند از حفظ آیات را ادامه بدهد، به مصحف نگاه نکند. البته باید مواردی را که در آن تردید دارد یادداشت نموده و پس از پایان تلاوت، آن موارد را مورد بررسی قرار داده و از صحت حفظ خود مطمئن گردد. از مزایای این روش آن است که، اجرایش بسیار ساده است و در هر شرایطی قابل اجرا است. نه نیازمند شخص دیگری برای خط بردن و نه نیازمند ضبط صوتی برای پخش کردن. بلکه با یک قرآن و یک برگه کاغذ این کار انجام می‌پذیرد.

اما از معایب این است که گاه انسان کلمه و یا عبارتی را غلط می‌خواند و بعد از آن که برگه‌ی کاغذ را جا به جا کرد هم متوجه اشتباه خود نمی‌شود. در شکل متکامل‌تر آن نیز که محفوظات به طور کامل از حفظ و با مصحف بسته خوانده

می‌شود، نیز ممکن است مواردی باشد که شخص، کلماتی را اشتباه حفظ کرده و هیچ‌گاه متوجه اشتباه خود نشود. به نظر می‌رسد این شیوه برای کسانی که نتوانند بصورت مباحثه، مرور نمایند شیوه‌ی مناسبی باشد.

سوم: استفاده از ترتیل اساتید برجسته

در این شیوه حافظ قرآن، ترتیل آیاتی را که می‌خواهد تکرار کند، گوش می‌کند و در حال استماع، خود او هم زیر لب آیات را زمزمه می‌کند. اما او همواره باید تلاش کند که چند ثانیه قبل از رسیدن قاری به آن آیه یا کلمه، آن را تلاوت کند و یا در ذهن تداعی کند. هر جا که آیه را به یاد نیاورد، بلافاصله تلاوت را متوقف ساخته و فکر کند؛ اگر ادامه‌اش را به خاطر نیاورد، آن‌گاه ادامه‌ی آیات را بشنود. از مزایای این شیوه، تقویت تجوید و وقف و ابتدا است که توسط قاری رعایت شده است. هم‌چنین در این شیوه، لحن حافظ به لحن عربی نزدیک شده و سبک‌های تلاوت نیز در ذهنش تداعی می‌شود. از سوی دیگر اطمینان انسان از صحت محفوظات نیز افزایش می‌یابد.

در شیوه‌ی مباحثه ممکن است، انسان مواردی را به خطا تلاوت کند و فرد دوم هم متوجه نشود؛ اما این احتمال در مورد تکرار با نوار کم‌تر است. اما این اسلوب در کنار همه‌ی مزایای یادشده از معایب قابل توجهی هم برخوردار است.

مهم‌تر از همه این که مهارت خواندن محفوظات با اتکاء بر حافظه که مهم‌ترین رکن در ارائه‌ی درست محفوظات است، ضعیف می‌گردد.

به عبارت دیگر با این شیوه ممکن است انسان محفوظات خود را مرور نماید، اما این احتمال وجود دارد که به هنگام ارائه‌ی محفوظات به استاد یا دیگران با

مشکل مواجه شود. چون ارائه‌ی محفوظات، نیازمند تمرین و ممارست فراوان است. ساز و کار انتقال محفوظات از صفحه‌ی ذهن به دستگاه تکلم، ساز و کار خاصی است که نیازمند تمرین همیشگی است. از دیگر معایب این شیوه نبودن الزام برای ادامه‌ی کار است؛ چنان که در شیوه‌ی قبل نیز بدان اشاره شد.

چهارم: مرور ذهنی

در این شیوه، بدون حرکت لب‌ها بلکه فقط در ذهن خود، آیات را مرور می‌کنید. ویژگی این شیوه آن است که می‌توانید با سرعت بالایی حجم بسیار زیادی از محفوظات را در مدت کوتاهی تکرار کنید. اما معایبی هم در این شیوه وجود دارد؛ از جمله این که تسلط انسان بر خواندن محفوظات کم می‌شود و همان طور که در اسلوب پیشین اشاره شد، مهارت انتقال محفوظات از ذهن به دستگاه تکلم نیازمند تمرین و ممارست است که آن مهم با مرور ذهنی تأمین نمی‌گردد. هم چنین این شیوه موجب محرومیت انسان از ثواب قرائت قرآن گشته، اثر ماندگاری کمتری در ذهن نیز خواهد داشت. مرور ذهنی برای مواقعی خاص که حافظ باید در مدت کوتاهی حجم وسیعی از محفوظات را مرور نماید، مفید خواهد بود. همانند مواقعی که برای یک مسابقه آماده می‌شود و فرصت زیادی برای مرور ندارد. اما در مواقع عادی استفاده از سایر شیوه‌ها مفیدتر خواهد بود.

پنجم: چشم خوانی

در این شیوه، شخص حافظ با مطالعه‌ی آیات و یادآوری سریع آن‌ها از طریق نگاه به خط قرآن و بدون تلاوت آیات، با سرعتی نسبتاً زیاد، محفوظات خود را

مرور می‌نماید.

از مزایای این شیوه، تقویت حافظه‌ی بصری و تثبیت موقعیت آیه در ذهن است که برای ماندگاری محفوظات ضروری است. استفاده‌ی بهینه از وقت و مرور حجم زیادی از محفوظات در مدت کوتاه از مزایای این شیوه است. البته در کنار مزایای فوق‌معایی نیز وجود دارد که می‌توان به کم‌شدن اتکاء به حافظه و وابستگی به مصحف و نیز ضعیف‌شدن مهارت انتقال محفوظات از ذهن به دستگاه تکلم و نیز محرومیت از ثواب تلاوت آیات، همانند شیوه‌ی قبل اشاره کرد.

ششم: کتابت

این شیوه نیز در مواردی خاص می‌تواند برای تقویت محفوظات مؤثر واقع شود؛ به خصوص در زمانی که هنوز زمان زیادی از حفظ آیات نگذشته است، می‌توان با بهره‌گیری از این شیوه در جهت تثبیت محفوظات بهره‌جست. برای این منظور می‌توان با استفاده از شیوه‌های متنوع دفاتری را برای این کار آماده کرد تا حافظ با پرکردن جاهای خالی و مانند آن به تقویت محفوظات خود بپردازد. این شیوه همان‌طور که اشاره شد برای موارد خاص مناسب است و با توجه به وقتی که از حافظ می‌گیرد، نمی‌تواند یک شیوه‌ی دائمی برای مرور محفوظات باشد.

همان‌گونه که در بالا اشاره شد، بهترین شیوه برای مرور، شیوه‌ی مباحثه است که از مزایای متعددی برخوردار است و سایر شیوه‌ها با وجود برخورداری از مزایای خاص با معایبی نیز همراهند. به همین خاطر نمی‌توان آن‌ها را به عنوان شیوه‌ی اصلی مرور توصیه کرد.

مقدار مرور آیات

مقدار مرور، بستگی به عوامل مختلفی از جمله قدرت حافظه و نیز سرعت حفظ دارد. کسانی که در مدت زمان کوتاه‌تری، کل قرآن را حفظ می‌کنند، باید برای مرور محفوظات بیشتر از دیگران وقت بگذارند. آن چه در این بخش بیان می‌گردد، مربوط به حافظانی است که دارای حافظه‌ی متوسط بوده و برنامه‌ی حفظ آنها برنامه سه و یا چهارساله باشد.

حافظ باید برای مرور سه برنامه داشته باشد.

الف) آیات روز گذشته

همان طور که در بخش روش حفظ گفته شد، پس از چند ساعت از حفظ آیات، ممکن است بخشی از محفوظات انسان دچار آسیب گردد. بر همین اساس، لازم است در ساعاتی پس از حفظ، محفوظات انسان، دوباره مورد دقت قرار گرفته و مرور شود. پس از گذشت یک روز از حفظ، احتمال آسیب محفوظات بسیار زیاد است. چرا که به گفته‌ی روان‌شناسان اولین حمله‌ی فراموشی به حافظ ۲۴ تا ۴۸ ساعت پس از حفظ اطلاعات است. از همین رو پس از گذشت یک روز از حفظ آیات جدید، به صورت ویژه آن را مرور کرده و اشکالات احتمالی را رفع نمایید.

ب) محفوظات جدید (ده درس قبل)

این بخش مربوط به آیاتی است که حافظ در خلال ده روز گذشته حفظ کرده است. اگر به یاد داشته باشید، گفتیم هر آیه‌ای که حفظ می‌کنید، حداقل تا ده روز باید آن را تکرار کنید. البته هر قدر این مقدار افزایش پیدا کند در تسلط یافتن بر

محفوظات مؤثرتر خواهد بود. حتی ممکن است کسی در این بخش، آیات بیست و یا حتی چهل روز گذشته‌ی خود را همه روزه تکرار نماید. بنابراین تکرار ده روز در این بخش، حداقل مقداری است که حافظ باید به آن اهتمام داشته باشد.

ج) محفوظات گذشته

این بخش مربوط به آیاتی است که از بخش قبلی یعنی مرور همه روز خارج گشته است. حافظ برای این بخش نیز باید برنامه‌ی مستقل و ویژه تدارک کند؛ به گونه‌ای که در طول مدت سه تا حداکثر ده روز، کل محفوظات گذشته‌ی خود را یک بار مرور کند.

بر این اساس اگر کسی ده جزء قرآن را حفظ کرده و اکنون آغاز جزء یازدهم است، باید هر روز، ابتدا آیاتی را که روز قبل به حافظه سپرده تکرار نماید، سپس هر مقداری را که در ده روز گذشته حفظ کرده، تکرار کند؛ برای مثال اگر این فرد هر روز نیم صفحه را حفظ می‌کند، باید هر روز بعد از تکرار نیم صفحه‌ی آخر پنج صفحه از صفحات گذشته را هم تکرار نموده و علاوه بر این پنج صفحه، از ده جزء گذشته هم، هر روز یک جزء را تکرار کند، تا بتواند بعد از ده روز، کل محفوظات خود را یک دور مرور نماید.

همچنین اگر کسی حافظ بیست جزء است، لازم است که هر روز حداقل ۲ جزء از محفوظات خود را تکرار کند.

بر همین اساس میزان لازم برای مرور در مورد حافظان کل سه جزء است. البته تصور نفرمایید که تکرار سه جزء کار مشکلی است، بلکه کار بسیار ساده و آسانی است؛ به خصوص اگر حافظ از تسلط خوبی برخوردار باشد، می‌تواند این مقدار را در کمتر از یک و نیم ساعت با شیوه‌ی مباحثه تکرار کند.

در جدول زیر مقدار مرور برای کسی که هر روز نیم صفحه از قرآن را حفظ می‌کند درج شده است:

مقدار حفظ	مرور آیات روز گذشته	مرور ده درس گذشته	مرور کل محفوظات
حافظ ده جزء	نیم صفحه آخر	۵ صفحه	یک جزء
حافظ بیست جزء	نیم صفحه آخر	۵ صفحه	دو جزء
حافظ کل	---	---	سه جزء

در پایان این بخش، بار دیگر این نکته را یادآوری می‌کنیم که بها ندادن به مرور قرآن، موجب می‌شود تا از زحمتی که برای حفظ قرآن متحمل شده‌ایم، لذت کافی نبرده و به دلیل عدم تکرار، از تسلط کافی بر محفوظات خویش برخوردار نشویم. این نکته خود موجب کم شدن انگیزه و در نهایت رها کردن کار حفظ خواهد شد.

در حالات امام رضا علیه السلام وارد شده است که قرآن را در هر سه روز یک بار ختم می‌کردند و می‌فرمودند: «اگر می‌خواستم در کمتر از سه روز ختم کنم، می‌توانستم؛ اما من به هر آیه‌ای می‌رسم درباره‌ی آن فکر می‌کنم که در چه موردی نازل شده و در چه وقتی فرود آمده است و به همین خاطر در هر سه روز یک بار قرآن را ختم می‌کنم».^۱

مرور آهنگین یا ساده

می‌توان در یک دسته بندی مرور را به دو قسم آهنگین و غیر آهنگین تقسیم

۱. ﴿وَكَانَ يُحَنِّمُهُ فِي كُلِّ ثَلَاثٍ وَيَقُولُ لَوْ أَرَدْتُ أَنْ أُحَنِّمَهُ فِي أَقْرَبِ مِنْ ثَلَاثٍ لَخَتَّمْتُ وَ لَكِنِّي مَا مَرَزْتُ يَابَهُ قَطُّ إِلَّا فَكَّرْتُ فِيهَا وَ فِي أَيِّ شَيْءٍ أَنْزَلْتُ وَ فِي أَيِّ وَقْتٍ فَلِذَلِكَ صَرْتُ أَحْمَمَ فِي كُلِّ ثَلَاثَةٍ...﴾؛ وسائل الشيعه، ج ۶، ص ۲۱۷.

کرد. در قسم اول حافظ با تکیه به الحان و نغمات، آیات را به شیوه‌ی ترتیل مرور می‌نماید و در قسم دوم همانند خواندن یک مقاله و یا متن، محفوظات خود را تکرار می‌کند. در مقایسه‌ی این دو شیوه می‌توان گفت که بهره بردن از هر دو شیوه برای حفظ لازم است. زیرا گاهی انسان قصد دارد، محفوظات خود را به صورت آهنگین تلاوت کند مثل این که در یک محفل قرآنی و یا مسابقه‌ی قرآنی، آیات را بخواند و گاهی نیاز به این دارد که آیات را به صورت غیر آهنگین بخواند، همانند جایی که شخصی برای استناد به آیه‌ای در مقام وعظ و خطابه و یا برای استدلال به آیه‌ای در مقام بحث و مناظره می‌خواهد آیه‌ای را از حفظ بخواند. حال اگر در هنگام مرور، صرفاً به یکی از این دو روش عادت کرده باشد، اگر بخواهد به شیوه‌ی دیگر از محفوظاتش استفاده کند، احتمال دارد دچار خطا و اشتباه شود. برای این که انسان در هر دو حالت توانایی خوبی در ارائه‌ی محفوظات داشته باشد، لازم است به هنگام مرور از هر دو شیوه بهره گیرد.

سرعت تلاوت هنگام مرور

یکی از مسائلی که مورد توجه حافظان قرار می‌گیرد، سرعت تلاوت هنگام مرور محفوظات است. این سؤال همواره در این باره مطرح است که آیا باید به هنگام مرور به قواعد تجویدی و اصول تلاوت قرآن نیز پایبند بود یا خیر؟ به عبارت دیگر از شیوه‌ی ترتیل پیروی کرد و یا می‌توان با سرعت بیشتر و بهره بردن از شیوه‌ی تحذیر و عدم تقید به برخی از قواعد تجویدی همانند مدها و غنه‌ها در مدت زمان کوتاه‌تری حجم بیشتری از محفوظات را مرور نمود؟ در پاسخ باید گفت: از آنجا که حافظ قرآن هم نیازمند مرور زیاد در مدت زمان کوتاه و هم نیازمند مهارت در ارائه‌ی محفوظات خود به شکل زیبا و متقن است، می‌تواند با ترکیبی از دو شیوه‌ی ترتیل و تحذیر به این دو مهم دست یابد.

از سویی با استفاده از شیوه‌ی تحدیر در مدت کوتاهی حجم زیادی از محفوظات را مرور نماید و از سوی دیگر با تلاوت به شیوه‌ی ترتیل، مهارت ارائه‌ی زیبا و متقن محفوظات را در خود تقویت نماید. برای این منظور لازم است به ازاء هر دو بار دور کردن محفوظات به شیوه‌ی تحدیر، یک بار هم به شیوه‌ی ترتیل مرور نماید تا از مزایای این شیوه نیز بهره‌مند گردد. اگر حافظ مسلط بخواهد به شیوه‌ی تحدیر یک جزء را مرور کند، می‌تواند آن را در مدت زمان نیم ساعت به انجام رساند. این مدت برای شیوه‌ی ترتیل به حدود ۴۵ دقیقه افزایش می‌یابد.

خودآزمایی:

۱. چهار مورد از اصول کارآمدی و اثربخشی مرور محفوظات را نام ببرید.
۲. شیوه‌های مختلف مرور آیات را نام برده و برترین شیوه را با ذکر دلیل تبیین نمایید.
۳. در مورد سرعت تلاوت هنگام مرور آیات چه نکاتی را باید مد نظر قرار داد؟
۴. یکی از اصول در مرور، اولویت‌بندی محفوظات در مرور است. به صورت مختصر این عنوان را توضیح دهید.
۵. استفاده از ترتیل اساتید برجسته برای مرور محفوظات از چه محاسن و معایبی برخوردار است؟

فصل نهم:

عوامل تقویت تمرکز حواس

یکم: تقویت انگیزه

مهم‌ترین عامل برای تمرکز حواس و موفقیت در کار حفظ و بلکه در هر کاری، تقویت انگیزه است. از آن‌جا که حفظ قرآن در ابتدا سخت به نظر می‌آید، برای موفقیت در آن لازم است انسان انگیزه‌ی خود را تا حد ممکن بالا ببرد. برای تحقق این امر مطالعه‌ی روایاتی که در فضیلت حفظ وارد شده است، بسیار اهمیت دارد. همچنین مطالعه‌ی نظرات بزرگان دین در این باره بسیار مفید و انگیزه بخش است. مطالعه‌ی مجدد بخش اول کتاب که مشتمل بر آیات، روایات و سخن بزرگان دین درباره‌ی حفظ قرآن است بسیار راه‌گشاست.

از باب تیمن و تبرک روایتی را در این بخش تقدیم می‌کنیم. امام صادق علیه السلام فرمودند:

«حافظ قرآن که اهل عمل بدان نیز باشد با سفیران و وحی الاهی (فرشتگان) که عالی مقام و نیکوکار هستند (هم درجه) خواهد بود»^۱

از این روایت نورانی اهمیت مقام حافظان قرآن و نیز توقعی که از آنان وجود

۱. «الحافظُ لِلْقُرْآنِ الْعَامِلُ بِهِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ»؛ کافی، ج ۲، ص ۶۰۴.

دارد، روشن می‌گردد. از آنان انتظار می‌رود، همانند فرشتگان که در مواقع نیاز بشر برای بیرون آمدن از ظلمات جهل، به اذن الاهی، آیاتی را برای هدایت آنها نازل می‌کردند، حافظ قرآن نیز در موارد مناسب با بیان آیات الاهی و تبلیغ آن، همان نقش را ایفا کند. چنین حافظی است که هم نشین فرشتگان و هم درجه‌ی آنان خواهد بود.

دوم: آمادگی جسمی و روانی

تردید نیست که برخی از بیماری‌های جسمی چون زخم معده و میگرن و سردرد و مانند آن مانع تمرکز حواس هستند. همچنین برخی حالات خاص روانی همانند عصبانیت شدید و یا ناراحتی مفرط و مشغولیت‌های شدید فکری، مانع تمرکز در فرایند حفظ می‌شوند. بر همین اساس لازم است حفظ در سنین جوانی و نوجوانی که فشارهای جسمی و عصبی کمتری متوجه انسان است، اتفاق بیافتد. از حفظ کردن در حالات خاص مانند غم شدید و یا شادی شدید، پرهیز شود. زیرا در این حال امکان تثبیت محفوظات بسیار کم خواهد بود. البته مرور محفوظات را در هیچ حالی نباید ترک کرد. حتی در زمان‌هایی که امکان حفظ به دلایل مختلف وجود ندارد، باید مرور محفوظات ادامه یافته تا از تسلط حافظ کاسته نشود.

سوم: زمان و مکان مناسب

حفظ کردن در زمان و مکان آرام و ثابت، موجب تمرکز حواس انسان می‌شود.

چهارم: نظم و انضباط در کار

حافظ قرآن باید بکوشد که نظم را در کار خود حفظ کند؛ حتی اگر در طول

روز فقط می‌تواند، مقدار کمی از آیات را حفظ نماید، نباید در کار حفظ وقفه ایجاد نماید.

اگر به طور مرتب و هر روز بر اساس برنامه‌ی از پیش تعیین شده، آیات قرآن را حفظ کرده و در آن وقفه‌ای ایجاد ننمایید، احتمال موفقیت بیشتر خواهد بود. زیرا در این صورت هر روز احساس می‌کنید باری بر دوش دارید که باید به مقصد برسانید. به دنبال این حالت، کار حفظ برای شما آسان‌تر خواهد شد و حافظه‌ی شما برای این کار با ظرفیت بالایی مهیا خواهد شد. طبق فرموده‌ی امام علی علیه السلام: «کار کمی که مداوم باشد بهتر از کار زیادی است که مقطعی و موقتی باشد»!

رهرو آن نیست که گه تند و گهی خسته رود

رهرو آن است که آهسته و پیوسته رود

لحظاتی که زمان انجام برنامه‌های حفظ شماست، اما دوستان شما درخواست می‌کنند که در جمع آنان حضور یافته و به گفتگو پردازید، هنر گفتن «نه» را داشته باشید و آن را در خود تقویت کنید؛ چرا که نخستین بی‌نظمی، مقدمه‌ای است برای بی‌نظمی‌های بعدی.

پنجم: محیط اجتماعی مناسب

از عوامل مهم موفقیت در کار حفظ که به تمرکز حواس انسان کمک به سزایی می‌کند، قرار گرفتن در یک محیط اجتماعی مناسب برای کار حفظ است. هم‌نشینی با اهل قرآن و بهره‌جستن از کار گروهی برای تسلط بر محفوظات، در این راستا ضروری می‌نماید. احتمال موفقیت کسانی که کار حفظ را به صورت فردی آغاز می‌کنند، نسبت به اشخاصی که به صورت گروهی به آن دست می‌زنند، کمتر

---

۱. ﴿قَلِيلٌ يَدُومُ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مُنْقَطِعٍ﴾: غرر الحکم/۴۸۱.

است. زیرا حضور در یک جلسه یا محفل قرآنی باعث تقویت انگیزه‌ی انسان گشته و کمک زیادی به تمرکز حواس او می‌نماید.

مولا علی علیه السلام در بیانی نورانی اهمیت بهره از محیط مناسب را این گونه تبیین می‌فرماید: «همنشینی با اهل باطل و بیهوده گویان، باعث فراموشی قرآن می‌گردد»^۱.

اکنون نمونه‌هایی از محیط اجتماعی مناسب را ذکر می‌کنیم:

۱. جلسات حفظ و قرائت

اگر می‌توانید در محل سکونت خود در جلسات قرآن به خصوص جلسات حفظ قرآن حضور یافته و از اساتید بخواهید که محفوظات شما را مورد سؤال قرار دهند. همین که شخصی محفوظات خود را در معرض امتحان قرار دهد، گام بلندی در تسلط بر محفوظات برداشته است؛ چرا که نقاط ضعف خود را شناسایی کرده و می‌تواند در پی جبران کردن آنها برآید. همچنین می‌توانید با بعضی از دوستانی که همراه شما کار حفظ را آغاز کرده‌اند، مجمعی قرآنی را تشکیل داده و از میان خود سرپرست جلسه را نیز تعیین کنید تا او آیات حفظ شده را بپرسد.

۲. مسابقات قرآن

حضور در مسابقات قرآن نیز در همین راستا ارزیابی می‌شود. به حافظانی که درباره‌ی حضور در مسابقات قرآن تردید دارند، توصیه می‌شود که حتماً در مسابقات شرکت کنند؛ این کار نقش به‌سزایی در بالا رفتن سطح تسلط حافظ دارد. چرا که برای شرکت در مسابقه و موفقیت در آن، به تلاش بیشتر دست زده و بر تسلط خود می‌افزایید. افزون بر آن با حضور در مسابقه، اعتماد به نفس بیشتری نسبت به محفوظات خود، پیدا می‌کنید.

---

۱. «مجالسة أهل اللغو نسي القرآن»: تحف العقول، خطبته المعروفة بالدباج، ص ۱۴۹.

۳. خانواده‌ی قرآنی

در این بخش نیز خطاب به والدین گرامی که علاقمند هستند، فرزندان‌شان حافظ قرآن شوند این توصیه را می‌نماییم که مهم‌ترین عامل برای موفقیت فرزندان در حفظ فراهم کردن محیط قرآنی برای فرزندان است. اگر پدر و مادر، خود از قرآن بیگانه باشند و زندگی آنان رنگ و بوی قرآنی نداشته باشد، توقع قرآنی بودن فرزند آنان انتظاری نابجا است.

۴. فضای فرهنگی کشور

یکی از عوامل مؤثر در گرایش اقشار مختلف مردم، خصوصاً نسل نو به حفظ قرآن، فضای فرهنگی حاکم بر جامعه است. نظام ارزش‌گذاری فرهنگی به هر سمتی تمایل یابد، قطعاً جوان و نوجوان نیز به همان سو گرایش پیدا می‌کند. اگر در کشوری فرهنگ حاکم و نظام ارزش‌گذاری به سوی موسیقی، فیلم و سینما و ورزش قهرمانی و ترویج آن سوق پیدا نماید، قطعاً اغلب جامعه به همان سمت و سو می‌گروند. اما اگر ارزش واقعی در گرو انس با قرآن و ترویج فرهنگ انسان‌ساز آن در جامعه باشد، به یقین غالب مردم نیز به آن تمایل می‌یابند.

تمریناتی برای تمرکز حواس

پیش از پرداختن به تمرینات عملی برای تقویت تمرکز به این نکته اشاره می‌کنیم که با وضو بودن به هنگام حفظ قرآن و نیز تفکر و تأمل قبل از آغاز حفظ و نماز خواندن و توسل جستن به خدا از اموری است که برای به دست آوردن حضور قلب بسیار مؤثر می‌باشد. همچنین خواندن دعاهایی که توصیه گشته پیش از شروع حفظ، خوانده شود و نیز دعاهای تقویت حافظه در ایجاد تمرکز تأثیر فراوانی دارد.

اکنون با تمریناتی برای متمرکز کردن حواس خود و جلوگیری از افکار مزاحم آشنا می‌شوید.

یکم: شمارش کلمات

صفحه و یا آیه‌ای از قرآن را انتخاب کنید و تعداد کلمات موجود در آن را بشمارید. یک بار دیگر این کار را تکرار کنید تا مطمئن شوید که شمارش را درست انجام داده‌اید. در ابتدای کار با یک آیه شروع کنید و هنگامی که این تمرین برای شما آسان‌تر شد، تمام کلمات یک صفحه را بشمارید. شمارش را به طور ذهنی و با حرکات چشم‌هایتان انجام دهید.

دوم: خواندن بدون ترتیب

یک صفحه از صفحاتی که قبلاً حفظ کرده‌اید را انتخاب کرده و ابتدای آیات آن را یک به یک از آخر به اول بخوانید و یا از اول تا آخر، دو تا دو تا بخوانید. این کار موجب توجه بیشتر شما به آیات و کلمات قرآن می‌گردد.

سوم: عکس برداری از صفحه

یک صفحه‌ی قرآن را مقابل خود باز کنید و از همه‌ی جهات به آن نگاه کنید. تمام حواس خود را بر روی آن متمرکز کنید و به چیز دیگری غیر از آن صفحه فکر نکنید و سعی کنید تصویر صفحه را در ذهن خود مجسم نمایید. وقتی به صفحه نگاه می‌کنید به هیچ چیز جز خود آن صفحه فکر نکنید.

چهارم: یادآوری تصویر ذهنی

همانند تمرین قبل عمل کنید با این تفاوت که این بار به تصویر ذهنی خود توجه کنید. در ابتدا تمرین شماره‌ی ۳ را به مدت ۵ دقیقه تکرار کنید و سپس به انجام این تمرین بپردازید. قرآن را بسته و سعی کنید خط و شکل آیه و یا صفحه را و نیز ابتدا و انتهای آن را در ذهن خود شفاف‌تر کنید. اگر نتوانستید این کار را انجام دهید، قرآن را باز کنید، بار دیگر صفحه را نگاه کنید و سپس تمرین را

تکرار نمایید.

پنجم: تخلیه‌ی ذهنی

سعی کنید حداقل برای مدت ۵ دقیقه به هیچ چیز فکر نکنید. تخلیه‌ی ذهن از همه‌ی افکار و خاطرات به این وسیله به دست می‌آید. در این حالت سعی کنید، فقط به صدای قلب خود توجه کنید و به هیچ چیز دیگر توجه ننمایید. این کار باعث استراحت و آمادگی قوای ذهنی برای هر نوع فعالیت فکری می‌شود.

ششم: مرور ذهنی

سعی کنید آیات را در ذهن خود مجسم کرده به صورت ذهنی و بدون حرکت لب‌ها و یا تارهای صوتی آیات را تلاوت کنید. مرور ذهنی یکی از شیوه‌های مرور است که در مباحث مربوط به مرور، بدان خواهیم پرداخت و یکی از فواید آن، تقویت تمرکز حواس است.

خودآزمایی:

۱. چهار مورد از عوامل تقویت تمرکز حواس را نام ببرید.
۲. چند نمونه از محیط‌های اجتماعی مناسب برای حفظ قرآن را بیان فرمایید.
۳. یک نمونه از تمرین‌های عملی برای تمرکز حواس را بیان کنید.

فصل دهم:

روش مباحثی محفوظات

همان‌گونه که در مباحث قبل بیان شد، تکرار محفوظات از خود حفظ، ضروری‌تر بوده و از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ چنان‌چه حافظ، بعد از حفظ قرآن، به تکرار محفوظات نپردازد، دچار فراموشی گشته، نعمت بزرگ حفظ قرآن را از دست می‌دهد.

بر این اساس، حافظ قرآن باید برنامه‌ی مرتبی برای مرور محفوظات خود داشته باشد. در بررسی شیوه‌های مرور، گفته شد که یکی از بهترین شیوه‌های تکرار و مرور قرآن، تکرار دو نفری و یا به عبارتی «مباحثه‌ی محفوظات» است.^۱

فواید مباحثه

همان‌طور که در مباحث پیشین گذشت، در مباحثه‌ی قرآن، دو نفر که هر

---

۱. البته کلمه‌ی «مقابله‌ی محفوظات» نیز برای این منظور مناسب است.

دو حافظ قرآن هستند، آیات را برای یکدیگر قرائت می‌کنند و هنگام قرائت هر نفر، شخص دیگر به تلاوت او گوش داده و همزمان از روی قرآن خط برده و خطاهای احتمالی را به او تذکر می‌دهد. پس از پایان تلاوتِ نفر اول، شخصی که در مرتبه‌ی اول، در حال قرائت بود، گوش می‌دهد و شخصی که گوش می‌داد، آیات را می‌خواند و بدین ترتیب هر دو نفر، هم مقداری از آیات را خوانده و هم مقداری از آیات را از روی قرآن خط برده و استماع نموده است.

می‌دانیم که قرائت از روی قرآن، هم ثواب بیشتری دارد و هم باعث تثبیت جایگاه آیات در ذهن حافظ می‌گردد. از طرفی روشن است که حافظ قرآن نباید همیشه از روی قرآن بخواند؛ چرا که در این صورت آیات را فراموش خواهد کرد. از همین رو در مباحثه تأکید می‌شود حتماً کسی که می‌خواند از حفظ آیات را قرائت نماید.

روش مباحثه بهترین روش است؛ چرا که هم آیات را از حفظ می‌خوانیم و هم برخی از آیات را هنگام تلاوت نفر مقابل از روی قرآن می‌بینیم و به ثواب دیدن خط قرآن هم نائل شده‌ایم.

علاوه بر این، اگر خطاهای احتمالی خود را نیز متوجه نشده باشیم، از تکرار اشتباه در آیاتی که چه بسا اشتباه حفظ کرده‌ایم، جلوگیری می‌کنیم.

مباحثه علاوه بر موارد فوق انگیزه ساز بوده، به دلیل اشتغال بر یک رقابت سالم، موجب جذابیت مرور و شادابی حافظ می‌گردد. در سایه‌ی مباحثه، محفوظات شخص روان تر شده و از اتقان بالاتری برخوردار خواهد شد. در نتیجه حافظ از اعتماد به نفس بالاتری برخوردار خواهد گشت.

لازم به ذکر است که کار تکرار قرآن به صورت مباحثه، با توجه به تنوع و جذابیتی که دارد، سبب نشاط بیشتر به هنگام مرور محفوظات و کم شدن خستگی در اثر تکرار آیات خواهد شد. با این شیوه به راحتی می‌توان در هر روز حداقل

دو تا سه جزء قرآن را بدون احساس خستگی مرور کرد.
 این بخش را به روایتی از رسول گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مزیّن می‌نماییم:
 «پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: هیچ گروهی در خانه‌ای از خانه‌های خدا، برای تلاوت قرآن و ممارست با آن در عرصه‌ی تعلیم و تعلم جمع نشدند، مگر این که سکونت و آرامش بر آن‌ها نازل گردیده و رحمت شامل حال آن‌ها شده و ملائکه گرداگرد آن‌ها را فرا گرفته و خدای سبحان در نزد ملکوتیان از آنها یاد می‌نماید»^۱.

شیوه‌های مباحثه

در مباحثه، حدّ اقل باید دو نفر حضور داشته باشند و حتی المقدور تعداد افراد بیش از این نباشد؛ اگر چه مباحثه‌ی بیش از دو نفر، برای موارد خاص ایرادی ندارد. اما نباید به یک رویه‌ی مستمر تبدیل گردد.
 در مباحثه هر یک از دو نفر، بخشی از محفوظات را می‌خواند و دیگری خط می‌برد و به نوبت این کار را انجام می‌دهند. می‌توان برای مباحثه‌ی محفوظات، روش‌های مختلفی را پیشنهاد کرد:

یکم: آیه به آیه

در این روش هر کدام از دو نفر یک آیه می‌خوانند و به همین ترتیب پیش می‌روند تا مقدار مقرر برای یک روز خاتمه پیدا کند. این شیوه بسیار متنوع است و کمتر احساس خستگی به شخص دست می‌دهد. اما اشکالش این است که

۱. ﴿مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَيَتَدَارَسُونَهُ بَيْنَهُمْ إِلَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَحَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ﴾؛ میزان الحکمه، ج ۱۰، ح ۴۸۲۲.

تسلط بر پی در پی خواندن محفوظات و به عبارتی تسلسل آیات در ذهن حافظ کمرنگ می‌گردد.

اشکال دیگر آن است که اگر حافظ بخواهد هنگام تلاوت دوست خود، از روی قرآن خط ببرد، نگاهش به آیه‌ی بعدی که خودش می‌خواند می‌افتد و طبیعی است، مرور او کم اثر می‌گردد و اگر به مصحف نگاه نکند، از یکی از فایده‌های مباحثه که بهره بردن از حافظه‌ی دیداری در کنار خواندن آیات است بی‌بهره می‌شود.

از این شیوه می‌توان به صورت مقطعی، در زمان‌های مشخصی مانند مسافرت یا در وسایط نقلیه که شرایط مباحثه‌ی کامل، فراهم نیست، استفاده کرد.

دوم: صفحه به صفحه

در این روش هر نفر یک صفحه‌ی کامل قرائت کرده و بعد از پایان صفحه، شخص دیگر صفحه‌ی دوم را قرائت می‌نماید. این شیوه از امتیاز تسلط بر قرائت آیات به صورت متوالی، برخوردار است.

اما اشکالی که در این شیوه وجود دارد این است که ذهن حافظ بر اساس صفحات شکل گرفته، ممکن است در انتقال از یک صفحه به صفحه‌ی دیگر دچار مشکل گردد. فراوان دیده شده که وقتی از حافظ سؤال شود، می‌تواند به خوبی آیات را تلاوت نماید؛ اما هنگامی که به آخر صفحه می‌رسد قادر نیست ابتدای صفحه‌ی بعد را به یاد آورد. برای حل این مشکل پیشنهاد می‌شود هر نفر تلاوت خود را به پایان صفحه ختم نکند. بلکه آیه‌ی اول صفحه‌ی بعد را نیز بخواند.

سوم: دو صفحه به دو صفحه

در این روش هر نفر دو صفحه از محفوظات را تلاوت کرده و بعد از پایان تلاوت، نفر دوم، دو صفحه‌ی بعد را قرائت می‌نماید. در این شیوه با حفظ مزایای شیوه‌های قبل، از معایب آن نیز دوری گزیده‌ایم. زیرا هم تسلط بر پی در پی خواندن آیات و هم تسلط بر انتقال از یک صفحه به صفحه‌ی دیگر در هنگام مباحثه، مورد توجه قرار گرفته و مهارت‌های حافظ تکمیل می‌گردد. تنها اشکالی که باقی می‌ماند این است که حافظ ممکن است به تلاوت از ابتدای صفحه عادت کرده و دیگر نتواند از وسط یک صفحه شروع به خواندن کند که برای این منظور لازم است هر از چند گاهی از وسط و یا انتهای یک صفحه هم مورد سؤال قرار بگیرد تا در این زمینه نیز از تسلط کافی برخوردار باشد. همچنین می‌تواند در برخی از دورها شروع تلاوت و پایان آن را اواسط صفحه قرار دهد.

چهارم: مقطع به مقطع

در این روش دو حافظ یک مقطع و یا دو مقطع معنایی را به نوبت می‌خوانند. همان طور که گفته شد بهترین شیوه‌ی حفظ، حفظ محتوا محور است که حافظ بر اساس تکیه بر محتوا و مفهوم، آیات را در ذهن خود ثبت نموده و دسته‌بندی می‌نماید. چنانچه به هنگام مرور هم تمرکز اصلی حافظ بر روی مقاطع محتوایی باشد، علاوه بر مرور آیات به مرور محتوایی نیز پرداخته است.

پنجم: تکمیلی

در این شیوه از مباحثه، هر یک از دو نفر بخشی از محفوظات خوانده شده

توسط نفر قبل را خوانده و مقداری نیز از آیات دیگر می‌خواند. به این صورت که نفر اول، صفحه‌ی نخست را تلاوت نموده و طرف مقابل، استماع و هم‌زمان از روی مصحف خط می‌برد.

پس از آن نفر دوم، صفحه‌ی ۱ و ۲ را می‌خواند و طرف مقابل، هم‌زمان خط می‌برد.

سپس فرد مقابل، صفحه‌ی ۲ و ۳ را قرائت می‌نماید. به همین ترتیب ادامه داده تا محدودی مباحثه به پایان می‌رسد. با بهره‌مندی از این شیوه، در پایان مباحثه هر دو نفر تمام جزء را هم خوانده و هم شنیده و دیده‌اند. این شیوه را می‌توان به عنوان بهترین شیوه‌ی مباحثه معرفی نمود.

ششم: زمانی

در این شیوه، زمان مباحثه را به دو بخش مساوی تقسیم کرده، هر کدام در زمان خود به تلاوت پرداخته و آیات مورد نظر خود را می‌خواند. این شیوه از مباحثه برای کسانی مفید است که در محفوظات خود با طرف مقابل مشترک نبوده و یا هر یک به تمرین در محدوده‌ی خاصی از محفوظات تمایل داشته باشند.

هفتم: مسابقه‌ای

در این شیوه یک نفر تلاوت را آغاز می‌کند و تا زمانی که دچار اشکال و ایراد نگشته است، می‌تواند به تلاوت خود ادامه دهد. هر گاه کوچک‌ترین اشتباه رخ دهد، تلاوت او متوقف گشته و فرد دوم، تلاوت را آغاز می‌نماید و تا زمانی که دچار ایراد و اشکالی نگشته، به تلاوت ادامه می‌دهد.

این شیوه باعث ایجاد رقابت و افزایش انگیزه برای تلاوت بهتر و تمرکز بالاتر

در هنگام قرائت می‌گردد. اما چند اشکال نیز دارد؛ از جمله آن که در صورتی مفید است که دو هم بحث در کیفیت محفوظات، هم طراز و هم سطح یا نزدیک به هم باشند. اما اگر یکی از آن‌ها خیلی قوی‌تر از دیگری باشد، بیشتر آیات را تلاوت نموده و رفته رفته، فرد ضعیف انگیزه‌ی ادامه‌ی مباحثه را از دست می‌دهد. دیگر آنکه، بهره از حافظه‌ی بصری در این شیوه، متفی است. چرا که فردی که در حال گوش دادن است باید از حفظ گوش دهد و در صورت بروز اشکال بلافاصله ادامه دهد. گاهی خیلی سریع، خواننده و مستمع، جایشان عوض می‌شود. از این شیوه، می‌توان گاهی جهت ایجاد انگیزه و تنوع در مباحثه، استفاده کرد.

مهارت‌ها و آداب مباحثه

برای بهتر شدن مباحثه و بهره‌وری بیشتر از آن، آداب و مهارت‌هایی وجود دارد که در ادامه به توضیح آن‌ها خواهیم پرداخت.

یکم: برنامه‌ریزی صحیح

در مباحثه باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی شود، که بعد از پایان دو دور مباحثه، هر دو نفر کل محفوظات را هم خوانده باشند و هم شنیده و خط برده باشند. به عنوان مثال در شیوه‌ی صفحه به صفحه، چنانچه شخص اول، از ابتدای جزء و صفحه‌ی نخست آن می‌خواند، به یاد داشته باشد، تا در دور دوم او شروع کننده نباشد. بلکه دیگری شروع کند و او صفحه‌ی دوم را بخواند. بدین ترتیب بعد از دو دور مرور، هر دو نفر یک بار کل محفوظات را مرور کرده و یک بار شنیده و خط برده‌اند.

دوم: رقابت در مباحثه

برای تمرکز حواس بیشتر و جلوگیری از حواس پرتی، اشخاص می‌توانند مسابقه‌ای هم برگزار کنند، به این صورت که هر کس در مجموع تلاوت خود، تعداد خطای کمتری داشته باشد، برنده باشد و طرف مقابل به او هدیه یا جایزه‌ای تقدیم کند. این کار باعث می‌شود که دو طرف، تمام سعی و تلاش خود را برای کم کردن تعداد خطاها به کار بندند. البته لازم نیست هدیه، گران‌قیمت باشد؛ بلکه می‌توان یک هدیه‌ی معنوی برای این مسابقه‌ی مقدس در نظر گرفت، بدین صورت که هر کس خطای تلاوتش کمتر باشد، دیگری ثواب قرائت خود را به او هدیه نماید و مانند آن.

یکی دیگر از کارهایی که موجب تمرکز حواس در این باب می‌گردد، نمره دادن به هم مباحثه است. اگر دو نفر برای تلاوت هر صفحه به یکدیگر نمره بدهند و در دفتری ثبت شود، موجب دقت بیشتر به هنگام تلاوت آیات خواهد شد.

سوم: آمادگی قبل از مباحثه

یکی از نکاتی که در بهره‌وری بیشتر از مباحثه مفید به نظر می‌رسد این است که دو نفر قبل از شروع مباحثه آیات را مرور کرده و به آن آیات نظری بیفکنند. به خصوص موارد اشتباه خود را که در دوره‌های قبل ثبت و علامت‌گذاری نموده‌اند، مورد توجه قرار دهند.

این کار علاوه بر آن که به کیفیت مباحثه می‌افزاید، موجب افزایش نشاط و انگیزه‌ی شما و هم بحثتان در مباحثه می‌گردد.

از سوی دیگر رعایت حق طرف مقابل و ضایع نکردن وقت و فرصت او هم جزء وظایفی است که باید بدان توجه نمود.

چهارم: پرسش و پاسخ

از آنجا که تا محفوظات ما مورد سؤال قرار نگیرد، به نقاط ضعف خود واقف نمی‌شویم، می‌توانیم در هر جلسه‌ی مباحثه با پرسش و پاسخ از یکدیگر، به ارتقاء سطح محفوظات یکدیگر کمک شایانی بنماییم.

همچنین مناسب است چنانچه حافظ شماره‌ی آیات را از حفظ داشته باشد، در زمینه‌ی شماره‌ها نیز مورد سؤال قرار گیرد. زیرا این سؤالات به تثبیت آن کمک به سزایی می‌نماید.

افزون بر آن سؤال از ابتدای صفحه و انتهای آن نیز در تسلط بیشتر بر محفوظات بسیار مؤثر خواهد بود.

همچنین سزاوار است که در هنگام رسیدن به آیات مشابه، دو نفر که با هم مباحثه می‌کنند از موارد مشابه نیز، یکدیگر را مورد ارزیابی قرار دهند.

پنجم: ثبت سابقه‌ی مباحثه

بسیار نیکوست که هر حافظی دفترچه‌ای برای مباحثه داشته باشد و در آن نوبت تلاوت و نیز موارد خطای خود را یادداشت نماید. البته پیش از این گفتیم که می‌توان این موارد را در خود قرآن ثبت نمود؛ اما به هنگام مباحثه چون شخصی که مشغول خواندن است نمی‌تواند خطاهای خود را ثبت کند، لازم است، کسی که گوش فرا می‌دهد، خطاهای او را در دفترچه‌اش ثبت نماید.

ششم: توجه به آداب تلاوت

یکی از مسائل مهم در باب مباحثه و به طور کلی در حفظ قرآن، توجه به آداب تلاوت قرآن است. به همین منظور توصیه می‌شود که از شتاب‌زدگی به هنگام مباحثه پرهیز شود و آیات قرآن همان گونه که مورد تأکید خدای متعال قرار

گرفته، به صورت «ترتیل» خوانده شود. مراعات دیگر آداب تلاوت همچون با وضوء بودن و رو به قبله نشستن و ... نیز در اثر بخشی مباحثه مؤثر خواهد بود.

هفتم: مراعات حال هم مباحثه

مراعات حال هم بحث و مدارا کردن با وی نیز یکی از آداب مباحثه است. اگر او در هنگام خواندن دچار خطا شد به او فرصت تصحیح بدهیم و از این طریق به او کمک نماییم. برخوردهای نامناسب در صورت ضعف فرد مقابل ممکن است به ناراحتی یا ناامیدی وی منجر شده و موجب ناخرسندی خداوند متعال گردد. در صورتی که هم بحث‌ها در مسیر حفظ، یکدیگر را همراهی نمایند، می‌توانند در ثواب معنوی حفظ یکدیگر شریک شده و اینگونه محبت الهی را نسبت به خویش جلب نمایند.

خودآزمایی:

۱. فواید مباحثه را بیان کنید.
۲. چهار مورد از شیوه‌های مباحثه را نام ببرید.
۳. شیوه‌ی مباحثه‌ی تکمیلی را توضیح دهید.
۴. چهار مورد از آداب مباحثه را نام ببرید.
۵. روش مباحثه‌ی آیه به آیه را توضیح داده و آسیب‌های آن را ذکر نمایید.

فصل یازدهم:

روش تحکیم و تثبیت محفوظات

پیامبر گرامی اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به یاران خویش توصیه می فرمود: «از حفظ قرآن با تکرار و یادآوری [مداوم] محافظت کنید».^۱ ایشان فراموشی آیات حفظ شده را امری زشت و ناپسند، قلمداد می کردند و به اصحاب خویش تأکید می فرمودند: «زشت است برای یکی از شما که بگوید قرآن را فراموش کردم. در واقع توفیق از حفظ داشتن قرآن از او گرفته شده است».^۲

یکی از مراحل حفظ قرآن و شاید مهم ترین مرحله ی آن، تثبیت محفوظات در ذهن است. این مرحله، جزء مراحل و حلقه های مفقوده ای است که متأسفانه معمولاً توجه کافی بدان مبذول نمی گردد؛ نه در مؤسسات قرآنی و نه در میان حافظان قرآن. در نتیجه، بسیاری از افرادی که با تلاش فراوان، قرآن را حفظ می کنند، ولی پس از اتمام حفظ، در اثر بی توجهی به مرور کافی، آن را فراموش می کنند.

۱. ﴿تَعَاهَدُوا الْقُرْآنَ بِالذِّكْرِ﴾ کلید حفظ قرآن، ص ۶۷، به نقل از اسد الغابه، ج ۳، ص ۵۳۷.

۲. ﴿يَسْتَأْذِنُ الْآخِرِينَ أَنْ يَقُولَ نَسِيتُ آيَةً كَيْتٌ وَكَيْتٌ بَلْ هُوَ نَسِيٌّ...﴾ همان، ص ۶۹، به نقل از کنز العمال، ج ۱، ص ۶۱۷.

تثبیت محفوظات به معنی «ملکه شدن محفوظات» برای انسان است به گونه‌ای که در به یاد آوردن آن هیچ مشکلی نداشته و هرگز آن‌ها را فراموش نکند. مانند سوره‌ی مبارک «حمد» که آن قدر تکرار گشته که هیچ کس تصور نمی‌کند، روزی از یادش برود. حافظ باید در محفوظات خویش به مرحله‌ای برسد که هیچ گاه آیات را فراموش نکند.

راه کارهای تثبیت

برای تثبیت و ملکه نمودن محفوظات، راه کارهای مختلفی وجود دارد که مهم ترین آنها را به محضر خوانندگان عزیز تقدیم می‌نماییم:

یکم: گذشت زمان

مرحله‌ی تثبیت با توجه به طول مدت حفظ، متفاوت خواهد بود؛ به عنوان مثال کسی که مدت حفظ او چهار سال بوده است، باید حداقل دو سال تمرین مداوم داشته باشد. به طور کلی می‌توان مدت دو سال بعد از پایان حفظ را برای کسانی که با توجه به اصول و ضوابط حفظ نموده‌اند را مدت مناسبی دانست.

دوم: تکرار محفوظات

بهترین راه تثبیت محفوظات، تکرار روزمره‌ی آیات است. حداقل خواندن روزی دو تا سه جزء برای حافظان کل تا مدت دو سال ضروری به نظر می‌رسد. البته پس از آن نیز تا آخر عمر، حداقل روزی یک جزء باید خوانده شود.

سوم: تدریس حفظ

تدریس قرآن در زمینه‌های مختلف خصوصاً دایر کردن جلسه‌ی حفظ از بهترین و مفیدترین راه‌ها برای تثبیت محفوظات است. تدریس قرآن از فضیلت فراوانی نزد اهل بیت علیهم‌السلام برخوردار است. در روایتی از حضرت صادق علیه‌السلام نقل شده است که همه‌ی موجودات حتی ماهیان دریا برای معلم و متعلم قرآن استغفار می‌کنند. اکنون که شما از مقام متعلم و آموزنده‌ی قرآن در زمینه‌ی حفظ فارغ شده‌اید، باید به مقام آموزگاری حفظ قرآن، نایل شوید تا هم از فیض فراوان آن بهره‌مند شوید و هم در سایه‌ی ارتباط مستمر با نوآموزان به تکرار محفوظات و تثبیت آن پردازید.

چهارم: خواندن سوره‌ها در زمان‌های سفارش شده

آشنایی با فضایل سوره‌ها و آیات قرآنی و برنامه‌ریزی برای خواندن آن‌ها خصوصاً در ایام خاص، مانند ماه مبارک رمضان در تثبیت آیات بسیار مؤثر است. به عنوان مثال خواندن سوره‌ی واقعه در هر شب تأکید شده و سبب افزایش روزی است. خواندن سوره‌های اسراء و كهف در شب جمعه سفارش گشته و روایت است که هر کس سوره‌ی اسراء را در هر شب جمعه بخواند نمیرد تا حضرت مهدی عجل‌الله‌فرجه را دریابد.

پنجم: خواندن قرآن در نماز

یکی از اهداف حفظ قرآن که در روایات هم بدان اشاره شده است، بهره بردن از محفوظات در حال نماز است. امام صادق علیه‌السلام کسانی را که قرآن را برای خواندن در نماز حفظ می‌کنند، مورد ستایش قرار داده و فرموده‌اند: «برخی از

حافظان، قرآن را می‌خوانند تا از آن در نماز خود و شب و روز خود بهره گیرند [اینان هستند که حفظ قرآن برایشان سودمند است].^۱

حضرت علی علیه السلام نیز در توصیف متقین فرموده‌اند: «متقین شب‌ها به پا خواسته (در حال نماز) آیات قرآن را تلاوت می‌نمایند».^۲

در شب‌های ماه مبارک رمضان، خواندن هزار رکعت نماز به شیوه‌ای خاص که در مفاتیح الجنان شرح داده شده، فضیلت فراوانی دارد و اگر کسی در حال نماز قرآن بخواند، ثواب مضاعفی می‌برد. چقدر خوب است که در هر رکعت از این هزار رکعت بخشی از محفوظات خود را بخوانیم و بدین وسیله کل قرآن را در نماز ختم کنیم. همان‌گونه که برادران اهل سنت هم به این عمل با فضیلت پایبند هستند.

البته نمازهای شب‌های ماه رمضان در عین این که فضیلت فراوانی دارد، باید به صورت فرادا خوانده شود و به جماعت خواندن این نمازها، سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نبوده و از نظر فقهای شیعه جایز نمی‌باشد.

این نکته را نیز در این بخش اضافه می‌کنیم که به فتوای فقهای شیعه، خواندن یک سوره‌ی کامل پس از حمد، در نمازهای مستحبی لازم نیست. بنابراین حافظ قرآن می‌تواند در هر رکعت نماز مستحبی خود یک صفحه و یا کمتر و بیشتر از قرآن را بخواند.

افزون بر آن در نماز واجب نیز می‌توان بعد از خواندن سوره‌ی حمد و یک سوره‌ی کامل، بخش‌هایی از سوره‌های دیگر را تلاوت نمود و از فضیلت تلاوت قرآن در حال نماز - که بر اساس روایات بیشتر از تلاوت در غیر حال نماز است - بهره‌مند گردید.

۱. ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ لِیَتَنَّبِعَ بِهِ فِی صَلَاتِهِ وَ لَیْلِهِ وَ نَهَارِهِ﴾؛ کافی، ج ۲، ص ۶۰۷.

۲. ﴿أَمَّا اللَّیْلُ فَصَافِرُونَ أَفْدَاهُمْ تَالِینَ لِأَخْرَاءِ الْقُرْآنِ یُرْتَلُونَهَا تَرْتِیلاً﴾؛ نهج البلاغه، خطبه‌ی ۱۹۳ (خطبه‌ی متقین).

ششم: بهره‌گیری از آیات قرآن در گفتار و نوشتار

بهره بردن از آیات در زندگی روزمره برای تفهیم بسیاری از مقاصد، یکی از راه‌های خوب تثبیت محفوظات است. همان‌گونه که می‌دانید عده‌ای از حفاظ از این توانایی برخوردار هستند که بسیاری از خواسته‌های خود را با آیات قرآن بیان کنند. این مهارت بدون تمرین به دست نمی‌آید و حافظان قرآن می‌توانند با توجه به معانی آیات و استفاده از آنها در محاورات خود، علاوه بر کسب فیض و نورانیت، به تکرار و ترویج آیات در جامعه و تثبیت محفوظات بپردازند؛ همان‌گونه که «فضّه» خادمه‌ی حضرت زهرا علیها السلام، مدتها جز با قرآن سخن نگفت و در آخر عمر نیز با خواندن آیه‌ی شریفه‌ی ﴿هُم دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾ جان به جان آفرین تسلیم نمود.

باید دقت نمود در این زمینه، از افراط و استفاده‌های نابجا از آیات که در برخی از حفاظ مشاهده می‌شود، خودداری شود. مقصود ما این نیست که اگر از حافظ پرسیده شد اهل کدام شهری بگوید: ﴿قُرْفَانِدْرٌ﴾ و یا ﴿مِنْ مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ﴾ تا بفهماند اهل قم یا مشهد است. به نظر می‌رسد این گونه استفاده‌ها از قرآن، وهن قرآن به شمار می‌رود.

بلکه مقصود آن است که به عنوان مثال اگر می‌خواهد شخصی را نصیحت کند از آیات قرآن بهره بگیرد. در مقابل غیبت از آیه‌ی ﴿وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا﴾ و در مقابل خُلف و عده از آیه‌ی ﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ﴾ استفاده نماید. در مقابل شبهات مطرح شده در جامعه بتواند با استناد به آیات به آن شبهات پاسخ دهد. همان‌گونه که سیره‌ی اهل بیت علیهم السلام این گونه بوده است و در جای جای سخنان خود با استشهاد به آیات قرآن به نورانیت کلام خود می‌افزودند. با مروری به سخنان امام حسین علیه السلام از مدینه تا کربلا متوجه می‌شویم که آن حضرت در سخنان مختلف

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۰۱

خود به ده‌ها آیه‌ی قرآن استشهاد نموده‌اند^۱ و فقط در روز عاشورا ده مورد استناد به آیات قرآن در سخنان ایشان نقل شده است.

به عنوان مثال به هنگام شهادت حضرت علی اکبر علیه السلام و بر بالین ایشان حضرت سیدالشهداء علیه السلام آیات زیر را تلاوت فرمودند:^۲

﴿إِنَّ اللَّهَ أَصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾

﴿ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾^۳

خداوند متعال در این دو آیه به برتری خاندان ابراهیم بر دیگران اشاره می‌نماید و یکی از مصادیق خاندان ابراهیم علیه السلام نیز سید الشهداء علیه السلام و فرزندشان حضرت علی اکبر علیه السلام می‌باشند.

هفتم: مرور آیات به تناسب شرایط

یکی دیگر از راه‌های مؤثر در تثبیت قرآن که موجب بهره‌ی بیشتر از قرآن است، این است که حافظ علاوه بر مرور، مطابق برنامه، هرگاه به تناسب موقعیتی که با آن مواجه است به یاد آیه یا آیاتی از قرآن افتاد، آن آیات را در آن موقعیت تکرار کند. این کار سبب می‌شود که آن آیات به عمق جان وی بنشینند. به یاد دارم که در سفر مصر و در جریان بازدید از موزه‌ی قاهره به هنگامی که با جنازه‌ی مومیایی شده‌ی فرعون، مواجه شدم مشغول مرور آیات مربوط به فرعون در سوره‌ی طه و نیز سوره‌ی یونس شده، بهره‌ی وافری از این آیات بردم.^۴ به عنوان مثال هر گاه برای تفریح به دامن طبیعت رفتیم آیات سوره‌ی نمل را

۱. رک. موسوعه کلمات الامام الحسین علیه السلام؛ صص ۴۵۰-۴۷۰.

۲. موسوعه کلمات الامام الحسین علیه السلام؛ ص ۴۶۱.

۳. آل عمران/۳۳ و ۳۴.

۴. استاد حاج ابوالقاسم.

مرور کنیم. آنجا که می‌فرماید:

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ
ذَاتِ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَأَلَيْسَ اللَّهُ بِلَهُمْ قَوْمٌ
يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ
وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَأَلَيْسَ اللَّهُ بِأَكْثَرُهُمْ لَیَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

[آیا آن چه شریک می‌پندارند بهتر است] یا آن کس که آسمان‌ها و زمین را خلق کرد و برای شما آبی از آسمان فرود آورد، پس به وسیله‌ی آن، باغ‌های بهجت‌انگیز رویانیدیم. کار شما نبود که درختانش را برویانید. آیا معبودی با خداست؟ [نه] بلکه آنان قومی منحرفند. (۶۰)

[آیا شریکانی که می‌پندارند، بهتر است] یا آن کس که زمین را قرارگاهی ساخت و در آن رودها پدید آورد و برای آن، کوه‌ها را [مانند لنگر] قرار داد، و میان دو دریا برزخی گذاشت؟ آیا معبودی با خداست؟ [نه]، بلکه بیشترشان نمی‌دانند. (۶۱)

در این صورت علاوه بر تثبیت محفوظات، تفریح خود را نیز به عبادت تبدیل کرده و تسلط ما بر معانی قرآن نیز افزایش می‌یابد.

هشتم: تأمل و تدبر در آیات

یکی از بهترین راه‌ها برای تثبیت محفوظات، تأمل و تدبر در معنای آیات و موارد کاربرد آن است. حافظ می‌تواند با تدبر در آیات قرآن به این بیاندیشد که

این آیه در چه موردی نازل شده است و برای او چه استفاده‌هایی می‌تواند داشته باشد. روشن است که هر کس ممکن است از آیه‌ای، متناسب با نیاز خود بهره بگیرد. در این صورت اگر انسان حس کند که آیه، پاسخ گوی نیاز اوست به آیه دل می‌بندد و این آیه با وجودش عجین می‌گردد.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام در این باره فرموده‌اند: «متقین با قرآن دردهای خود را مداوا می‌کنند. هرگاه به آیه‌ای می‌رسند که در آن تشویق است، بدان وعده متمایل گشته، مشتاق آن می‌گردند و آن را نصب العین خود می‌بینند و هرگاه به آیه‌ای که در آن تهدید است برمی‌خورند، با گوش دل بدان توجه کرده و حس می‌کنند که صدای زفیر و شهیق جهنم در گوش آنها طنین انداز است»^۱.

اگر کسی قرآن را این گونه مرور کند قطعاً قرآن در ذهن او تثبیت شده و هرگز فراموش نخواهد شد.

برخی از بزرگان نیز توصیه می‌کنند که حافظ قرآن، باید دو نوع مرور داشته باشد؛ یکی برای فراموش نکردن آیات و دیگری برای تأمل و تدبر؛ بدین منظور حافظ می‌تواند، هر روز چند آیه را با تأمل و تدبر مرور کرده و با بهره از معانی و مفاهیمش، توشه‌هایی را برای عمل برگزیند.

نهم: فعالیت در عرصه‌ی پژوهش و تفسیر قرآن

این هم از نکات دیگری است که در تثبیت آیات مؤثر خواهد بود. کسانی که به کار پژوهش و تحقیق پیرامون آیات و موضوعات قرآن می‌پردازند، هرگز آیات را از یاد نخواهند برد. البته تفسیر و پژوهش، نیازمند طی مقدماتی است که انسان را

---

۱. ﴿وَيَسْتَنبِئُونَ بِهِ دَوَاءَ دَائِحِمِ فَإِذَا مَرُّوا بِآيَةٍ فِيهَا تَشْوِيقٌ رَكَنُوا إِلَيْهَا طَمَعًا وَ تَطَلَّعَتْ نَفْسُهُمْ إِلَيْهَا شَوْقًا وَ ظَنُّوا أَنَّهَا نُصِبَتْ أَعْيُنِهِمْ وَ إِذَا مَرُّوا بِآيَةٍ فِيهَا تَخْوِيفٌ أَصْعَمُوا إِلَيْهَا مَسَامِعَ قُلُوبِهِمْ وَ ظَنُّوا أَنَّ زَفِيرَ جَهَنَّمَ وَ شَهِيقَهَا فِي أَصُولِ آدَائِحِمِ﴾؛ نهج البلاغه؛ خطبه‌ی متقین.

از تفسیر به رأی و انحراف در برداشت از قرآن باز می‌دارد. اما در مراحل ابتدایی با مطالعه‌ی تفاسیر فاخر مفسران بزرگ، می‌توان کار را آغاز کرد. طبیعی است، هر چه فهم ما از آیات بیشتر و عمیق‌تر و عالمانه‌تر باشد، الفاظ آن در ذهن ما ماندگاری افزون‌تری خواهد داشت.

خودآزمایی:

۱. تثبیت محفوظات به چه معناست؟
۲. چهار مورد از راه‌کارهای تثبیت را نام ببرید.
۳. بهترین راه برای تثبیت محفوظات، چیست؟
۴. تأثیر گذر زمان در تثبیت محفوظات را تبیین کنید.
۵. فعالیت در عرصه‌ی پژوهش و تفسیر قرآن در تثبیت محفوظات چه تأثیری خواهد داشت؟

فصل دوازدهم:

بررسی روش حفظ و مرور در دیگر کشورها

در جریان مسابقات بین‌المللی حفظ و قرائت قرآن، در سال ۱۳۸۸ که حافظانی از ۴۰ کشور جهان برای رقابت به ایران آمده بودند، مصاحبه‌هایی با برخی از اساتید و حافظان برتر این مسابقات صورت گرفت و روش حفظ در کشورشان از زوایای مختلف مورد بررسی قرار گرفت. در این نوشتار به تحلیل و بررسی آن روش‌ها خواهیم پرداخت.

سوریه

آقای العسلی از سوریه می‌گوید: مدت حفظ در سوریه از شش ماه تا چهار سال است و حد متوسط حفظ دو سال است. در این مدت در هر روز سه تا چهار ساعت وقت صرف می‌شود.

شیوه‌ی حفظ نیز استفاده از تکرار و تلقین، توسط استاد است. استاد آیات مربوط به هر روز را برای شاگرد خود می‌خواند و او تکرار می‌نماید و استاد خطاهای او را تصحیح می‌نماید تا جایی که بتواند به شکل صحیحی تلاوت نماید. این کار ممکن است مدت دو ساعت به طول بیانجامد. سپس در روز بعد

مجدداً آیات گذشته را از حفظ می‌خواند. اگر حافظ بتواند به صورت صحیح قرائت کند، درس جدید به او داده می‌شود و در غیر این صورت مراحل روز قبل دوباره برای او تکرار می‌گردد.

در سوریه از نرم افزارهای تلاوت ترتیل برای حفظ استفاده‌ی چندانی نمی‌شود و او معتقد است که قرآن باید سینه به سینه منتقل شود. همچنین در این روش تکیه بر مصحف خاصی نمی‌شود و او معتقد است، استفاده از مصحف و حفظ تصویر هر صفحه، برای کسی خوب است که نمی‌تواند بدون این کار قرآن را حفظ نماید. از نظر وی اولویت در حفظ با حفظی است که بدون اتکاء به تصویر صفحه‌ی قرآن انجام پذیرد. ایشان برای مرور محفوظات نیز به تکرار یک و نیم جزء در هر روز بسنده می‌نماید.

الجزایر

مجاد العیسی که در مسابقات بین المللی عربستان رتبه‌ی اول و در مسابقات بین المللی بحرین رتبه‌ی سوم را کسب نموده است، می‌گوید:
قرآن را در مدت ۵ سال حفظ کرده است. اگر چه در کشورشان کسانی هستند که قرآن را در مدت یک سال حفظ می‌نمایند. برخی نیز دو سال برای حفظ وقت می‌گذارند، اما او معتقد است هر قدر، مدت حفظ طولانی‌تر باشد، حفظ شخص قوی‌تر خواهد بود.

حفظ قرآن در مدارس شبانه‌روزی انجام می‌گیرد. شیوه‌ی حفظ مبتنی بر کتابت و قرائت است. در این شیوه که در کشور سودان و مغرب نیز رواج دارد، آیاتی را که حافظ باید در طول یک روز حفظ نماید، بر روی لوح می‌نویسد و سپس آن را تکرار می‌نماید. گاهی یک لوح را چهل بار می‌خواند تا حفظ شود و گاهی این

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۰۷

کار را تا هشتاد بار افزایش می‌دهد. ممکن است این کار به مدت چهار ساعت و یا بیشتر به طول بیانجامد. این شیوه در عین این که سخت است، اما از استحکام و بازدهی ویژه‌ای برخوردار است.

مقداری که در هر روز بر روی لوح نوشته می‌شود با توجه به مقاطع رایج قرآن در الجزایر انتخاب می‌گردد. در قرآن رایج در این کشور هر جزء به دو حزب تقسیم گردیده و هر حزب به هشت بخش که «ثمن» نام دارد، تقسیم گردیده و هر «ثمن» به دو بخش که «مقرأ» نام دارد، تقسیم می‌شود. بنابراین هر جزء ۳۲ «مقرأ» خواهد بود.

آنها اتکاء به خط خاصی ندارند و تصویر برداری ذهنی از صفحه در این روش منتفی است.

استفاده از نوار ترتیل نیز در این روش جایگاهی ندارد.

وی، در بخش مرور، روزی دو جزء و نیم و در مدت زمان یک و نیم ساعت قرائت می‌کند و در مدت دوازده روز، یک بار قرآن را ختم می‌نماید. وی آیات را از حفظ مرور می‌کند و البته برای اطمینان از صحت محفوظات، آنها را نزد شیخ و استاد می‌خواند. البته بعد از این که یک بار نزد شیخ به طور کامل قرائت کرد و از صحت محفوظات خود مطمئن شد در دفعات بعد به صورت انفرادی مرور می‌نماید.

او می‌گوید: در هر سال، بیست بار قرآن را مرور می‌نمایم که پانزده دفعه از حفظ و پنج دفعه از روی قرآن خوانده می‌شود.

لیبی

بدر عبد الحفیظ الهادی از کشور لیبی که در مسابقات مصر و اردن، مقام اول را به دست آورده است می‌گوید: قرآن را در مدت یک سال حفظ کرده است؛ مدت

حفظ در لیبی با توجه به دو روش موجود که یکی مبتنی بر کتابت و دیگری مبتنی بر تلقین و تکرار است، متفاوت خواهد بود. در روش کتابت، مدت حفظ حداقل یک سال و حداکثر تا پنج سال به طول می‌انجامد و در شیوه‌ی دوم، این مدت از یک سال تا سه سال است.

حفظ قرآن در مدارس که برای این کار تأسیس شده انجام می‌گیرد. این مدارس غالباً در کنار مساجد بنا شده و در هر مسجدی مکانی برای حفظ قرآن وجود دارد.

در زمستان‌ها سه ساعت و در تابستان‌ها پنج ساعت برای حفظ وقت می‌گذاریم و از یک صفحه تا سه صفحه در روز حفظ می‌نماییم.

او معتقد است که باید برای حفظ از نوار استفاده کرد. زیرا نوار ترتیل موجب عادت کردن گوش به قرائت صحیح است؛ از همین رو در درست خواندن انسان تأثیر به‌سزایی دارد.

اگر چه او جای آیات در صفحه را نیز می‌داند اما معتقد است که تمرکز بر آن لازم نیست.

وی هر روز سه تا شش جزء را مرور می‌نماید. نخستین مرور بعد از حفظ در نزد استاد است. پس از آن مرور به صورت مباحثه با دیگر حافظان انجام می‌گیرد. ایشان در مورد آیات مشابه نیز معتقد است که بهترین روش آن است که با کثرت ممارست، انسان آیات را از یکدیگر تمییز دهد و در برخی از موارد نیز باید علامت‌ها و رمزهایی قرار داده شود.

مصر

استاد شاذلی از مصر معتقد است که برای حفظ، بهترین روش، کتابت است. شخص آیات را می‌نویسد و آن چه را نوشته از حفظ برای استاد می‌خواند و استاد

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۰۹

خطایش را تصحیح می‌نماید. بهترین وقت برای حفظ قبل از طلوع فجر و یا بعد از آن است. حفظ، نیازمند تکرار و مراجعه‌ی دائمی است. ایشان می‌گویند اگر یک روز قرآن را نخوانی یک هفته از تو دور می‌شود. مقدار حفظ نیز ۱۰ سطر در روز است که در این صورت می‌توان در مدت دو سال کل قرآن را حفظ نمود. البته قرآن رایج آنها ۴۰۰ صفحه و هر صفحه‌ی آن مشتمل بر هفده سطر می‌باشد.

برای مرور آیات نیز معتقد است، باید روزی پنج جزء خوانده شود تا آیات فراموش نگردد و به ضرب المثل مصری اشاره می‌کند که «مَنْ قَرَأَ الْخَمْسَ لَمْ يَنْسَ»؛ یعنی هر که پنج جزء بخواند فراموش نمی‌کند.

وی معتقد است در هنگام حفظ بر نوار ترتیل تکیه نمی‌کنیم و مرور نیز باید از حفظ بوده و برای دیگران خوانده شود تا غلط‌های او را تذکر بدهند. البته اگر کسی را نیافت، خودش به تنهایی می‌خواند و هر جا که شک نمود به متن قرآن مراجعه می‌نماید.

عمان

سلیمان بن حمد الطوقی از عمان که در مسابقات متعددی شرکت جسته و در تونس مقام اول و در اردن مقام دوم و در مصر مقام هشتم را به دست آورده است، معتقد است زمان حفظ نسبت به اشخاص مختلف متفاوت خواهد بود. اما برخی معتقدند بعد از نماز صبح مفیدتر است. چون در این صورت انسان روز خود را با عبادت خدا آغاز می‌نماید.

بهترین شیوه‌ی حفظ، تکرار است و گاهی لازم است یک بخش را سی و یا چهل بار تکرار نماییم. هر چه تکرار بیشتر باشد حفظ بهتر خواهد بود. مدت زمان حفظ غالباً از پنج تا شش سال است.

کار حفظ قرآن در مدارس انجام می‌گیرد و کار تکرار محفوظات در خانه پی‌گیری می‌شود.

برخی به نوار ترتیل نیز عنایت ویژه‌ای دارند.

تکیه بر خط خاص از نظر او از جهتی مثبت است؛ چرا که انسان جای آیه و موقعیت آن را نیز حفظ می‌کند. اما از جهت دیگر و در مقایسه با شیوه‌ی حفظ از طریق استماع، منفی است؛ چون تجربه نشان می‌دهد که آیاتی که با استماع حفظ شده ماندگاری بیشتری دارد. مقدار مرور نیز در هر روز دست کم، یک جزء است که به آرامی خوانده می‌شود و حدود یک ساعت به طول می‌انجامد.

سودان

یعقوب محمد الحبيب الامین از کشور سودان، در مدت سه سال و نیم قرآن را حفظ کرده است، وی حفظ را از سن ۸ سالگی آغاز نموده و تا سن ۱۱ سالگی به پایان برده است. البته مدت زمان متوسط برای حفظ در سودان بین سه تا پنج سال است. شیوه‌ی رایج در سودان شیوه‌ی کتابت است.

حفظ قرآن در سودان در مراکزی که به نام «خلوة» معروف است، انجام می‌گیرد. برنامه‌ی «خلوات حفظ»، از یک ساعت و نیم قبل از اذان صبح آغاز می‌گردد. حافظ ابتدا آن چه را می‌خواهد حفظ کند، تکرار و تمرین می‌نماید. بعد از نماز صبح تا طلوع آفتاب آن چه را باید حفظ کند، بر روی لوح می‌نویسد و چندین بار تکرار می‌کند. سپس یک ساعت استراحت می‌نماید. پس از آن از ساعت ۷ تا ۱۰ صبح باید مقدار مورد نظر را نزد شیخ بخواند. شیخ یکایک الواح را تصحیح نموده اشتباهات آن را برطرف می‌نماید. بعد از نماز ظهر تا نماز عصر وقت نهایی حفظ آیات است. بعد از نماز عصر آیاتی را که باید برای فردا حفظ شود، توسط استاد قرائت می‌گردد. آن‌ها نیز تکرار می‌کنند. بعد از نماز مغرب تا نماز عشاء،

حافظ آیاتی را که حفظ کرده است برای استاد خود می خواند و اگر تأیید شد، لوح خود را پاک کرده، برای حفظ مجدد آماده می شود و اگر خوب حفظ نکرده باشد، نباید لوح را پاک کند و روز بعد همان لوح را حفظ می نماید.

شبها بعد از نماز عشاء، وقت مرور است و حافظان کل، قرآن را به هفت و یا شش بخش تقسیم کرده هر شب یک بخش آن را می خوانند. آن ها که حافظ کل نیستند نیز به اندازه ی خواندن آن ها یعنی حدود پنج جزء از محفوظات خود را مرور می نمایند. برای مرور محفوظات نیز تا مدت ۵ سال هر روز مقدار ۵ جزء خوانده می شود و پس از ۵ سال نیز روزی دو جزء مرور می نمایند. البته برای اطمینان از صحت محفوظات یک دور از حفظ و دور دوم را از روی قرآن می خوانند.

تونس

احمد الی بیا از کشور تونس می گوید: در این کشور شیوه ی رایج حفظ بر اساس تلقین و تکرار است. استاد، طلاب را جمع کرده و چند بار برای آنها می خواند تا حفظ شوند و آیه به آیه پیش می رود تا در ذهن شاگرد ثبت شود. هر روز دست کم، سه سطر حفظ می شود و مدت حفظ ممکن است تا ۸ سال به طول بیانجامد.

توجه به تصویر آیه، در ذهن و جای آیه در صفحه نیز از نظر وی مهم است. بهترین زمان برای حفظ از نظر او بعد از نماز صبح است و بعد از این زمان شبها، وقت مناسبی است.

در مورد مرور نیز معتقد است که باید هر روز دست کم، دو جزء و نیم مرور شود و این مقدار تا ۵ جزء و یا حتی ۱۰ جزء نیز قابل افزایش است. مرور باید از حفظ باشد و البته هر شش ماه یک بار فردی را می یابد و

محفوظات را برای او قرائت می‌نماید تا از صحت محفوظات خود مطمئن گردد. وی این نکته را هم اضافه می‌کند که اگر چه در مدارس حفظ محوریت با استاد است؛ اما این نکته نباید موجب شود که اگر کسی استاد پیدا نکرد حفظ را رها نماید.

ترکیه

محرم‌دا از کشور ترکیه، قرآن را در مدت دو سال حفظ کرده و این مقدار را زمان متوسط حفظ در ترکیه می‌داند.

شیوه‌ی حفظ در ترکیه این است که طالب در مراکز شبانه روزی مستقر شده بعد از یادگیری روخوانی به صورت جدی کار حفظ را آغاز می‌کند. برنامه‌ی حفظ نیز بدین صورت است که طالب از بعد از نماز عصر تا نماز عشاء به کار حفظ و مباحثه‌ی محفوظات می‌پردازد و صبح روز بعد، محفوظات را به استاد تحویل می‌دهد. استاد از یک یک آنها سؤال می‌کند و این کار تا ظهر به طول می‌انجامد.

مقدار حفظ به طور متوسط، یک صفحه در روز است و از کتابت در کار حفظ استفاده‌ای نمی‌شود. از نوار ترتیل صرفاً برای مرور استفاده می‌شود و برای حفظ استفاده‌ای از نوار نمی‌گردد.

او معتقد است که لازم است در هر هفته یک بار کل قرآن ختم شود.

خلاصه‌ی مطالب فوق در جدول زیر قابل مشاهده است:

کشور عناوین	سوریه	الجزایر	لیبی	مصر	اردن	سودان	تونس	ترکیه
مدت زمان حفظ	دو سال	دو سال و نیم	دو سال و نیم	دو سال	۵ سال	۴ سال	۵ سال	۲ سال
مکان حفظ	-	مدارس شبانه روزی	مدارس تخصصی حفظ	-	مدارس تخصصی حفظ	مراکز حفظ (خلوات)	-	مراکز شبانه روزی حفظ
زمان حفظ	-	-	-	قبل از طلوع فجر	بعد از نماز صبح	قبل از اذان صبح	بعد از نماز صبح	-
میانگین ساعات روزانه	سه و نیم ساعت	چهار ساعت	چهار ساعت	-	-	-	-	-
شیوه‌ی حفظ	تلقین و تکرار	کتابت	کتابت و تکرار	کتابت	تکرار	کتابت	تلقین و تکرار	تکرار
نرم افزار ترتیل	استفاده نمی‌شود	استفاده نمی‌شود	استفاده می‌شود	استفاده نمی‌شود	استفاده می‌شود	-	-	-
مصحف ثابت	ندارند	ندارند	ندارند	ندارند	دارند	ندارند	دارند	-
میانگین مقدار مرور روزانه	یک و نیم جزء	دو و نیم جزء	چهار و نیم جزء	پنج جزء	یک جزء	چهار جزء	دو و نیم جزء	چهار جزء
شیوه‌ی مرور	-	انفرادی	مباحثه	مباحثه یا انفرادی	-	انفرادی	انفرادی	-

تحلیل روش‌های یادشده

در ادامه به تحلیل و مقایسه‌ی مطالب یادشده، در چند محور روش حفظ، مرور و موارد دیگر خواهیم پرداخت.

روش حفظ، کتابت یا تلقین و یا تکرار

همان طور که خواندید در برخی از کشورها همچون سوریه، حفظ قرآن مبتنی بر «تلقین» استاد است. او با تکرار برای طالب، زمینه را برای حفظ او مهیا می‌نماید. در برخی دیگر از کشورها مانند الجزایر و مغرب و حتی مصر روش

حفظ مبتنی بر «کتابت» است و در برخی از کشورها همانند لیبی هر دو روش موجود است. برخی از کشورها نیز همانند ترکیه و عمان محوریت حفظ با خود حافظ بوده و از شیوه‌ی تکرار و تمرین بهره می‌گیرند.

در مقایسه‌ی این روش‌ها به نظر می‌رسد هر یک از آن‌ها دارای مزایایی است که می‌تواند در روش منتخب، مورد توجه قرار بگیرد. استفاده از کتابت، یکی از مهم‌ترین موارد این مزایا است که در روش پیشنهادی ما نیز، مورد توجه قرار گرفته است. البته در روش‌های فوق از نوشتن، برای خود حفظ استفاده می‌شود. اما در روش منتخب ما، حفظ از راه تکرار انجام گرفته و به وسیله‌ی نوشتن، تقویت می‌شود. برتری شیوه‌ی مورد نظر ما از این جهت است که حفظ کردن مبتنی بر کتابت، علاوه بر این که زمان بر است و مدت زمان زیادی از وقت حافظ را به خود اختصاص می‌دهد، باعث می‌شود از حافظه‌ی تصویری نیز استفاده‌ی مناسبی صورت نگیرد و جایگاه و مکان آیات در مصحف، در ذهن حافظ ثبت نگردد. از این رو به نظر می‌رسد، بهتر است کتابت به عنوان مکمل حفظ و نه محور حفظ، مورد استفاده قرار بگیرد.

استفاده از روش تلقین نیز اگر چه مزایای خود را دارد اما ضرورتی برای استفاده از این روش جز در مورد خردسالان احساس نمی‌شود. حفظ مبتنی بر تمرین و تکرار شخصی از سرعت بالایی برخوردار است و از این رو می‌توان با صرف زمان کمتر بهره‌ی بیشتری را برد.

البته چنانچه مدارس شبانه روزی حفظ دائر شود و قرار باشد حفظ قرآن در مراکز شبانه روزی انجام پذیرد، روش تلقین با توجه به مزایایی که دارد، مناسب‌تر خواهد بود.

مدت زمان حفظ

در بیشتر کشورهای که روش حفظ آنها در این نوشتار جمع آوری شده است، کار حفظ در مدت دو تا پنج سال انجام می‌گیرد. در روش منتخب ما نیز بهترین و مناسب‌ترین مدت برای حفظ چهار سال خواهد بود.

پیشرفت انفرادی و یا جمعی

یکی از مسائلی که در بیشتر شیوه‌ها، قابل توجه است این است که هر حافظی در حفظ خود به صورت انفرادی و بدون توجه به پیشرفت سایرین کار حفظ را انجام می‌دهد. استاد با توجه به تسلط شخص، آیات جدید را برای او می‌خواند و تکلیف جدید به او می‌دهد. ممکن است کسی مشغول حفظ جزء دهم باشد و شخص دیگری به حفظ جزء پنجم اشتغال داشته باشد و همه در یک مرکز و در کنار هم قرآن را حفظ نمایند. اما در کشور ما معمولاً مراکز حفظ در بدو امر، شیوه‌ی آموزش هماهنگ داشته و تمامی افراد حاضر در یک کلاس، پیشرفت هماهنگی دارند.

به نظر می‌رسد چنانچه بتوان کسانی را که از سطح استعداد یکسانی برخوردار هستند با هم هماهنگ نموده و در یک کلاس قرار داد، موفقیت بیشتری به دست می‌آید. زیرا در جریان تکرار آیات، همه استفاده خواهند برد و می‌توان با بهره از روش‌هایی همانند پرسش جمعی در مدت کوتاهی از همه‌ی حافظان، پرسش درس جدید را به عمل آورد. از سوی دیگر انگیزه‌ی اشخاص نیز در فرایند رقابتی، تقویت خواهد شد.

البته چنانچه اشخاصی بخواهند قرآن را حفظ کنند و همراهانی نداشته باشند، می‌توان با برنامه‌ریزی برای آنها، حفظ ایشان را به صورت انفرادی مدیریت کرد.

استماع ترتیل

در بیشتر کشورها استفاده از استماع ترتیل برای حفظ جایگاهی ندارد. البته علت این نکته آن است که در این کشورها نوعاً با کمک استاد قرآن را حفظ می‌کنند و در نتیجه خواندن استاد به منزله‌ی استماع ترتیل بوده و آنها را بی‌نیاز می‌کند. البته احتمال خطای استاد امری است که نمی‌توان بدان توجهی نمود. در روش برگزیده‌ی ما که محوریت کار با خود حافظ است، استفاده از استماع ترتیل آیات، اهمیت ویژه‌ای دارد.

مصحف یکسان

استفاده از مصحف ثابت که در کشور ما و برخی از کشورهای اسلامی به عنوان یک اصل مسلم برای حفظ مطرح است در بسیاری از کشورهای دیگر به خصوص آنها که در حفظ قرآن بر کتابت آن بیشتر تأکید می‌ورزند، مورد توجه قرار نمی‌گیرد. روشن است که بهره بردن از همه‌ی ظرفیت‌های حافظه از جمله حافظه‌ی تصویری برای حفظ، حائز اهمیت است. به همین منظور حتماً باید حافظ قرآن از روی یک قرآن ثابت حفظ نماید.

مرور محفوظات

در تمام تجربیاتی که گذشت، تأکید فراوانی بر مرور قرآن مشاهده می‌گردد. میانگین مقدار مرور در روش‌های فوق برای حافظ کل، روزی دو تا سه جزء است و برخی از اساتید بر بیش از این مقدار تأکید می‌ورزند. به نظر می‌رسد مرور کمتر از این مقدار حداقل در سال‌های اولیه‌ی بعد از حفظ، موجب فراموشی محفوظات خواهد گردید.

نکته‌ی دیگر اتفاق نظر همه‌ی حافظان، بر ضرورت مرور از حفظ است. البته

بخش دوم/ چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۱۷

برای اطمینان از صحت محفوظات، لازم است گاهی آنها را برای استاد خود بخواند. شیوه‌ی مباحثه نیز در برخی از کشورها مورد توجه قرار دارد.

خودآزمایی:

۱. روش حفظ یکی از کشورهای اسلامی را به دلخواه، توضیح دهید.
۲. روش «تلقین» در حفظ آیات جدید را تبیین کنید.
۳. روش «کتابت» در حفظ آیات جدید به کدام یک از کشورهای اسلامی اختصاص دارد؟ نکات مثبت و منفی این شیوه را بیان فرمایید.
۴. با عنایت به مباحث این فصل، چه اصول مشترکی را می‌توان برای حفظ و مرور ارائه نمود؟

فصل سیزدهم:

روش بازسازی محفوظات

یکی از مسائلی که همه‌ی حافظان قرآن، کم و بیش با آن مواجهند وجود اشکالات و ایراداتی در محفوظات آنهاست که منجر به عدم تسلط می‌گردد. عامل اصلی در ضعف محفوظات، نداشتن مرور کافی و منظم است. برخی از حفاظ در اثر بی توجهی یا بی‌نظمی در برنامه‌ی مرور تا بدان جا پیش می‌روند که محفوظات آنان با ضعف شدید روبرو می‌گردد. گاهی این ضعف به اندازه‌ای است که حافظ تصور می‌کند به طور کلی آیات را فراموش کرده است. شناسایی و برطرف نمودن اشکالات و تسلط یافتن بر محفوظات را «بازسازی محفوظات»^۱ می‌نامیم.

اهمیت این امر از آن جهت است که عدم تسلط، موجب فقدان توانایی بر استفاده از محفوظات خواهد گشت. کسی که می‌خواهد از محفوظات خود برای

---

۱. این مرحله در نزد برخی حفاظ به مرحله‌ی «تثبیت» معروف است. از نظر ما کلمه‌ی «بازسازی» برای این مرحله مناسب‌تر است.

هدفی کمک بگیرد، در صورت فراموشی از این توانایی محروم خواهد بود و در نتیجه انگیزه‌ی خود را در ادامه‌ی مسیر از دست خواهد داد.

از سوی دیگر یکی از مهم‌ترین عوامل موفقیت در حفظ، وجود انگیزه‌ی قوی است؛ عدم بازسازی محفوظات ممکن است منجر به رها کردن حفظ و فراموشی کل محفوظات گردد. افزون بر آن، فراموشی آیاتی که به ذهن سپرده‌ایم، بر اساس روایات موجب پشیمانی انسان در روز قیامت خواهد بود.

ممکن است بازسازی محفوظات برای برخی مشقت داشته باشد؛ اما نباید فراموش کرد که در روایت از امام صادق علیه السلام وارد شده است که: «برای کسی که قرآن را با سختی و مشقت و کمی حافظه حفظ می‌کند، دو برابر اجر و پاداش است»^۱.

شایان توجه است، حافظانی که در حفظ خود با مشکل مواجه هستند، سه دسته‌اند:

دسته‌ی یکم: کسانی که دارای تسلط نسبی بر محفوظات بوده و در عین این که می‌توانند آیات را از حفظ بخوانند، اما در حفظ خود دچار اشکالاتی جزئی هستند. این دسته می‌توانند با برطرف کردن خطاها به تسلط کامل دست یابند.

دسته‌ی دوم: کسانی که در حفظ خود دچار ضعف شده و البته به فراموشی کامل هم نرسیده‌اند. اینان کسانی هستند که حدوداً نیمی از آن چه را حفظ کرده‌اند به خاطر دارند. اما به عنوان مثال ابتدای آیات را به خاطر نمی‌آورند. اما بعد از شنیدن ابتدای آیه می‌توانند آن را ادامه دهند و یا انتهای آیات را با آیات دیگر اشتباه می‌نمایند و یا انتقال زیادی به آیات دیگر دارند.

دسته‌ی سوم: کسانی که تقریباً محفوظات خود را فراموش کرده و حتی با تذکر ابتدای آیه ادامه‌ی آن را به یاد نمی‌آورند. برای این دسته افراد، آیات بسیاری

۱. ﴿إِنَّ الَّذِي يُعَالِجُ الْقُرْآنَ وَ يَحْفَظُهُ بِمَشَقَّةٍ مِنْهُ وَ قَلَّةٍ حِفْظٍ لَهُ أُجْرَانِ﴾؛ اصول کافی، ج ۲، ص ۶۰۶.

آشنا به نظر می‌رسد. گاهی برخی آیات را به یاد دارند ولی قادر به تلاوت مستمر بخشی از آن نیستند.

بازسازی محفوظات در مورد دسته‌ی دوم و سوم یعنی کسانی که حفظ ضعیفی دارند و یا به طور کامل فراموش کرده‌اند مطرح است. اما چنانچه کسی تسلط نسبی بر آیات داشته اما در برخی از موارد دچار اشتباهاتی می‌گردد، باید با توجه به آن چه در مرور محفوظات گفته شد به شناسایی نقاط ضعف و برطرف نمودن آن پردازد. پس در این بخش روی سخن با کسانی است که تسلط خود را بر بخش‌هایی از محفوظات از دست داده و یا دچار فراموشی کامل گردیده‌اند.

ناگفته نماند اگر کسی در هنگام حفظ با رعایت همه‌ی جوانب و انجام مراحل لازم، اعم از مراحل حفظ و مرور، کار حفظ را انجام بدهد، نیازمند بازسازی محفوظات نخواهد شد. بنابراین مطالعه‌ی این بخش برای این گونه افراد از این جهت سودمند است که با عنایت ویژه کار حفظ را دنبال نمایند و همواره با تسلط لازم خود را از انجام مراحل بازسازی بی‌نیاز نمایند.

اقدامات آغازین برای بازسازی

برای آغاز نمودن بازسازی محفوظات نیازمند دو مرحله‌ی مقدماتی هستیم:

یکم: شناسایی

در این مرحله لازم است حافظ قرآن با مرور تمامی محفوظات خود با اتکا از حافظه به شناسایی مواردی که نیازمند بازسازی است پردازد. چنانچه حفظ او بر پایه‌ی صفحات قرآن تنظیم شده است، صفحاتی را که نیازمند بازسازی است از صفحاتی که در آن‌ها تسلط نسبی دارد، بازشناسی می‌نماید و چنانچه بر اساس مقاطع محتوایی حفظ نموده است نیز همین مطلب در مورد مقاطع حفظ او صادق

خواهد بود.

شناسایی موارد فوق از این جهت ضرورت دارد که شخص به توانایی خود واقف شده و چه بسا در این صورت انگیزه‌ی بالایی برای ادامه‌ی کار پیدا نماید. زیرا گاهی عدم شناسایی این موارد موجب می‌شود حافظ تصور کند، هیچ تسلطی بر هیچ یک از سوره‌ها و اجزاء ندارد، اما بعد از این مرحله خواهد دانست که هنوز روزنه‌هایی برای امید هست.

افزون بر آن، شناسایی این موارد جهت برنامه‌ریزی مناسب، برای بازسازی محفوظات لازم خواهد بود.

دوم: برنامه‌ریزی و اجرا

بعد از آنکه حافظ موارد ضعف خود را شناسایی کرد، اکنون نوبت به برنامه‌ریزی برای بازسازی محفوظات می‌رسد. در این مرحله حافظ متناسب با مقدار محفوظات خود برنامه‌ریزی می‌نماید و با سرعتی بیشتر از سرعت حفظ محفوظات را بازسازی می‌نماید.

به عنوان مثال اگر کسی حافظ ده جزء است و بعد از شناسایی محفوظات ضعیف و نیازمند بازسازی، متوجه شد که دو جزء از این محدودده نیازمند بازسازی است، می‌تواند این دو جزء را در مدت بیست روز بازسازی نماید. او می‌تواند هر روز دو صفحه از محفوظات خود را بازسازی نموده، در نتیجه پس از گذشت ده روز یک جزء و در مدت بیست روز دو جزء را بازسازی نماید.

البته سرعت بازسازی متناسب با میزان تسلط شخص متفاوت خواهد بود و چه بسا شخصی بتواند یک جزء را در مدت چهار روز بازسازی نماید.

برای تعیین سرعت بازسازی و تنظیم برنامه، لازم است با استاد حفظ مشورت نمایید.

شیوه‌ی بازسازی محفوظات

بازسازی محفوظات را می‌توان همان حفظ مجدد و سریع محفوظات دانست. اگر چه بازسازی محفوظات همانند حفظ آن نیازمند صرف وقت و برنامه‌ریزی است، اما با توجه به آنچه گفته شد، حفظ این مرحله با حفظ مرحله‌ی نخست تفاوت‌های زیادی دارد. حافظ در این مرحله می‌تواند در مدت کوتاهی حجم زیادی از محفوظات خود را بازسازی نماید و به عنوان مثال نیازمند استماع تلاوت آیات نیز نخواهد بود. بلکه صرفاً برخی از مراحل حفظ را انجام می‌دهد. در فصل شیوه‌ی حفظ، مراحل هشت‌گانه‌ی حفظ را بیان کردیم. اما در هنگام بازسازی محفوظات صرفاً مراحل زیر انجام می‌گیرد:

مرحله‌ی یکم: تقطیع و تکرار

حافظ باید در این مرحله همانند حفظ نخستین، محفوظاتی را که می‌خواهد بر اساس برنامه بازسازی کند، تقطیع نموده و تکرار نماید. اما تقطیع در این مرحله بر اساس مقاطع بزرگ‌تر و متناسب با مقدار تسلط شخص بر محفوظات انجام می‌گیرد. در مورد تکرار نیز طبیعتاً با تکرار کمتری نسبت به حفظ نخستین، می‌تواند محفوظات خود را بازسازی نماید.

مرحله‌ی دوم: پیوند محفوظات

در این مرحله همان‌طور که در روش حفظ گفته شد، لازم است حافظ میان محفوظات خود پیوند برقرار نماید و آن‌چه را در مقاطع مختلف به ذهن سپرده به یکدیگر متصل نماید.

مرحله ی سوم: تحکیم و تکمیل حفظ

همان گونه که در مباحث پیشین، توضیح داده شد بعد از گذشتن چند ساعت از حفظ اولیه، معمولاً بخشی از محفوظات انسان دچار آسیب شده و از ذهن محو می‌گردد. برای تجدید حفظ و ترمیم این بخش از محفوظات، لازم است حافظ در طول روز چند بار محفوظات خود را تکرار نماید تا کلماتی که در این فاصله فراموش یا کم‌رنگ شده‌اند، بازیابی گردند.

مرحله ی چهارم: تکرار محفوظات

همان گونه که در شیوه‌ی حفظ بیان شد، برای آن که محفوظات انسان به محفوظات ماندگار تبدیل شده و از حافظه‌ی کوتاه مدت به حافظه‌ی بلند مدت انتقال یابد، لازم است تا چند روز پس از حفظ اولیه همه روزه تکرار شود. این مقدار متناسب با حافظه‌ی اشخاص، کم یا زیاد می‌شود. مقدار میانگین برای این منظور تکرار ده روزه است. بدین منظور لازم است شخصی که به دنبال بازسازی محفوظات خود است به مدت حداقل ده روز متوالی، محفوظات بازسازی شده را تکرار نماید. این مقدار می‌تواند تا ۴۰ روز نیز ادامه یابد. البته بعد از آن نیز باید طبق برنامه‌ای که در بخش مرور ارائه گشت، به تکرار محفوظات خود پردازد.

یادسپاری چند نکته

۱. در هنگام بازسازی محفوظات، از تکرار اجزائی که قبلاً حفظ کرده و بدان مسلط هستید، غافل نشوید. زیرا ممکن است بعد از مدتی تسلط شما بر آن اجزاء نیز کم شده و حاصل زحمات شما از دست برود.

۲. بازسازی محفوظات تا جایی لازم است که حافظ بتواند یک صفحه را بدون خطا و بی‌تیق تلاوت نماید.
۳. بعد از بازسازی محفوظات آنها را برای استاد و یا هم‌بحث خود بخوانید و موارد خطا را شناسایی کرده، در جهت رفع آن تلاش کنید. اگر کسی برای استماع آیات نیافتید، می‌توانید صدای خود را ضبط کرده و سپس استماع نمایید.
۴. می‌توانید با ایجاد رقابت در کار بازسازی محفوظات، از فرصت خود بهترین استفاده را ببرید. برای این منظور می‌توانید به صورت مباحثه‌ای و با حضور یکی از حافظان هم‌سطح خود کار بازسازی محفوظات را انجام دهید. بدین صورت که برای هر صفحه وقت معینی را تعیین کرده و هر یک سعی کنید در این مدت به عنوان مثال یک صفحه را مسلط نموده و برای دیگری تلاوت کنید.

خودآزمایی:

۱. بازسازی محفوظات به چه مناسبت؟
۲. مهم‌ترین اقدامات آغازین برای بازسازی محفوظات را بیان کنید.
۳. شیوه‌ی بازسازی محفوظات را توضیح دهید.
۴. شیوه‌ی بازسازی محفوظات به صورت مباحثه‌ای را به اختصار توضیح دهید.
۵. با رعایت چه نکاتی می‌توانیم خود را از بازسازی محفوظات بی‌نیاز کنیم.

فصل چهاردهم:

مهارت های شرکت در مسابقات قرآن

هدف از شرکت در مسابقات قرآن

برخی از حافظان، از شرکت در مسابقات قرآن امتناع می‌ورزند و شاید گمان می‌کنند، شرکت در مسابقه با اخلاص منافات دارد؛ اما به نظر می‌رسد، حضور در مسابقات قرآن با توجه به اهدافی که گفته خواهد شد، بسیار مهم و ضروری است و نه تنها هیچ منافاتی با اخلاص ندارد بلکه می‌تواند با یک نیت خالص و به قصد عبادت پروردگار انجام پذیرد.

اهداف نیکی که می‌تواند به عنوان انگیزه‌ی شرکت در مسابقات مطرح باشد از این قرار است:

یکم: رونق بخشیدن به فعالیت‌های قرآنی

اولین هدف از حضور در یک مسابقه قرآن، رونق بخشیدن به فعالیت‌های قرآنی است. اگر بتوانیم محفل قرآنی و اجتماع قرآنی جوانان و نوجوانان را با حضور خود گرم کنیم، یقیناً در تشویق آن‌ها و ترویج قرآن، نقش مؤثری را ایفا

کرده‌ایم. برخی از اساتید با اخلاص، معتقدند حتی اگر انسان بداند که در یک مسابقه رتبه نمی‌آورد، مناسب است با انگیزه‌ی یاد شده یعنی پررنگ کردن و نشاط بخشیدن به فضای مسابقه در آن شرکت نماید.

دوم: تسلط بر محفوظات

هدف دیگر، یافتن نقاط ضعف و افزایش تسلط بر محفوظات است. شما می‌توانید با حضور در مسابقه و محک زدن خودتان در حضور حافظان، قاریان و استادان مجرب قرآن، به میزان تسلط و حُسن حفظ خویش پی ببرید. بر همین اساس مناسب است که مجریان مسابقات کارنامه‌ای را که مشتمل بر نقاط قوت و ضعف شرکت کنندگان است، در پایان مسابقه در اختیار آنان قرار دهند.

هم چنین شایسته است، در کنار برخی از مسابقات، مکانی برای بیان نقاط ضعف و قوت یک حافظ و یا قاری و راهنمایی حضوری وی فراهم آید و هر فرد بعد از ارائه‌ی برنامه‌ی خود با شرکت در آن مکان از توصیه‌های استادان بهره‌مند گردد. در مسابقات بین‌المللی ایران به همین منظور از برخی اساتید دعوت می‌شود تا در کنار هیئت داوران، بدون آن که در داوری نقشی داشته باشند به تحلیل حفظ و قرائت حافظ و یا قاری به صورت حضوری بپردازند.

سوم: دفاع از کیان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام

هدف سوم، که بیشتر در مسابقات بین‌المللی مطرح است، دفاع از کیان مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در کشورهایی است که تهمت‌های ناروایی را به شیعه نسبت می‌دهند و این گونه وانمود می‌کنند که پیروان مذهب اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام با قرآن بیگانه‌اند. این وظیفه‌ی یکایک شیعیان است که با حضور در این

عرصه‌ها از کیان اهل بیت علیهم‌السلام دفاع نموده و غبار تهمت و افترا را از چهره‌ی پاک تشیع بزدايند.

بر همین اساس مسابقات استانی، منطقه‌ای و کشوری هم می‌تواند به عنوان مقدمه‌ای برای تحقق این هدف مطرح شود. چرا که برای رسیدن به سطحی که بتوان در مسابقات بین‌المللی درخشید، لازم است به صورت مستمر در مسابقات کوچک‌تر حضور یافته و تجربه‌هایی را کسب نمود.

مهم‌ترین مسابقات حفظ قرآن

در کشورهای اسلامی مسابقات گوناگونی برگزار می‌شود. مسابقات بین‌المللی عربستان سعودی، از مهم‌ترین آنهاست که همه ساله با حضور حدود ۷۰ کشور انجام می‌پذیرد. مسابقات کشورهای امارات و مصر نیز از مسابقات مهم حفظ قرآن کریم است که در حدود ۵۰ کشور در این مسابقات حضور می‌یابند. همچنین مسابقاتی در کشورهای اردن و لیبی و الجزایر و تونس و ترکیه و بحرین برگزار می‌شود. برخی مسابقات بین‌المللی مانند مالزی نیز صرفاً در رشته‌ی قرائت می‌باشد.

همچنین مسابقات بین‌المللی کشور عزیزمان جمهوری اسلامی ایران که همه ساله در سالن اجلاس سران کشورهای اسلامی برگزار می‌شود، از ابهت و شکوه بی‌نظیری در میان مسابقات دیگر برخوردار است. این مسابقات همه ساله با حضور ریاست جمهور افتتاح شده و با شرف‌یابی شرکت‌کنندگان به محضر رهبر معظم انقلاب پایان می‌پذیرد. این مسابقه توسط سازمان اوقاف و امور خیریه اجرا می‌شود. مسابقات در بخش حفظ معمولاً در مراحل شهرستانی و استانی در ۳ رشته‌ی ۱۰ جزء، ۲۰ جزء و کل قرآن کریم برگزار می‌گردد. داوری این مسابقات

را اساتید مجرب و مسلط حفظ و قرائت قرآن کریم بر عهده دارند. اهمیت این مسابقه از آن جهت است که به هیچ صنف و گروهی اختصاص نداشته و هر کسی می‌تواند در آن حضور یابد. سابقه‌ی این مسابقه نیز اهمیت آن را دوچندان می‌نماید.

چگونه احتمال موفقیت در مسابقات را بالا ببریم؟

یکم: حافظانی که می‌خواهند در مسابقات قرآن چه در داخل و چه در خارج کشور حضور یابند، لازم است برای کسب رتبه‌های ممتاز، حداقل سه ماه قبل از آغاز مسابقه برنامه‌ریزی ویژه‌ای را برای خود آغاز کنند. البته روشن است که پیش از این نیز حافظ قرآن باید در طول مدت حفظ و بعد از حفظ خود، هر روز به صورت مرتب تمرین کرده باشد؛ به عبارت دیگر علاوه بر برنامه‌ی روزانه‌ای که حافظ قرآن در طول روزها و ماه‌های سال، آن برنامه را اجراء می‌کرده، لازم است سه ماه قبل از شروع مسابقه، برنامه‌ی تمرین ویژه‌ی مسابقات را آغاز کند. بدین منظور اگر فردی قصد دارد در رشته‌ی حفظ ۱۰ جزء شرکت کند، حداقل روزی دو تا سه جزء و اگر در حفظ ۲۰ جزء یا کل قرآن شرکت می‌کند، حداقل روزی سه تا پنج جزء را از حفظ بخواند. یک ماه قبل از آغاز مسابقه این مقدار را باید افزایش دهد. کسانی که در حفظ ۱۰ جزء شرکت می‌کنند، حداقل روزی چهار جزء و حافظان ۲۰ جزء روزی پنج جزء و حافظان کل هم باید حداقل روزی هفت جزء قرآن را تکرار کنند و مسلط بشوند.

دوم: هنگامی که برای مسابقات قرآن آیات را تکرار می‌کنید، هر اشتباهی را که در طول تمرین رخ داد، به صورت ویژه برای مسابقه یادداشت کنید. اشکال ندارد که در همان صفحه‌ی قرآن، با مداد، زیر کلمه یا آیه‌ای که اشتباه خوانده‌اید،

علامتی بگذارید تا بدانید که این آیه یک بار اشتباه خوانده شده است. پس از دور اول و پیش از شروع دور دوم، یک مرتبه تمامی خطاهایی را که در طول دور اول پیش آمده، مرور کنید و بکوشید که آن اشتباهات را برطرف سازید. بعد از رفع خطاها و اشتباهات، دور دوم را آغاز کنید. در این دور دقت کنید، آیا غلط‌هایی که در مرتبه‌ی پیش علامت زده شده بود، برطرف شده‌اند یا دوباره تکرار می‌شوند. اگر خطاها دوباره تکرار شد، علامت دیگری کنار علامت اول بگذارید. علامت دوم نشانه‌ی این است که حفظ شما در آن آیه دچار مشکل شده و حتماً باید عنایت ویژه و اهتمام خاصی به آن آیه داشته باشید. دور دوم و سوم به همین ترتیب سپری می‌شود و در هر دور باید توجه کنید، آیا غلط‌ها و خطاها کاهش یافته است یا نه؟! سعی کنید با نوشتن غلط‌ها، پی ببرید که بیشتر مشکلات در کدام آیات و در کدام صفحات قرآن است و با برنامه‌ی ویژه‌ای این صفحات را بیشتر تکرار کنید.

سوم: مرور حتماً باید با سرعت مناسب انجام گیرد. تأکید می‌گردد از مرور با سرعت زیاد پرهیز نمایید؛ چرا که وقتی بر سکوی مسابقه قرار می‌گیرید، باید به ترتیل تلاوت کنید، و اگر به خواندن با سرعت بالا عادت کرده باشید، این امر باعث می‌شود که تسلط شما کاهش یابد. باید همان گونه‌ای تمرین کنید که می‌خواهید در صحنه‌ی مسابقه بخوانید. پس اگر می‌گوییم روزانه باید ۲ یا ۴ یا ۵ جزء تلاوت بشود، منظورمان تلاوت با آرامش و تأنی است.

چهارم: در روزهای برگزاری مسابقه، چون فرصتی برای تکرار وجود ندارد، شما می‌توانید فقط با مرور خطاها و علامت‌هایی که در صفحات قرآن زده‌اید، بر تسلط خودتان بیفزایید. دیگر لازم نیست از ابتدای قرآن، صفحه به صفحه بخوانید؛ فقط صفحاتی را تکرار می‌کنید که علامت‌های زیادی دارد و احساس

می‌کنید نیاز به تمرین بیشتری دارد. به این ترتیب، می‌توانید از وقت کم، بهترین استفاده را ببرید.

پنجم: یکی از بهترین کارها برای آماده شدن برای حضور در مسابقه، پاسخ گویی به سؤالات است. برای این منظور از دیگران بخواهید تا محفوظاتتان را مورد سؤال قرار دهند. صفحاتی را که مورد سؤال قرار گرفته است مشخص کنید تا در دفعات بعد، از صفحاتی که تاکنون مورد سؤال واقع نشده، از شما سؤال کنند.

ششم: ۲۴ ساعت قبل از مسابقه، دیگر تکرار را کنار گذاشته به ذهن خود استراحت دهید. استراحت قبل از مسابقه، آمادگی شخص را برای پاسخ‌گویی بالاتر خواهد برد.

هفتم: قبل از مسابقه با خواندن نماز و توجه به خدای متعال به خود آرامش دهید و بکوشید که اضطراب را از خود دور کنید؛ چرا که اضطراب باعث می‌شود، تمرکز حواس کاهش یابد.

هشتم: هنگام پاسخ دادن به سؤالات داوران، حتماً حواس خود را کنترل کنید و به اطراف نگاه نکنید. نگاه خود را به نقطه‌ی مقابل خود خیره سازید و تمام حواستان را متوجه پاسخ‌گویی به سؤال مطرح شده کنید.

نهم: در خواندن آیات و پاسخ به سؤالاتی که مطرح می‌شود، شک نکنید و تا داور به شما تذکر نداده، همان آیه‌ای را که به ذهن شما آمده، تلاوت کنید. تردید و شک را از خود دور سازید؛ چرا که شک و تردید باعث تزلزل در خواندن آیات می‌شود و حتی ارائه‌ی آیاتی را که خوب حفظ کرده‌اید، مشکل می‌گرداند.

دهم: دیگر شرکت کنندگان در مسابقه را رقیب خود ندانیم؛ بلکه آنها را

بخش دوم / چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۳۱

دوست و برادر خود تلقی کنیم که پیروزی او در مسابقه را پیروزی خود می‌دانیم. این نکته که از نظر اخلاقی دارای اهمیت فراوانی است از نظر روانی نیز موجب آرامش روحی انسان و در نتیجه موفقیت بیشتر در ارائه‌ی محفوظات خواهد گردید.

یازدهم: هیئت داوران مسابقه را، اساتید دلسوزی بدانیم که برای اعتلای قرآن تلاش می‌کنند و غرض ورزی شخصی با کسی نداشته و نمره‌ی واقعی هر کسی را طبق تخصص و تشخیص خود، مشخص می‌کنند. این نکته که از نکات مهم اخلاقی است، در کم شدن اعتراضات در مسابقه، تأثیر فراوانی دارد. افزون بر آن به آرامش روحی حافظ و اعتماد و انس او به هیئت داوران منجر شده، باعث می‌گردد فرد با تسلط بیشتر محفوظات خود را ارائه نماید.

شیوه‌ی داوری مسابقات حفظ

برای قضاوت در مسابقات حفظ و انتخاب برترین حافظ، قرائت او را در بخش‌های حسن حفظ، تجوید، صوت و لحن و وقف و ابتدا مورد ارزیابی قرار می‌دهند. در داوری مسابقات نکاتی توسط داوران مسابقه مد نظر قرار می‌گیرد که آشنایی با آنها می‌تواند در ارتقاء سطح حفظ حافظ محترم قرآن، مؤثر باشد. در این بخش معیارهای داوری به همراه میزان اهمیت هر بخش و شیوه‌ی امتیاز دهی آن، مطرح می‌گردد.

یکم: حسن حفظ

مهم‌ترین بخش در مسابقات حفظ قرآن کریم در مورد یک حافظ، تسلط او بر

ارائه‌ی محفوظات است. هر مقدار حافظ در این زمینه توانمندتر و بر محفوظات خویش مسلط‌تر باشد، امتیاز بیشتری به وی تعلق خواهد گرفت.

در مسابقات برای تشخیص حافظ برتر در زمینه‌ی حسن حفظ از کل محفوظات او، دو و یا سه سؤال پرسیده می‌شود. به گونه‌ای که از هر ده جزء قرآن حداقل یک سؤال مطرح شود و البته میزان سؤال در هر مسابقه متناسب با سطح آن و نظر داوران متفاوت خواهد بود. به عنوان مثال در مسابقات استانی در هر سؤال ده سطر و در مسابقات منطقه یک صفحه و در مسابقات کشوری یک و نیم صفحه پرسیده می‌شود. البته در مسابقات بین‌المللی این مطلب تابع قوانین همان مسابقات خواهد بود. به عنوان نمونه در عربستان پنج سؤال از حافظان کل پرسیده می‌شود که سؤال نخست، دو صفحه و سایر سؤالات یک و نیم و یا یک صفحه می‌باشد.

برای امتیاز دادن در این بخش تمامی خطاهای حافظ در حین تلاوت؛ از کل نمره‌ی حسن حفظ که بر اساس آیین نامه‌ی داوری فعلی دارای ۱۰۰ امتیاز می‌باشد، کسر می‌گردد و نمره‌ی نهایی، نمره‌ی حسن حفظ خواهد بود و در نهایت با سایر نمرات جمع می‌شود.

برای اطمینان بیشتر از نمره‌ی داده شده معمولاً دو داور که هر دو حافظ هستند، این کار را بر عهده می‌گیرند و میانگین نمره‌ی آن‌ها نمره‌ی نهایی حافظ خواهد بود.

شیوه‌ی کسر نمرات که در جدول معینی در اختیار داوران قرار می‌گیرد، در مسابقات مختلف، متفاوت است.

نمونه‌ای از این فرم در ادامه‌ی این فصل خواهد آمد.

دوم: تجوید

پس از حسن حفظ، مهم‌ترین بخش در داوری مسابقات، بخش تجوید است که داوران، نمرات حافظ در این زمینه را ثبت می‌نمایند. اداء درست حروف با تکیه بر مخارج آن و مراعات صفات حروف مانند استعلاء و استفال و ... و نیز احکام حروف مانند ادغام و اخفاء و... از نکاتی است که در این زمینه مد نظر قرار می‌گیرد.

تجوید دارای ۳۵ امتیاز است که بعد از کسر نمرات منفی، نمره‌ی نهایی حافظ در این زمینه مشخص می‌گردد.

برای ارتقاء تجوید باید ابتدا قواعد تجویدی به خوبی فرا گرفته شود و سپس با تمرین، ملکه‌ی انسان گردد. شایسته است گاه گاهی، آیاتی نزد اساتید تجوید خوانده شود تا اشکالات خود را شناسایی نموده و با تمرین مستمر آن را برطرف سازید.

سوم: صوت و لحن

یکی از شاخص‌های مهم برای تعیین حافظ برتر، صوت و لحن است که حداکثر امتیاز آن ۵۰ نمره است. بر این اساس ۲۰ نمره به صوت و ۳۰ نمره به لحن اختصاص می‌یابد. داوران بخش صوت و لحن هر یک نمره‌ی خود را به صورت جداگانه اعلام کرده و با سایر نمرات جمع می‌نمایند.

رابطه‌ی صوت و لحن، رابطه‌ی محتوا و قالب است و صوت به منزله‌ی خمیری است که با لحن به آن شکل داده و ترکیب زیبایی پدید می‌آید. البته بخش زیادی از صوت هر فردی خدادادی است که با تمرین قابل ارتقاء است. اما لحن نیاز به تمرین و کسب مهارت دارد و باید قواعد مربوط به آن فرا گرفته شود.

چهارم: وقف و ابتداء

به معنی مراعات دقیق موارد وقف و موارد ابتدای تلاوت می‌باشد. این بخش در مجموع ۱۵ نمره دارد و داوران، از مجموع این نمره، نمرات منفی را کسر نموده و نمره‌ی نهایی اعلام می‌شود.

پس از آن که نمرات یادشده اعم از حسن حفظ (۱۰۰)، تجوید (۳۵)، صوت و لحن (۵۰)، وقف و ابتداء (۱۵) - که مجموع آنها ۲۰۰ نمره است - به دست آمد، این نمره تقسیم بر عدد دو می‌گردد و در نهایت نمره‌ی حافظ از مجموع ۱۰۰ امتیاز به دست می‌آید. بدین ترتیب نیمی از نمره اختصاص به حسن حفظ و نیم دیگر اختصاص به موارد مربوط به حسن قرائت خواهد داشت.

به صورت کلی نحوه‌ی تقسیم امتیازات در مسابقات مختلف متناسب با سطح آن متفاوت خواهد بود. این نوع از تقسیم امتیازات با هدف ارتقاء بخش قرائت حافظان، طراحی شده است و چنانچه در مسابقه‌ای به بخش حسن حفظ عنایت بیشتری شود، می‌توان این ترکیب را تغییر داد و به عنوان مثال ۷۰ نمره برای حسن حفظ و ۳۰ نمره برای بخش قرائت اختصاص داد. (تجوید: ۱۵، صوت و لحن: ۱۰، وقف و ابتداء: ۵).

در ادامه تصویر نمونه‌ای از جدول صورت امتیازات بخش‌های مختلف مسابقه تقدیم می‌گردد.

شایان توجه است که فرم‌های داوری در مسابقات گوناگون ممکن است متفاوت باشد.

فرم ثبت ریز نمرات بخش صحت حفظ

رشته حفظ قرآن کریم - ۱۰۰ امتیاز

نام و نام خانوادگی: _____ حفظ ..... جزء

توضیحات	مکت، تکرار، تأیید	عدم رعایت ترتیب آیات و جایبایی آنها و ناممانگی			انتهال به آیات نزدیک در حد یک آیه			انتهال به آیات دور بیش از یک آیه			اشتباه در کلمات کم، زیاد و جایبایی جمله یا قسمتی از آیه	اشتباه در کلمه			اشتباه حرکات و حروف کم، زیاد و جایبایی حرکات			مصادر امتیاز	
		فوری	با تذکر	توسط داور	فوری	با تذکر	توسط داور	فوری	با تذکر	توسط داور		فوری	با تذکر	توسط داور	فوری	با تذکر	توسط داور		
	هر بار ۰/۵	۵	۳/۵	۲/۵	۴/۵	۳	۲	۴	۲/۵	۱/۵	۳	۲	۱	۱	۰/۵				سوال اول سوره: آیه: صفحه:
																			سوال دوم سوره: آیه: صفحه:
																			سوال سوم سوره: آیه: صفحه:
																			جمع هر مورد امتیازات منفی

نمره نهایی صحت حفظ: _____ به حروف: _____
نام و نام خانوادگی داور: _____ تاریخ: _____
امضاء: _____

فرم ثبت ریز نمرات بخش تجوید

رشته حفظ قرآن کریم * ۳۵ امتیاز

نام و نام خانوادگی:	حفظ ..... جزء
---------------------	---------------

الف) عناوین کسر امتیاز: مخارج، صفات و احکام			۲۸ امتیاز
سوال اول	سوال دوم	سوال سوم	
سوره: آیات:	سوره: آیات:	سوره: آیات:	
جمع:	جمع:	جمع:	
ب) موارد اعلای امتیاز: فصاحت قرانت			۷ امتیاز
سوال اول	سوال دوم	سوال سوم	
سوره: آیات:	سوره: آیات:	سوره: آیات:	
			تلفظ ممتاز حروف از حیث مخارج و صفات (۳ امتیاز)
			تلفظ ممتاز حرکات کوتاه و کشیده (۳ امتیاز)
			حفظ سرعت مناسب در طول قرائت (۱ امتیاز)
جمع:	جمع:	جمع:	امتیاز نهایی هر سوال

نمره به حروف:	نمره نهایی تجوید:
تاریخ:	نام و نام خانوادگی داور:
امضاء:	

بخش دوم / چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۳۷

فرم ثبت ریز نمرات بخش صوت

رشته حفظ قرآن کریم * ۲۰ امتیاز

نام و نام خانوادگی:	سوره:	آیات:
---------------------	-------	-------

ر	موارد	نمره	ضعیف	متوسط	قابل قبول	خوب	ممتاز	کامل	توضیحات
۱	طنین	۵	۱	۲	۲/۵	۳	۴	۵	
۲	انعطاف	۴	۰/۸	۱/۶	۲	۲/۴	۳/۲	۴	
۳	مساحت	۵	۱	۲	۲/۵	۳	۴	۵	
۴	شدت (قوت)	۲	۰/۴	۰/۸	۱	۱/۲	۱/۶	۲	
۵	تحریر	۲	۰/۴	۰/۸	۱	۱/۲	۱/۶	۲	
۶	استفاده مطلوب و هنرمندانه از صوت	۲	۰/۴	۰/۸	۱	۱/۲	۱/۶	۲	
موارد کسر امتیاز		هر مورد ۰/۵ تا ۱ نمره منفی							جمع امتیازات مثبت:
شامل اضطراب، لرزش، خش، گرفتگی، رگه دار شدن دائمی و مقطعی، خلط، قطع صدا ناشی از سرفه، عطسه، سسکه، جمع شدن آب در گلو، جیغ، خروسی شدن، پرش یا ناله در هنگام وقف									جمع نمرات کسر شده:

نمره نهایی صوت:	نمره به حروف:
نام و نام خانوادگی داور:	تاریخ:
	امضاء:

فرم ثبت ریز نمرات بخش لحن

رشته حفظ قرآن کریم * ۳۰ امتیاز

نام و نام خانوادگی: ..... حفظ ..... جزء

ر	الف) شواهد و معیارها	نمره	ضعیف	قابل قبول	متوسط	خوب	ممتاز	کامل	ب) موارد کسر امتیاز	نمره منفی	توضیحات
۱	انتخاب سرعت مناسب	۲	۰/۴	۰/۸	۱	۱/۲	۱/۶	۲	ناهم‌گونی ردیف‌ها	حداکثر ۱	
۲	میزان تأیید بر مستمعین	۲/۵	۰/۵	۱	۱/۲۵	۱/۵	۲	۲/۵	خروج از مقام و انتقال ناهم‌گونی	۲ تا ۱	
		۲/۵	۰/۵	۱	۱/۲۵	۱/۵	۲	۲/۵	استفاده از نغمات غیر متعارف	حداکثر ۳	
	جذب، جاذبه و زیبایی نغمات و پرده‌ها	۲/۵	۰/۵	۱	۱/۲۵	۱/۵	۲	۲/۵	خروج از ردیف صداها	هر مورد ۰/۲۵	
		۲/۵	۰/۵	۱	۱/۲۵	۱/۵	۲	۲/۵	نامطلوب بودن تحریرها	هر مورد ۰/۲۵	
		۲/۵	۰/۵	۱	۱/۲۵	۱/۵	۲	۲/۵	تکلف و فشار در اجرای نغمات	حداکثر ۱	
		۲/۵	۰/۵	۱	۱/۲۵	۱/۵	۲	۲/۵	عدم رعایت عرفی مکث بین آیات	هر مورد ۰/۵	
۳	رعایت تکیه‌های صوتی	۴	۰/۸	۱/۶	۲	۲/۴	۳/۲	۴	تکرار بی‌مورد و ملال آور ردیفها	هر مورد ۰/۵	
		۴	۰/۸	۱/۶	۲	۲/۴	۳/۲	۴	شروع تلاوت در پرده غیر متعارف	۲/۵	
۴	تنوع ردیف‌های لحن و پرده‌ها	۴	۰/۸	۱/۶	۲	۲/۴	۳/۲	۴	عدم انتخاب پرده مناسب	۲ تا ۱	
۵	تنظیم و توزیع آهنگ‌ها بر متن	۴	۰/۸	۱/۶	۲	۲/۴	۳/۲	۴	جمع امتیازات کسب شده از ۳۰ امتیاز		
۶	قدرت تنگیم	۶	۱	۲	۳	۴	۵	۶	جمع نمرات منفی		
									نمره نهایی	به عدد:	
									به حروف:		

نام و نام خانوادگی داور: ..... تاریخ: ..... امضاء: .....

بخش دوم / چگونه قرآن را حفظ کنیم؟ ۲۳۹

فرم ثبت ریز نمرات بخش وقف و ابتدا

رشته حفظ قرآن کریم * ۱۵ امتیاز

رشته حفظ ..... جزء قرآن کریم	نام و نام خانوادگی:
------------------------------	---------------------

ردیف	موارد کسر امتیاز	نمره	سؤال اول		سؤال دوم		سؤال سوم	
			سوره:	آیات:	سوره:	آیات:	سوره:	آیات:
۱	عبور از وقف لازم	۱/۵						
۲	عبور از اولویت های وقف	۱-۰/۵						
۳	عبور از وقف بیان حسن	۱-۰/۵						
۴	ترک اولویت وقف یا وصل	۰/۵						
۵	نفس کشیدن در خلال تلاوت	۳						
۶	عدول در وقف	۱-۰/۵						
۷	وقف یا ابتدای قیج ناقص عبور از فواصل آیات موجب معنای نامناسب	۱						
۸	وقف یا ابتدای مغیر معنا عبور از فواصل آیات مغیر معنا	۲						
۹	وقف یا ابتدای قیج عبور از فواصل آیات موجب معنای کفر آمیز	۳						
	جمع امتیازات کسر شده هر سؤال							
	امتیاز نهایی هر سؤال							

نمره نهایی وقف و ابتدا:	نمره به حروف:
نام و نام خانوادگی داووز:	تاریخ:
	امضاء:

خودآزمایی:

۱. مهم‌ترین اهداف شرکت در مسابقات را بیان نمایید.
۲. مهم‌ترین مسابقات بین‌المللی حفظ در چه کشورهایی برگزار می‌گردد؟
۳. معیارهایی که در مسابقات حفظ برای تعیین نفرات برتر مورد ارزیابی قرار می‌گیرد را بیان کنید.
۴. چهار مورد از مواردی که احتمال موفقیت در مسابقات را افزایش می‌دهد، نام ببرید.

بخش سوم:

روش کلاس داری و تدریس حفظ قرآن کریم

فصل یکم:

آشنایی با ویژگی‌های مربی توانمند حفظ قرآن

از مباحث پیشین روشن گشت که حفظ قرآن کریم یکی از فضائل و زینت‌های مؤمنان و مسلمانان است و از عصر نزول قرآن تاکنون، همواره از جایگاه والایی در فرهنگ دینی، برخوردار بوده است. به همین سبب، حافظان و حاملان قرآن در جامعه‌ی دینی، افرادی الگو و مورد توجه مسلمین بوده‌اند. چرا که آنان در اثر انس بسیار با این کتاب هدایت، از گزاره‌های انسان ساز آن باخبر بوده و در صورت صلاح کردار و تربیت نفوس خویش، در عین بهره‌مندی از اثرات تربیتی آن، مروج فرهنگ قرآنی و مبلغان آن به حساب می‌آمدند.

به برکت پیروزی انقلاب اسلامی به دست بنیان‌گذار الاهیست امام خمینی رحمته الله علیه در میهن عزیز ما نیز در کنار توجه به بسیاری از دستورات و تعلیمات هدایت‌گر دینی، حفظ قرآن کریم نیز مورد توجه جامعه‌ی ما قرار گرفت و تا حدودی ارزش و جایگاه خود را باز یافت.

سپس با رهنمودها، حمایت‌ها و هدایت‌های ولی امر مسلمین، حضرت آیت

الله العظمی امام خامنه‌ای حفظه‌الله، رواج و شتاب بیشتری به خود گرفت؛ تا بدان جا که هم اکنون حفظ قرآن در سطوح مختلف آموزشی از سال‌های پیش از دبستان تا تحصیلات عالی مورد توجه مسئولان و مربیان این حوزه‌هاست. در سال‌های اخیر نیز مؤسساتی به صورت تخصصی در این عرصه وارد شده و به آموزش و راهبری علاقمندان در این زمینه می‌پردازند.

در این میان نقش تعلیم‌گران و مربیان آموزش حفظ قرآن کریم نیز، خطیر و قابل توجه است. افرادی که عهده‌دار تعلیم و آموزش حفظ قرآن کریم می‌گردند، در صورت داشتن دانش کافی در این عرصه و شناخت صحیح وظایف، باید‌ها و نبایدهای آموزش حفظ، بی‌تردید توانایی بیشتری در نقش آفرینی شایسته خواهند داشت.

در این بخش به خواست خداوند به اختصار، اصول کلاس داری، وظایف، باید‌ها و نبایدهای مربی حفظ قرآن کریم را بررسی می‌نماییم. در ابتدا باید مقصود از مربی حفظ قرآن روشن گشته و سپس بر اساس آن تعریف، به بیان ویژگی‌های وی پردازیم.

«مربی حفظ قرآن، فردی است با مهارت‌های خاص که توانایی تربیت حافظان قرآن کریم را داراست».

با توجه به تعریف ارائه شده، رسالت اصلی مربی حفظ، تربیت حافظان قرآن کریم است. برای تحقق این امر، مربی باید از یک سری دانش‌ها و مهارت‌ها برخوردار باشد. به یاری خداوند در ادامه فهرستی از این دانش‌ها و مهارت‌ها را تقدیم می‌نماییم.

یکم: بهره‌مندی از حفظ قرآن کریم

اولین و مهم‌ترین شرط برای فردی که قصد دارد در عرصه‌ی آموزش حفظ، قدم نهد، بهره‌مندی از حفظ قرآن کریم است. در شرایط ایده‌آل می‌توان شرط

حفظ کل قرآن را برای مربی حفظ، مطرح نمود. چرا که «ذات نیافته از هستی بخش، کی تواند که شود هستی بخش؟!»؛ از کسی که هنوز خود به فضیلت حفظ قرآن کریم دست نیافته است، چگونه می‌توان انتظار داشت، شاگردان خویش را در این راه یاری نماید؟ آیا او با اصول این کار، چالش‌ها، مشکلات آن و راه کارهای متناسب، آشناست؟ به یقین می‌توان گفت: خیر. بنابراین لازم است مربی حفظ قرآن در ابتدا، خود از این نعمت الاهی برخوردار بوده و سپس وارد عرصه‌ی تعلیم و آموزش آن به دیگران شود.

از سوی دیگر، مربی همواره به عنوان الگو و اسوه‌ی شاگردان مورد توجه آنان است. در صورتی که از حفظ قوی برخوردار باشد، شاگردان در می‌یابند که حفظ خوب، متقن و مستحکم، شدنی و دست‌یافتنی است و رفته رفته این عقیده جزء باورهای آنان می‌گردد؛ در نتیجه برای دست یافتن به این هدف تلاش می‌کنند.

نکته‌ی مهم دیگر این است که شاگردان به رهنمودها و راه کارهای مربی توانمندی که خود به گفته‌هایش عمل کرده و به موفقیت دست یافته و قادر است آیات را با اتکاء به حافظه، متقن و بدون اشکال و فراموشی قرائت کند، اعتماد بیشتری دارند تا به استادی که برای صدق ادعاها و نتیجه بخش بودن راه کارها و شیوه‌هایش، نه تنها شاهد محکمی در دست نیست، بلکه عدم تسلط او این پیام را به شاگردان می‌رساند که «چندان هم معلوم نیست، استاد ما درست بگوید و برنامه‌اش نتیجه بخش باشد».

با این همه شرط حفظ کل قرآن برای مربی حفظ را می‌توان در شرایط ایده‌آل و فراوانی مربیان کارآمد این حوزه مطرح نمود. اما در شرایط کنونی که متأسفانه با کمبود جدی در این عرصه مواجه هستیم، می‌توان برای تدریس در هر سطح از حفظ، به مربیانی که حداقل چند جزء از شاگردان خود جلوتر هستند به شرط تسلط بر همان مقدار، رضایت داد.

دوم: آشنایی با مبانی حفظ قرآن کریم

ویژگی مهم دیگر برای یک مربی توانمند حفظ، آشنایی با مبانی حفظ قرآن کریم است. منظور از مبانی، چرایی حفظ قرآن، فواید آن، جایگاه حفظ قرآن در فرهنگ دینی، بایدها و نبایدهای قرائت و حفظ قرآن - از نظرگاه قرآن و معصومان علیهم السلام - و اموری از این دست است.

مربی با دانستن این مبانی، رویکردهای خویش را با آن هماهنگ نموده و در جاهای لازم به دست‌گیری شاگردان پرداخته و آنان را یاری می‌دهد.

سوم: تسلط بر اصول حفظ قرآن کریم

ویژگی مهم دیگر، دانستن اصول حفظ قرآن کریم است. اصول حفظ، همان شیوه‌های حفظ، مرور، یادآوری، صیانت و نگه‌داری از آیات حفظ شده می‌باشد. مربی توانا فردی است که خود، حفظ قرآن را تجربه کرده و از شیوه‌های مطلوب و نامطلوب در حفظ آیات جدید، مرور آیات، مباحثه‌ی آیات، تثبیت آن در ذهن و موارد دیگر مطلع است.

در عین حال به تجربه‌ی فردی خویش بسنده ننموده بلکه با بررسی تجربه‌ی حافظان و استادان برتر این حوزه، دانش خویش را وسعت بخشیده و تکمیل می‌نماید.

در ابتدا تلاش می‌کند رویکردهای خویش را به عنوان یک مربی با آن هماهنگ نموده، سپس شاگردان را یاری کرده تا با توجه و به کارگیری بهترین شیوه‌ها به حفظ قرآن بپردازند و در جای جای حفظ، برای چالش‌های به وجود آمده در محفوظات، راه کارهای علمی، مجرب و کارآمد را مطرح نموده و آنان را یاری می‌رساند.

چهارم: توانایی برنامه‌ریزی و مدیریت حفظ شاگردان

خصوصیت بارز و مهم دیگر، توان برنامه‌ریزی برای حفظ شاگردان، تنظیم میزان حفظ و مرور آیات و کیفیت و الگوی مناسب آن و به صورت کلی، مدیریت حفظ آنان می‌باشد. چرا که افرادی که تازه در میدان حفظ قدم نهاده‌اند، به تنهایی قادر نیستند برای حفظ خود برنامه‌ریزی نموده و راه را بپویند. چه آن که آنان از فراز و نشیب‌های حفظ آگاه نیستند، نمی‌دانند با چه سرعتی راه را بپیمایند، برای ماندگاری محفوظات باید به چه اندازه مرور نمایند، کدام بخش از محفوظات خود را بیشتر مرور کنند، در چه محدوده‌ی زمانی به مرور کل محفوظات پردازند و ...

مربی توانا با اطلاع کامل از جزئیات همه‌ی موارد یادشده و هم چنین شناخت ویژگی‌ها، فرصت‌ها و امکانات و توانایی‌های شاگرد خویش به مدیریت فعالیت‌های او در این عرصه می‌پردازد.

از سوی دیگر گاه شاگردان با این که به انجام تکلیف‌های حفظ می‌پردازند، باز هم دچار اشکالاتی در ارائه‌ی محفوظات می‌گردند. مربی توانمند در این لحظه نیز مشاور و یاریگر شاگردان خویش بوده و با شناسایی دقیق نقاط قوت و ضعف و ارائه‌ی راه‌حل‌های مناسب به کمک آنان می‌شتابد.

پنجم: حسن استماع و دقت در تذکر اشکالات شاگردان

از ویژگی‌های بارز مربی و استاد حفظ قرآن، توانایی خوب گوش دادن و استماع دقیق تلاوت‌های شاگردان در کلاس است. او باید از تمرکز بالایی برخوردار بوده و لغزش‌های شاگرد خویش در تلاوت را تشخیص داده و به آنان گوشزد نماید تا حفظ آن‌ها بدون خطا و اشکال و با اتقان به انجام رسد.

مربیانی که در این بخش از توانایی لازم برخوردار نیستند، معمولاً شاگردانی ضعیف دارند که آیات را با غلط‌های فراوانی حفظ می‌نمایند. پر واضح است که هدف از تشکیل کلاس حفظ، حفظ آیات قرآن به صورت صحیح و درست است نه با غلط‌های گوناگون؛ اگر مربی نتواند در این زمینه به خوبی نقش خود را ایفا نماید، در واقع یکی از مهم‌ترین وظایف مربی را به انجام نرسانده است. از سوی دیگر، این گونه مربیان مورد اعتماد شاگردان نبوده و همواره به عنوان مربیانی ناتوان در ذهن آنان جای می‌گیرند. چرا که در موارد بسیار، شاگردان کلاس متوجه اشکالِ دوستِ خود می‌شوند و حال آن که مربی از آن غافل مانده است. روشن است که ضعف مربی در این مورد نشانگر عدم صلاحیت او برای تربیت شاگردان خود در زمینه‌ی حفظ قرآن کریم است.

ششم: تسلط بر اصول و فنون عمومی کلاس داری و تدریس

خصوصیت مهم دیگر، تسلط مربی بر فنون عمومی کلاس داری و تدریس است. مقصود از اصول و فنون عمومی کلاس داری، اصول و مهارت‌هایی است که هر مربی و استادی که با مقوله‌ی کلاس و تدریس، سر و کار دارد بدان نیازمند بوده و باید از آن مطلع و در اجرایش مهارت داشته باشد.

این مهم را می‌توان در سه بخش «آشنایی با ویژگی‌های فردی یک مربی موفق»، «آشنایی با وظایف و بایدهای مربی» و «آشنایی با نقاط ضعف و نبایدهای مربی در کلاس»، عنوان نمود؛ به خواست خداوند به زودی مطالب مفیدی در موضوع اصول عمومی کلاس داری بیان می‌گردد.

هفتم: تسلط بر اصول و فنون اختصاصی کلاس‌داری و تدریس حفظ قرآن

توانایی دیگری که مربی کارآمد حفظ قرآن باید از آن مطلع و در اجرای آن دارای مهارت کافی باشد، اصول و فنون اختصاصی کلاس‌های حفظ قرآن کریم است.

کاربرد این اصول در کلاس‌های حفظ بوده و در کلاس‌های دیگر چندان مورد استفاده نیست. ان شاء الله در ادامه‌ی مباحث به ذکر مطالبی در این بخش خواهیم پرداخت.

هشتم: آشنایی با اصول تعلیم و تربیت اسلامی

آگاهی از نظام تعلیم و تربیت اسلامی برای همه‌ی مربیانی که با مقوله‌ی تربیت، سر و کار دارند، امری ضروری است. گزاره‌های هدایت بخش دین اسلام، در این عرصه نیز مانند دیگر عرصه‌ها راه‌گشاست.

مربی باید اطلاعات قابل قبولی از مقوله‌ی تربیت دینی، اصول حاکم بر نظام تربیتی اسلام، طرح و بنای شخصیتی کودک، نوجوان و جوان، چگونگی پایه‌ریزی شخصیت اخلاقی آنان، میزان تأثیر مسایل عاطفی در یادگیری، راه‌های ایجاد عادت‌های مطلوب، تربیت و مراحل رشد، ویژگی‌های دوران بلوغ، چگونگی پیدایش انحرافات، روش‌های برقراری ارتباط با کودک، نوجوان و جوان و اموری از این دست، داشته باشد تا با تنظیم درست نحوه‌ی ارتباط و تعامل خویش با شاگردان، علاوه بر موفقیت در مقوله‌ی تعلیم، در تربیت نیز کارآمد عمل نموده و در اثر عدم اطلاع از این اصول مهم، شاگردان را با آسیب‌های غیر قابل جبران، مواجه نسازد!

---

۱. کتاب‌های فراوانی در این موضوعات نگاشته شده است؛ از جمله‌ی آن، کتاب «والدین و مربیان مسئول» است که توسط آقای رضا فرهادیان نگاشته شده است.

نهم: تسلط بر تجوید نظری و عملی

دانش دیگری که مربی حفظ قرآن باید از آن مطلع و در اجرای آن مهارت کافی داشته باشد، علم تجوید است. مربی با تسلط بر قاعده‌های تجویدی، خطاهای شاگردان در تلاوت را به آنان گوشزد نموده و راه کارهای مناسب را برای اصلاح، ارائه می‌کند. اهمیت این دانش تا بدان جاست که حتی می‌توان گفت: فهم برخی اشکالات صحیح‌خوانی آیات نیز مبتنی بر دانستن تجوید است.

البته در حد مطلوب و ایده‌آل تسلط بر تجوید سطح دو برای مربی حفظ قرآن از امور لازم و ضروری است. اما در صورت کمبود مربیان کارآمد، می‌توان به تجوید سطح یک رضایت داد. مشروط بر آن که فرد، علاوه بر تسلط بر تجوید نظری، در اجرای عملی آن نیز تسلط و مهارت کافی داشته باشد.

دهم: بهره‌مندی از تلاوت نیکو و ترتیل زیبا

عامل مثبت دیگر که در کارآمدی مربی نقشی به سزا و مهم ایفا می‌کند، بهره‌مندی از تلاوت نیکو و ترتیل زیباست.

عوامل متعددی در این امر تأثیرگذار است. صوت نیکو، اطلاع از الحان اصیل عربی که در قرائت قرآن به کار رفته و باعث ظهور زیبایی و حلاوت آیات قرآن می‌گردد، تسلط بر تجوید و موارد دیگر از اموری است که در تلاوت نیکوی ترتیل مؤثر است.

مربی حفظ در صورت برخوردار بودن از این نعمت و استفاده از آن در مقام تدریس، شخصیتی مقبول‌تر نزد شاگردان داشته و می‌تواند در این زمینه نیز الگوی مناسبی برای آنان باشد.

یازدهم: آشنایی با وقف و ابتداء

دانستن مواضع مناسب وقف و ابتداء در تلاوت قرآن بسیار پراهمیت است. برخی از خطاهایی که حافظان با آن مواجهند، در اثر بی‌توجهی به وقف و ابتداء به خصوص در زمان حفظ آیات جدید و ثبت ساختار آن در ذهن است.

برخی در اثر عدم توجه به حفظ محتوا محور، تقطیع‌های بسیاری در آیات ایجاد نموده و بدون توجه به ارتباط معنوی فقرات هر آیه، آن‌ها را به فرازهای کوچک که در ارتباط تنگاتنگ با فرازهای بعدی است به ذهن می‌سپارند. هنگام تحویل محفوظات نیز هر آن‌گونه که اطلاعات در حافظه ثبت گردیده، می‌توان آن را ارائه نمود.

این یک اصل مهم است که اگر حافظ در حفظ خویش، تقطیع‌های بیشتری ایجاد کند، هنگام یادآوری نیز به تلاش و دقت بیشتری در پیوسته خواندن فقرات آیه، احتیاج دارد. برای مثال اگر فردی یک آیه‌ی نسبتاً بلند را به چهار فراز محتوایی تقسیم و حفظ نماید، سپس همه‌ی فرازها را به هم مرتبط سازد، نتیجه‌ی حفظ او به مراتب بهتر است از فردی که همین آیه را به هشت قسمت کوتاه‌تر که به لحاظ محتوایی، توجهی به فرازبندی آن نشده، تقسیم و حفظ نموده است. وقف و ابتداء مهم‌ترین عاملی است که در این بخش یاریگر حافظ است. چرا که ارتباط تنگاتنگی با مفهوم و معنای آیه دارد. به همین علت هنگام حفظ جدید، حافظ موظف است با استفاده از دانش وقف و ابتداء، یا علایم درج شده در قرآن و یا با استماع تلاوت قاریان برتر، جایگاه مناسب وقف در هر آیه و مواضع ابتداء نمودن پس از وقف را در مصحف خود علامت‌گذاری نموده و فرازبندی و حفظ را مطابق آن انجام دهد.

اهمیت این موضوع تا بدان جاست که شایسته است برای ایجاد انگیزه و فرهنگ‌سازی مناسب، اشکال‌های وقف و ابتداء در امتیاز دهی کلاس حفظ لحاظ

شده و بخشی از امتیاز تلاوت به آن اختصاص یابد.

دوازدهم: آشنایی با ترجمه و تفسیر

یکی از عوامل اساسی در حفظ قرآن - به خصوص برترین رویکرد که حفظ محتوا محور باشد - توجه به معانی و مفاهیم آیات است. مربی محترم حفظ قرآن علاوه بر سوق دادن شاگردان به سوی شیوهی برتر حفظ، خود نیز باید با ترجمه، مفاهیم و معانی آیات آشنا باشد تا بتواند در این بخش نیز، راهنمای شاگردان و پاسخ گوی پرسش های احتمالی آنان باشد.

او با تسلط بر این امر شاگردان را در دسته بندی موضوعی و محتوایی آیات و حفظ سلسله وار آیات مربوط به یک موضوع، یاری می رساند.

تجربه نشان داده مربیانی که در این بخش از توانایی بالایی برخوردارند، نزد شاگردان شخصیت محبوب تر و موجه تری دارند. جالب است بدانید که شاگردان با انگیزه و علاقه ی بیشتری در کلاس این گونه مربیان حضور یافته و صد البته بازدهی و کارآمدی آنان نیز افزون تر خواهد بود.

یکی از برکات حفظ قرآن کریم، فراهم شدن مقدماتی برای فهم عمیق و بهره مندی از دریای بی کران معارف آن است. بنابراین نباید فقط در مرحله ی اول که آشنایی با الفاظ است برای همیشه متوقف ماند.

البته روشن است که تلاوت دایمی و انس همیشگی با الفاظ، هیچ گاه متوقف نشده و بسیار ضروری و راه گشاست. اما آنچه نادرست و ناپسند است، این است که برای رسیدن به مرحله ی فهم و تدبر و تعقل در آیات، هیچ گاه تلاشی صورت نپذیرفته و برای همیشه در گام نخست بمانیم.

آیات فراوانی هدف نزول قرآن بر پیامبر را تدبر، فهم و پندپذیری از آیات انسان

ساز خود، معرفی می‌نماید. از آن جمله این آیه‌ی شریف است که می‌فرماید:

﴿ كُنْتُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبْرَكًا لِيَذَّبَ أَهْلَ الْأَيْمَةِ وَيَسْتَدْكَرَ الْأُولَى الْأَلْبَابِ ﴾^۱

(این قرآن) کتابی پر خیر و برکت است که بر تو فرو فرستادیم تا آیات آن را تأمل و پی‌گیری کنند (و به معارف عمیق آن برسند) و برای آن که صاحبان خردها (ی ناب) متذکر شوند».

در این آیه خدای تعالی قرآن را کتابی دارای خیر و برکت معرفی می‌نماید و هدف از نزول آن را تدبر و تفکر و تعمق در آیات و پندگیری می‌داند.

به عبارتی دیگر بهره‌مندی کامل از قرآن و برکات معنوی و هدایت‌گری آن منوط به تفکر و تأمل در مفاهیم والا و ژرف و دل‌سپردن به معارف الاهیست. بنابراین حاملان قرآن به ویژه آنان که در عرصه‌ی تدریس قدم نهاده‌اند، نباید به ظاهر الفاظ بسنده کرده و تا پایان عمر خویش فقط به آن جنبه اکتفا نمایند.

سیزدهم: داشتن اطلاعات به روز در زمینه‌ی مهارت‌های یادشده

مربی موفق حفظ قرآن پس از دانستن و تسلط بر موارد یادشده، هیچ‌گاه در به دست آوردن شیوه‌های جدید و یافته‌های نو در این زمینه، خود را بی‌نیاز نمی‌داند و همیشه در پی توسعه‌ی دانسته‌های خویش و بهره‌مندی از تجربه‌ی اساتید دیگر حفظ قرآن می‌باشد.

از جمله راه‌های مناسبی که می‌توان برای دست‌یابی به این هدف توصیه کرد مشاوره، گفت و گو و هم‌اندیشی با مربیان دیگر است. در فرصت‌های مناسب چالش‌هایی را که در تدریس با آن مواجهید با مربیان دیگر در میان بگذارید و نظر آنان را جویا شوید.

افزون بر آن مشاهده‌ی نمونه‌ی تدریس اساتید برتر حفظ هم کمک زیادی در

ارتقاء دانش شما خواهد داشت.

آخرین توصیه، مطالعه‌ی کتاب‌های جدید و مجلات سودمند در موضوع اصول و مبانی حفظ و شیوه‌های کلاس داری آن است.

خودآزمایی:

۱. تعریفی از مربی حفظ ارائه نمایید.
۲. ویژگی‌های مربی توانمند حفظ قرآن را بیان کنید.
۳. آیا فردی که حافظ قرآن نیست، قادر به تربیت حافظان قرآن کریم هست یا خیر؟ چرا؟
۴. ضرورت آشنایی مربی حفظ با علم وقف و ابتدا را تبیین فرمایید.
۵. اهمیت مهارت استاد در تذکر اشکالات شاگردان را تبیین نمایید.

فصل دوم:

آشنایی با اصول عمومی کلاس داری^۱

در مباحث پیشین گفته شد که اصول عمومی کلاس داری آن دسته از اطلاعات و مهارت‌هایی است که هر معلم و مربی که با مقوله‌ی کلاس و شاگرد و تدریس، سر و کار دارد باید از آن مطلع بوده و در اجرایش مهارت کافی را دارا باشد. در این مجال اندک، نمی‌توان همه‌ی مسائل مربوط به این حوزه را بیان نمود. اما برای آن که ذهن خوانندگان عزیز به محتوای این دانش و سرفصل‌های مطرح شده در آن اندکی نزدیک گردد، به اختصار مواردی را بیان می‌نماییم.^۲

الف) آشنایی با ویژگی‌های شخصیتی مربی موفق

برخورداری مربی از ویژگی‌های شخصیتی مثبت، باعث محبوبیت او نزد شاگردان گشته و شخصیتی مطلوب و قابل پذیرش را به دنبال دارد.

۱. در نگارش این بخش از کتاب «روش کلاس داری» تألیف آقای احمد طهماسبی، بهره برده‌ایم.
۲. با توجه به اهمیت این امر لازم است مربیان عزیز به مطالعه‌ی کتاب‌های سودمند در این زمینه پرداخته و در کارگاه‌های عملی آموزش کلاس داری که در دوره‌های تربیت مربی، اجرا می‌شود، شرکت نموده و به تمرین و ارتقاء مهارت‌های خود در زمینه‌ی کلاس داری پردازند.

مربی با دانستن این خصوصیات تلاش می‌کند آن را در خود ایجاد و یا تقویت نماید. اکنون برخی از مهم‌ترین این خصوصیات را برمی‌شمریم.

۱. تقوی و پرهیزکاری
  ۲. اخلاص
  ۳. تواضع و فروتنی
  ۴. ادب
  ۵. مهربانی و صمیمیت با شاگردان
  ۶. هماهنگی گفتار و عمل
  ۷. خوش خلقی
  ۸. وفای به عهد
  ۹. عشق به تدریس
  ۱۰. سعه‌ی صدر و مدارا
  ۱۱. شادابی و نشاط
  ۱۲. بیان جذاب و نیکو
  ۱۳. صدای واضح و رسا
  ۱۴. اسوه و الگو بودن برای شاگردان
  ۱۵. متانت در رفتار و گفتار
  ۱۶. وقت شناسی
  ۱۷. پوشش آراسته و مناسب
  ۱۸. خوش بو و معطر بودن
  ۱۹. خنده رو و متبسم بودن
  ۲۰. برخورداری از اعتماد به نفس بالا و نداشتن اضطراب شدید
- هر چه این‌گونه ویژگی‌های مثبت در مربی افزایش یابد، شخصیتی که در

ذهن مخاطبان و شاگردان تبلور می‌یابد، مطلوب‌تر و محبوب‌تر خواهد بود. این خصوصیات باعث می‌گردد جایگاه مربی نزد شاگردان، قابل قبول‌تر جلوه کند و شاگردان او را به عنوان مربی کارآمد، بپذیرند.

ب) آشنایی با وظایف و بایدهای مربی در کلاس

مربی در جایگاه معلمی و تدریس، دارای وظایفی است. اطلاع از این وظایف و تلاش در انجام آن، به صورت مستقیم یا غیر مستقیم در کارکرد مربی مؤثر است. بدون تردید کیفیت مطلوب و بازدهی مناسب در تدریس، ارتباط تنگاتنگی با میزان توجه استاد به این موارد دارد. اینک با برخی از مهم‌ترین وظایف مربی در کلاس آشنا می‌گردیم.

۱. آگاهی از برخی ویژگی‌های فردی و شخصیتی شاگردان همچون سن، تحصیلات، رشته تحصیلی، دین و مذهب، محل تولد، معدل درسی، شغل والدین و ...
۲. توجه به نور، هوا و دمای کلاس
۳. انتخاب نماینده برای کلاس
۴. تفقد از احوال شاگردان غایب در هر جلسه
۵. گشاده‌رویی با شاگردان جدید
۶. مصونیت از عوارض مخلّ مزاجی و روحی هنگام حضور در کلاس
۷. مدیریت چگونگی آرایش صندلی‌ها و نحوه‌ی نشستن شاگردان
۸. ارزیابی کار خود با روش‌های مناسب
۹. انتقادپذیری و واکنش صحیح نسبت به نظرات شاگردان
۱۰. دقت در مواضع سیاسی
۱۱. حساسیت نسبت به حضور به موقع شاگردان و عدم غیبت آنان در جلسه‌ی

۱۲. انگیزه بخشی به شاگردان برای فراگیری و تمرین بیشتر
۱۳. تشویق به جا و مناسب
۱۴. دلسوزی نسبت به یادگیری شاگردان
۱۵. رعایت عدالت در محبت و صمیمیت نسبت به شاگردان
۱۶. برخورد احترام آمیز با شاگردان
۱۷. یادگرفتن اسامی شاگردان و مورد خطاب قرار دادن آنان با نام کوچک برای ایجاد صمیمیت
۱۸. تقسیم نگاه میان شاگردان در طول اداره ی کلاس
۱۹. ایجاد تنوع در تدریس و کلاس با شگردهای مناسب
۲۰. جلب توجه شاگردان در مواقع لازم با استفاده ی به جا و مناسب از مواردی همچون: لبخند زدن، اخم نمودن، سکوت کردن، بالابردن ابرو، تکان دادن سر و دست، قرار دادن انگشت جلوی دهان به نشانه ی سکوت، قراردادن دست روی گوش به نشانه ی توجه و گوش دادن، قیافه ی متفکرانه گرفتن، اشاره با چشم، زیر چشمی نگاه کردن، سؤال های به موقع از شاگردان کم تمرکز یا شلوغ، بالا بردن صدا به علامت سؤال و ...
۲۱. تسلط بر کلاس و شاگردان
۲۲. جلب مشارکت شاگردان در تدریس
۲۳. تحرک و حضور گاه به گاه در نقاط مختلف کلاس به خصوص انتهای کلاس
۲۴. مدیریت سؤالات شاگردان
۲۵. ثبت امتیازات مثبت و منفی
۲۶. برگزاری آزمون های دوره ای برای ایجاد انگیزه ی فراگیری و ارزیابی روند آموزش

۲۷. اعتماد به شاگردان
۲۸. ایجاد رقابت مثبت میان شاگردان
۲۹. همراز و مشاور بودن برای شاگردان و افشا نکردن رازهای آنان
۳۰. استفاده از حرکات دست، سر و صورت در تفهیم
۳۱. تناسب حرکات اعضای بدن با سخنان و جملاتی که می‌گویید
۳۲. مشورت با اساتید دیگر و بهره از تجارب آنان
۳۳. مشورت گاه به گاه با شاگردان در امور مربوط به آنان
۳۴. استفاده از شگردهایی برای خنداندن شاگردان با توجه به شأن کلاس
۳۵. یادداشت نمودن مواردی که به شاگردان محول می‌کند یا روزهایی که برای آزمون اعلام می‌کند
۳۶. همکاری با اولیاء شاگردان جهت ارتقاء وضعیت آموزشی و تربیتی آنان
۳۷. قدرت بیان بالا
۳۸. بیان ساده و رسای مطالب
۳۹. گزیده‌گویی و پرهیز از اطاله‌ی کلام (بیان کوتاه و رسا)
۴۰. دسته‌بندی و بیان سلسله وار مطالب (ترتیب منطقی دادن به مباحث)
۴۱. استفاده از الفاظ مثبت
۴۲. استفاده از تمثیل‌های مناسب و به جا در تفهیم مطالب
۴۳. بهره‌مندی از هنر برقراری ارتباط
۴۴. آمادگی قبل از تدریس
۴۵. ارج نهادن به تلاش فراگیران
۴۶. خلاق و متفکرانه عمل کردن در شیوه‌ی تدریس
۴۷. گاهی برگزاری کلاس در هوای آزاد، یا فضای سبز (در صورت امکان)
۴۸. گاهی حضور در جمع‌های صمیمی شاگردان؛ مانند شرکت در اردوهای

تفریحی به همراه آنها یا شرکت در برنامه‌های ورزشی آنان و ...

ج) آشنایی با نقاط ضعف و نبایدهای مربی در کلاس

مقصود از نبایدها، آن دسته از خصوصیات و ویژگی‌هایی است که به عنوان امری منفی موجب تضعیف جایگاه و شخصیت مربی نزد شاگردان و در نتیجه عدم کارآمدی و شکست او در فرایند آموزش می‌گردد. اکنون برخی از مهم‌ترین این موارد را یادآور می‌شویم.

۱. داشتن تکیه کلام
۲. شکسته نفسی‌های بی جا
۳. گفتن جملاتی که اعتبار کلام او را سست می‌کند
۴. صحبت با سرعت کند یا خیلی تند
۵. یک نواختی در لحن بیانی و عدم تفاوت میان جملات پرسشی، خبری، تعجبی، امری
۶. یک نواختی آهنگ و ثن صدا
۷. خودستایی‌های بی جا
۸. تنبیه بدنی
۹. خنده‌ی بی مورد و بیش از حد
۱۰. عادت‌های ناپسند؛ مانند جویدن ناخن، خمیازه و صاف کردن مکرر گلو، بازی با عینک، گچ، ماژیک، تسبیح، دسته کلید، چادر، مقنعه و ...
۱۱. انجام مواردی که تمرکز شاگردان را نسبت به درس از بین می‌برد؛ مانند داشتن جوراب سوراخ، لباس با دگمه‌ی افتاده، انگشترهای با نگین بزرگ، داشتن الگوهای زیاد برای خانم‌ها و ...
۱۲. کثیف کردن لباس هنگام نوشتن روی تابلو

۱۳. ایستاده و سرپا نگاه داشتن شاگرد برای مدت طولانی هنگام پاسخ گویی
  ۱۴. ایجاد نظم و سکوت با گفتن مکرر کلماتی مانند ساکت، هیس و یا زدن ضربه بر روی میز و ...
  ۱۵. قرار دادن مقررات سخت و خشک و افراطی
  ۱۶. حرکات زیاد دست و پا و بدن
  ۱۷. ورود به مباحث خارج از موضوع و اتلاف وقت کلاس
  ۱۸. بی احترامی و بدگویی نسبت به اساتید دیگر
  ۱۹. بدگویی و بازگو نمودن عیب شاگردان غایب
  ۲۰. تضعیف متن آموزشی در حال تدریس
- انجام اموری از این دست، نشانه‌ی ناآگاهی مربی نسبت به اصول و فنون کلاس داری یا عدم مهارت او در اداره‌ی کلاس است. بی شک، پرهیز از این موارد موجب افزایش بازدهی آموزش و موفقیت افزون‌تر مربی می‌گردد.

خودآزمایی:

۱. شش مورد از ویژگی‌های شخصیتی مربی موفق را نام برده و به دلخواه تأثیر یک مورد را در تدریس و کلاس‌داری تبیین نمایید.
۲. شش مورد از وظایف و بایدهای مربی در کلاس را نام برده و تأثیر یک مورد در کلاس و تدریس را توضیح دهید.
۳. شش مورد از نقاط ضعف مربی در کلاس را نام برده و تأثیر یک مورد را در تدریس و کلاس، تشریح کنید.
۴. تکیه کلام به چه معناست و چه تأثیراتی در کلاس خواهد داشت؟
۵. چند نمونه از عادات ناپسند که جزء نقاط ضعف مربی محسوب می‌شود را نام ببرید.

فصل سوم:

آشنایی با اصول و فنون اختصاصی کلاس داری و تدریس حفظ قرآن کریم

آشنایی با روند کلی آموزش حفظ در کشور

دو رویکرد کلی در دوره‌های آموزش حفظ قرآن کریم در میان مؤسسات آموزشی میهن اسلامی ما رایج است: نخست؛ آموزش حفظ در دوره‌های بلند مدت که حدود سه تا شش سال به طول می‌انجامد و دیگر، حفظ در دوره‌های کوتاه مدت که حدود یک تا دو سال، به درازا می‌کشد.

با عنایت به هر یک از این رویکردها، لازم است، نکات و اصولی در اجرای دوره‌های آموزشی مورد توجه قرار گیرد. دانستن این موارد برای مربی حفظ، ضروری است. در ادامه به بررسی این موضوع خواهیم پرداخت.

آشنایی با بخش‌های مهم کلاس حفظ در دوره‌های بلند مدت

فراگیران در این گونه دوره‌ها به صورت معمول در مدت زمان سه تا شش سال به حفظ کل قرآن می‌پردازند. این افراد به فراخور حال خود، روزانه حدود پنج تا ده سطر قرآن را به ذهن می‌سپارند. برای انجام تکالیف به صورت میانگین، افراد باید روزانه از دو تا چهار ساعت، زمان مفید در اختیار داشته باشند.

کلاس‌هایی که برای دوره‌های بلند مدت طراحی و اجرا می‌گردد، معمولاً در قالب طرح‌های سه ساله، چهار ساله و شش ساله در زمان‌بندی‌های کوتاهی از یک تا دو ساعت در هر جلسه می‌باشد. در صورت وجود شرایط لازم، مناسب است کلاس‌ها هر روز برگزار گردد. اما در صورت مهیا نبودن شرایط، می‌توان به سه جلسه در هفته رضایت داد.

با توجه به زمان اختصاص یافته برای هر جلسه‌ی آموزشی، بخش‌های زیر در کلاس قابل اجرا است:

۱. ارزیابی و پرسش محفوظات

مهم‌ترین بخش هر کلاس حفظ، ارزیابی و پرسش از محفوظات است. در این مرحله، چند بخش مهم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد:

الف) پرسش از حفظ روزانه

متناسب با سرعت حفظ در طرح‌های بلند مدت، حافظ در هر روز پنج تا ده سطر از قرآن را به ذهن می‌سپارد. این محدوده توسط شاگردان در هر جلسه قرائت گشته و استاد ضمن ارزیابی، اشکالات و نکات لازم را به آنان یادآور می‌شود.

ب) پرسش از یک درس قبل

یکی از بخش‌های مهم کلاس حفظ، توجه به درس گذشته‌ای است که حافظ

در جلسه‌ی قبل به حافظه سپرده است. چرا که در بررسی‌های انجام شده، روشن گشته که اولین حمله‌ی فراموشی به حافظه، ۲۴ تا ۴۸ ساعت پس از به یادسپاری مطالب جدید است. مربی محترم با گوشزد نمودن این مهم، در هر جلسه همه یا بخشی از درس گذشته را مورد پرسش قرار می‌دهد.

با اجرای این امر شاگردان انگیزه‌ی بیشتری برای تلاش ویژه و صیانت از این بخش از محفوظات می‌یابند و پیش از حضور در کلاس اشکالات احتمالی این محدوده را برطرف نموده و با تسلط و تمرین کافی، وارد کلاس می‌شوند.

ج) پرسش از محفوظات جدید

مقصود از محفوظات جدید، محدوده‌ی ده درس آخر محفوظات که در چند روز اخیر به حافظه سپرده شده است، می‌باشد. در مباحث پیشین اهمیت و جایگاه این بخش به خوبی روشن گشت.

در صورت داشتن فرصت کافی، بهترین شیوه آن است که تمام محدوده‌ی ده درس آخر در هر جلسه‌ی درس با مدیریت و راهبری استاد، توسط شاگردان تلاوت گردد. این کار در تسلط بیشتر و برطرف نمودن اشکالات احتمالی بسیار مؤثر است. در غیر این صورت از هر نفر، یک یا چند سؤال پرسیده می‌شود.

د) پرسش از محفوظات گذشته

منظور از محفوظات گذشته، همه‌ی سوره‌ها و اجزایی است که از ابتدای حفظ تاکنون به ذهن سپرده شده است؛ البته غیر از آن محدوده‌ای که در ده درس آخر، مورد پرسش قرار می‌گیرد.

این محدوده به علت گذشت زمان، تمرین و مرور بیشتر به حافظه‌ی بلند مدت منتقل گشته است. نتیجه‌ی همه‌ی تلاش‌های پیشین در این بخش ظاهر می‌گردد. استاد با پرسش از این محدوده، میزان موفقیت و تلاش‌های حافظ را مورد ارزیابی قرار می‌دهد.

۲. پرسش از ترجمه و مفاهیم

مهم‌ترین نکته در حفظ محتوا محور، توجه و اهتمام به ترجمه و مفاهیم آیات در روند به یادسپاری و حفظ است. از همین رو برای ایجاد انگیزه در این زمینه، مربی کلاس حفظ موظف است، در هر جلسه سؤالاتی از ترجمه و مفاهیم محدوده‌ی حفظ جدید، مطرح نماید.

۳. پرسش‌هایی برای تقویت محفوظات

در صورت وجود فرصت کافی در جلسه‌ی درس، پرسش از شماره‌ی آیات، ابتدا و انتهای آیات، ابتدا و انتهای صفحات، آیات مشابه و سؤالاتی از این دست، در تسلط و تقویت محفوظات بسیار مؤثر است.

۴. فعالیت‌های تکمیلی

انگیزه بخشی، ایجاد تنوع در کلاس با استفاده‌ی به جا از صلوات‌ها و شعارهای قرآنی، ارائه‌ی مشاوره و راه‌کارهای مناسب به شاگردان، از جمله مواردی است که در فعالیت‌های تکمیلی مورد توجه قرار می‌گیرد.

۵. مرحله‌ی پایانی کلاس

در این مرحله استاد کیفیت انجام تکالیف را بررسی و تکالیف جلسه‌ی بعد را ابلاغ می‌نماید. پس از آن محدوده‌ی حفظ جلسه‌ی بعد، قرائت گشته و ترجمه‌ی آن بیان می‌گردد. توصیه‌های لازم، تشویق شاگردان ممتاز، از نکات شایسته‌ای است که در مرحله‌ی پایانی مورد توجه قرار می‌گیرد.

به صورت متوسط برای طرح‌های بلند مدت، سرانه‌ی هر یک از فراگیران در هر جلسه‌ی درس، حدود ۱۰ تا ۱۵ دقیقه می‌باشد. همان گونه که اشاره شد، کلاس‌ها با توجه به تعداد شاگردان در یک ساعت به صورت هر روز، یا دو ساعت به صورت یک روز در میان، تشکیل می‌شود.

زمان بندی کلاس حفظ در دوره های بلند مدت

این برنامه به عنوان نمونه برای کلاس طرح چهار ساله با تعداد ۸ نفر شاگرد که به صورت یک روز در میان (سه جلسه در هفته) در کلاس حضور می یابند، ارائه می گردد.

زمان (دقیقه)	موارد	عناوین کلی
۵	شروع با نام خدا	مرحله ی آغازین (شروع مناسب کلاس)
	سلام و احوال پرسی	
	برقراری ارتباط عاطفی مناسب در ابتدای کلاس	
	خواندن حدیث، آیه و...	
۵	هم خوانی درس جدید یا تلاوت آن توسط استاد از حفظ	ارزیابی و پرسش از محفوظات
۲۵	پرسش درس جدید	
۱۰	پرسش از یک درس قبل	
۲۵	پرسش محفوظات جدید (ده درس آخر)	
۲۵	پرسش محفوظات گذشته	
۵	طرح سؤالاتی از واژگان و عبارت های درس جدید	پرسش از ترجمه و مفاهیم
۵	پرسش از شماره ی آیات	پرسش هایی برای تقویت محفوظات
	پرسش از ابتدا و انتهای آیات	
	پرسش از ابتدا و انتهای صفحات	
	پرسش از آیات مشابه	
۵	پرسش از موضوعات و مفاهیم آیات	فعالیت های تکمیلی
	ایجاد تنوع در کلاس با استفاده به جا از صلوات های قرآنی	
	انگیزه بخشی در راستای حفظ قرآن	
۱۰	ارائه ی مشاوره و راه کارهای مناسب به حفاظ	مرحله ی پایانی کلاس
	فرائت محدوده درس آینده و بیان ترجمه	
	پرسش از کیفیت انجام تکالیف	
	تشویق برترین های کلاس	
	یاد آوری تکالیف جلسه بعد	
۱۲۰	توصیه های لازم به شاگردان	جمع کل زمان کلاس

آشنایی با بخش‌های مهم کلاس حفظ در دوره‌های کوتاه مدت

افرادی که شایستگی حضور در دوره‌های کوتاه مدت حفظ قرآن کریم را دارا هستند، بسیار انگشت شمارند؛ چرا که باید دارای آمادگی ذهنی بالا، هوش و حافظه‌ی بسیار قوی و فراغت و انگیزه‌ی والایی باشند.

فراگیران در این دوره‌ها در مدت زمان یک تا دو سال به حفظ کل قرآن می‌پردازند. حافظ به صورت میانگین، روزانه یک تا دو صفحه از قرآن را حفظ می‌نماید و برای انجام تکالیف لازم است از ۷ تا ۱۲ ساعت زمان مفید در اختیار داشته باشد.

همچنین برای موفقیت در این گونه دوره‌ها تغذیه‌ی مناسب، تفریح و ورزش کافی برای فراگیران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

به دلیل سرعت بالای این گونه طرح‌ها، برنامه‌ریزی برای آنان دارای حساسیت خاصی است. بنابراین، دوره‌ها معمولاً با حضور بیشتر فراگیران در مراکز آموزش حفظ قرآن صورت گرفته و برنامه‌های آموزشی افزون‌تری برای آنان طراحی می‌شود.

الف) بخش‌های مشترک با دوره‌های بلند مدت

علاوه بر سرفصل‌های یادشده در طرح‌های بلند مدت از جمله ارزیابی و پرسش محفوظات در بخش‌های حفظ روزانه، یک درس قبل، محفوظات جدید و گذشته، پرسش‌هایی برای تقویت محفوظات و ... عنوانی زیر نیز در برنامه‌ریزی کلاس‌های حفظ مورد توجه قرار می‌گیرد:

ب) مباحثه‌ی محفوظات

یکی از برنامه‌های بسیار مفید و کارآمد در این گونه دوره‌ها، مباحثه‌ی قرآن است؛ در این بخش حافظان در همان مرکز آموزشی، در قالب گروه‌های دو نفری

مشغول مباحثه و قرائت محفوظات برای یکدیگر می‌شوند.

ج) کلاس ترجمه و تفسیر

برنامه‌ی مهم دیگر در طرح‌های کوتاه مدت، بیان ترجمه، مفاهیم و تفسیر مختصر حدود یک تا دو صفحه از قرآن است که باید در جلسه‌ی بعد به عنوان حفظ جدید به حافظه سپرده شود.

د) کلاس‌های حفظ حضوری

در طرح‌های کوتاه مدت که سرعت به یادسپاری و حفظ سوره‌ها بالاتر است، معمولاً در مراکز آموزشی، بخشی از کلاس‌های آموزشی را به حفظ حضوری آیات جدید اختصاص می‌دهند. در این بخش همه‌ی شاگردان در کلاس حاضر گشته و با راهبری استاد به حفظ آیات به صورت جمعی می‌پردازند.

برای اجرای این کلاس، چند الگو می‌توان ارائه داد. الگوی نخست این است که همه‌ی شاگردان به صورت دسته جمعی در برابر استاد قرار گرفته و همه‌ی مراحل حفظ جدید را با اجرای مربی به صورت گروهی انجام می‌دهند. از این الگو می‌توان برای جلسات ابتدایی که شاگردان با شیوه‌های حفظ به صورت کامل آشنا نیستند، استفاده نمود. اما احتمال عدم توانایی در تمرکز برای برخی شاگردان، سرعت اندک در حفظ، عدم تساوی توان ذهنی همه‌ی شاگردان و کمی استقبال آنان، می‌تواند به عنوان اشکالات آن مطرح باشد.

الگوی دیگر آن که شاگردان در گروه‌های دو نفری مشغول حفظ آیات می‌گردند. در این شیوه، هر صفحه‌ی قرآن به دو یا سه بخش تقسیم می‌گردد. پس از حفظ هر بخش، هر یک از آن‌ها، آیات را برای هم بحث خود قرائت می‌کند؛ این الگو دارای امتیازاتی است؛ از جمله این که نسبت به الگوی پیشین در مدت زمان کوتاه‌تری قابل اجراست. رقابت میان دو هم بحث ایجاد شده و هر

دو سعی می‌کنند از تمام ظرفیت ذهنی خود بهره برده و با تمرکز کامل، زودتر به حفظ آیات دست یابند.

امتیاز دیگر پایین آمدن احتمال خطا در حفظ است. چرا که هر یک باید پس از حفظ آیه را برای دیگری بخواند. از همین رو تلاش می‌کند خطا در حفظ راه نیابد؛ در صورت خطا هم به او تذکر داده خواهد شد.

دوره‌های آزمایشی و توان‌سنجی در آغاز

در گذشته معمولاً انتخاب سرعت مناسب برای حفظ به عهده‌ی فراگیران و با ثبت نام در یکی از دوره‌های کوتاه مدت یا دراز مدت حفظ صورت می‌گرفت. نقش اساتید و مراکز آموزشی حفظ نیز، در حد ارائه‌ی مشاوره خلاصه می‌شد. اما بررسی‌ها نشان می‌دهد که این رویکرد اشتباه و دارای اشکالات اساسی است. یکی از عوامل مهم ریزش در کلاس‌های حفظ قرآن، عدم تناسب استعداد، آمادگی و فراغت شرکت‌کنندگان با طرحی است که در آن شرکت نموده‌اند.

بهترین شیوه آن است که در ابتدا پس از ارزیابی پیش‌نیازهای حفظ قرآن، همه‌ی افرادی که تازه پا به عرصه‌ی حفظ قرآن گذارده‌اند در گروه‌هایی سازمان‌دهی شده و از کم‌ترین میزان، حفظ شروع شده و در یک بازه‌ی زمانی کوتاه، رفته رفته به میزان حفظ روزانه بیافزاییم؛ در این میان مربیان مجرب و کارآزموده به بررسی استعداد، آمادگی و صلاحیت هر فرد برای دوره‌های کوتاه مدت و بلند مدت حفظ می‌پردازند.

در این دوره‌ی کوتاه آزمایشی با حفظ یک تا دو جزء قرآن می‌توان به شناخت قابل قبولی نسبت به هر یک از فراگیران دست یافت و پس از تحلیل همه‌ی عوامل مؤثر، طرح مناسب هر فرد را به او پیشنهاد داد.

همان گونه که در مباحث قبل اشاره شد، مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده، این امور

است: توان ذهنی فراگیر و قدرت هوش و حافظه‌اش، میزان فراغت و اشتغالات او در امور زندگی، میزان انگیزه‌ی او برای حفظ، میزان توجه، اهمیت و همراهی خانواده‌اش، میزان انس و آشنایی قبلی او با قرآن کریم، میزان ظرفیت روحی و معنوی حافظ، توان جسمی او، میزان تسلط او بر پیش‌نیازهای حفظ، همچون تسلط بر صحیح خوانی، تجوید، ترجمه و مفاهیم آیات و ... .

اصول برنامه‌ریزی برای مرور محفوظات

یکی از وظایف مهم استاد حفظ، برنامه‌ریزی جهت مرور محفوظات شاگردان است. نکات بسیار دقیق و ظریفی وجود دارد که در برنامه‌ریزی باید مورد توجه باشد. اکنون برخی از این نکات را یادآور می‌شویم.

یکم: توجه به هدف از مرور

توجه به این نکته بسیار مهم است که دو رویکرد متفاوت در برنامه‌ریزی و تکلیف دهی بخش مرور محفوظات وجود دارد. هر یک از این رویکردها دارای اهداف و خاصیت‌های متفاوتی است.

الف) مرور برای حفظ وضعیت و کیفیت موجود

در این شیوه حافظ هنگام مرور، در صورت بروز اشکال در آیه‌ای، فقط همان آیه را به صورت صحیح تکرار نموده و سپس به ادامه‌ی مرور و تلاوت خویش می‌پردازد.

ب) مرور برای ارتقاء کیفیت محفوظات و تسلط کامل

در این شیوه، حافظ بیشتر به کیفیت مرور اهتمام داشته و هر صفحه را آن قدر تکرار می‌کند تا بتواند با تسلط ویژه و بدون کوچک‌ترین اشکال و ایرادی آن را از حفظ تلاوت نماید.

گاه در میان برخی مربیان شاهد افرادی هستیم که با توصیه به انجام مرور فقط

به شیوه‌ی دوم شاگردان را به خطا و اشتباه می‌اندازند. پس از مدتی حافظ متوجه می‌شود با پرداختن به مرور زیاد بخشی از محفوظات و تقویت آن از اجزاء و سوره‌های دیگر غفلت کرده و از تسلطش در آن بخش‌ها کاسته شده است. البته سطح فراگیران و حافظان متفاوت بوده و مربی با رعایت تناسب آن می‌تواند برنامه‌ی خاصی را به هر یک از آنها پیشنهاد دهد. اما غالب حافظ نیازمند بهره‌مندی از هر دو شیوه هستند.

دوم: توجه به میزان مرور روزانه

از موارد مهم در این بخش توجه به زمان مناسب برای یک دور مرور کل محفوظات است. مدت زمان یک دور مرور کل محفوظات به امور زیر وابسته است:

۱. میزان محفوظات.
  ۲. کیفیت محفوظات.
  ۳. مدت زمانی که از اتمام حفظ گذشته است.
  ۴. با چه سرعتی کل قرآن حفظ شده است (حفظ در دوره‌های کوتاه مدت یا بلند مدت انجام گرفته است).
  ۵. فرصت زمانی و میزان فراغت روزانه‌ی حافظ.
  ۶. استعداد و توانایی ذهنی حافظ.
  ۷. ظرفیت روحی و معنوی حافظ.
- بنابراین میزان مرور برای هر روز باید با رعایت عوامل یادشده، مشخص گردد.

سوم: توجه به مرور محفوظات جدید

درس‌های جدید که در چند روز اخیر به حافظه سپرده شده است، باید هر

روز یادآوری و مرور گردد. چون هنوز در حافظه‌ی کوتاه مدت بوده و از استقرار کافی برخوردار نیست.

معمولاً حداقل هر روز ده درس آخر محفوظات با اتکاء به حافظه مرور و یادآوری می‌شود. البته افزایش مرور این بخش تا چهل روز، می‌تواند برکات و ثمرات فراوانی را به همراه داشته و به استحکام محفوظات بیانجامد.

چهارم: توجه به بازه‌ی زمانی مناسب برای یک دور مرور

برای باقی محفوظات بازه‌ی زمانی ۳ تا ۱۰ روز برای مرور یک دور محفوظات مناسب است. البته با رعایت تناسب میزان محفوظات. بدین معنا که هر چه محفوظات بیشتر است، تعداد روزهایی که برای یک دور مرور کل محفوظات در نظر گرفته می‌شود، بیش‌تر است.

پنجم: مرور بیشتر اجزاء جدید

اجزایی که به تازگی به حافظه سپرده شده است، باید در فاصله‌های زمانی کمتری یادآوری شود. همچنین میزان تکرار اجزاء جدیدتر به تناسب اجزایی که زمان زیادی از حفظش گذشته و در ذهن به خوبی مستقر شده باید بیشتر باشد. برای مثال یک حافظ ده جزء با توجه به این اصل می‌تواند بدین صورت به مرور پردازد:

دور اول مرور: ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰؛ سپس تکرار ۷-۸-۹-۱۰

دور دوم مرور: ۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸-۹-۱۰؛ سپس تکرار ۷-۸-۹-۱۰

ملاحظه می‌فرمایید در صورتی که این فرد روزانه یک جزء از محفوظات خود را تکرار نماید، در یک فرصت زمانی دو هفته‌ای یک بار اجزاء ۱ تا ۶ و دو بار اجزاء ۷ تا ۱۰ که به تازگی به یاد سپرده را مرور نموده است.

ششم: سرعت بالاتر، نیازمند مرور بیشتر

افرادی که در دوره‌های کوتاه مدت حفظ شرکت می‌نمایند، لازم است میزان مرور روزانه‌شان بیش از فراگیران طرح‌های بلند مدت باشد. چرا که در سرعت بالا، حافظه فرصت کافی برای نهادینه کردن آیات در ذهن را دارا نیست و هنوز محفوظات قبل در ذهن به خوبی مستقر و مستحکم نگشته، آیات جدید به حافظه اضافه می‌شود. برای رفع این اشکال، در دوره‌های کوتاه مدت، مرورها بیشتر است تا آسیبی به محفوظات وارد نیاید. برای روشن تر شدن مطلب به موارد بعد به خوبی دقت کنید.

هفتم: میزان مرور در طرح شش ساله

میزان مرور در زمان اشتغال به حفظ در صورت شرکت در طرح‌های شش ساله از این قرار است:

- حافظان ۱ تا ۱۰ جزء: حداقل روزانه نیم جزء
- حافظان ۱۱ تا ۲۰ جزء: حداقل روزانه یک جزء
- حافظان ۲۱ تا ۳۰ جزء: حداقل روزانه یک و نیم جزء

هشتم: میزان مرور در طرح سه ساله و چهار ساله

میزان مرور در زمان اشتغال به حفظ در صورت شرکت در طرح‌های سه ساله و چهار ساله از این قرار است:

- حافظان ۱ تا ۱۰ جزء: حداقل روزانه یک جزء
- حافظان ۱۱ تا ۲۰ جزء: حداقل روزانه دو جزء
- حافظان ۲۱ تا ۳۰ جزء: حداقل روزانه دو و نیم جزء

نهم: میزان مرور در طرح دو ساله

میزان مرور در زمان اشتغال به حفظ در صورت شرکت در طرح‌های دو ساله

از این قرار است:

- حافظان ۱ تا ۱۰ جزء: حداقل روزانه یک و نیم جزء
- حافظان ۱۱ تا ۲۰ جزء: حداقل روزانه دو و نیم جزء
- حافظان ۲۱ تا ۳۰ جزء: حداقل روزانه سه جزء

دهم: میزان مرور در طرح یک ساله

میزان مرور در زمان اشتغال به حفظ برای طرح‌های یک ساله از این قرار است:

- حافظان ۱ تا ۱۰ جزء: حداقل روزانه دو جزء
- حافظان ۱۱ تا ۲۰ جزء: حداقل روزانه سه جزء
- حافظان ۲۱ تا ۳۰ جزء: روزانه چهار جزء

یازدهم: میزان مرور پس از اتمام حفظ

آخرین میزان مرور که برای ده جزء آخر حفظ ذکر شد، تا یک سال بعد از فراغت از حفظ کل قرآن نیز استمرار می‌یابد. پس از گذشت یک سال از اتمام حفظ، حافظ می‌تواند به تناوب از میزان مرور بکاهد و در نهایت مرور را به یک جزء در هر روز برساند.

دوازدهم: عدم غفلت از مرور کل محفوظات

در مجامع حفظ قرآن با افرادی مواجه می‌شویم که برای مدت طولانی بخشی از محفوظات را به دلیل تسلط بالا رها نموده و فقط به مرور اجزایی که در

آن تسلط کافی ندارند، می‌پردازند. این کار مبنای درستی ندارد، چرا که حافظ پس از مدتی با مراجعه به محفوظاتی که زمانی بر آنها تسلط داشت ولی برای مدتی طولانی آن را تکرار نکرده، در می‌یابد که این محفوظات نیز به جرگه‌ی محفوظات ضعیف پیوسته و از تسلط پیشین خبری نیست. بنابراین بهترین راه، مرور همه‌ی محفوظات و صیانت از آن است نه پرداختن به بخشی و غفلت از باقی محفوظات.

سیزدهم: انتخاب الگوی مناسب برای مرور

الگوهایی که برای مرور می‌توان ارائه داد، با توجه به شرایط مختلف و کیفیت محفوظات حافظ، متفاوت است. هر یک از این الگوها دارای اثرات متفاوتی نیز خواهد بود. اکنون نمونه‌هایی از این الگوها را برای یک فرد که حافظ کل قرآن است و روزانه به مرور سه جزء از محفوظات می‌پردازد، یادآور می‌شویم:

۱. مرور به صورت جزء به جزء و ترتیبی:

(۱-۲-۳)، (۴-۵-۶)، (۷-۸-۹)، (۱۰-۱۱-۱۲)، ....

۲. تقسیم محفوظات به سه قسمت، ده جزء اول قرآن، ده جزء وسط و ده جزء

آخر و مرور یک جزء از هر بخش:

(۱-۱۱-۲۱)، (۲-۱۲-۲۲)، (۳-۱۳-۲۳)، ....

۳. تقسیم محفوظات به دو قسمت مساوی، نیمه‌ی اول و نیمه‌ی دوم قرآن و

مرور یک جزء از نیمه‌ی اول و دو جزء از نیمه‌ی دوم:

(۱-۱۵ و ۱۶)، (۲-۱۷ و ۱۸)، (۳-۱۹ و ۲۰)، (۴-۲۱ و ۲۲)، (۵-۲۳ و ۲۴)، (۶-

۲۵ و ۲۶)، (۷-۲۷ و ۲۸)، (۸-۲۹ و ۳۰)، ...

۴. تقسیم محفوظات به ده جزء اول و بیست جزء آخر و مرور نیم جزء از ده

جزء اول و دو و نیم جزء از بیست جزء آخر:

(نیمه‌ی اول جزء یک، ۱۱ و ۱۲ و ۱۳/۱)، (نیمه‌ی دوم جزء یک، ۱۳/۲ و ۱۴ و ۱۵)،

(نیمه‌ی اول جزء دو، ۱۶ و ۱۷ و ۱۸/۱)، (نیمه‌ی دوم جزء دو، ۱۸/۲ و ۱۹ و ۲۰)،

(نیمه‌ی اول جزء سه، ۲۱ و ۲۲ و ۲۳/۱)، ...

۵. مرور به صورت سوره‌ای و ترتیبی:

(حمد و بقره)، (آل عمران و نساء)، (مائده و انعام)، (اعراف و انفال)، ...

توصیه‌های مهم در اداره‌ی کلاس حفظ

موفقیت در کلاس حفظ، مرهون اقدامات شایسته‌ای است که مربی باید بدان

اهتمام ورزد. برخی از این موارد را یادآور می‌شویم.

یکم: فرهنگ سازی برای اهتمام شاگردان به کیفیت حفظ جدید

حفظ جدید پایه و اساس محفوظات است. هر چه اساس حفظ از استحکام

بیشتری برخوردار باشد، پایداری و ماندگاری آن نیز افزون‌تر خواهد بود. برخی

در اثر نداشتن آگاهی کافی، با خود این گونه می‌اندیشند که «اول به حفظ کل

قرآن می‌پردازیم، پس از پایان حفظ به تثبیت و استحکامش خواهیم پرداخت».

در اثر این گمان نادرست، با سرعت زیاد آیات و سوره‌ها را حفظ نموده ولی به

کیفیت آن بی‌توجه است. با داشتن ضعف‌های بسیار باز هم بر افزودن سوره‌های

جدید بر محفوظات بی‌کیفیت خویش، اصرار می‌ورزند. بدون تردید این رویه‌ی

ناصحیح، مورد پذیرش کارشناسان و استادان برتر حفظ قرآن قرار نمی‌گیرد.

بنابراین مربی حفظ، باید با فرهنگ سازی مناسب از رواج این گونه تصورات

غلط جلوگیری نماید.

دوم: تلاوت استاد در ابتدای کلاس

مربی می‌تواند در آغاز کلاس، محدوده‌ی درس جدید را از حفظ برای شاگردان تلاوت نماید. شاگردان با استماع تلاوت متقن و خوب استاد از او الگو گرفته و اعتمادشان به مربی افزون‌تر می‌گردد. همچنین در می‌یابند که حفظ متقن و بی‌اشکال، شدنی و امکان‌پذیر است. در نتیجه همه‌ی تلاش خویش را برای نیل به این هدف به کار می‌بندند.

البته این امر باید به خوبی و با کیفیت قابل قبول و در حد مربی و شأن او اجرا شود. از همین رو اگر مربی از آمادگی لازم برخوردار نیست، یا از تلاوت نیکویی برخوردار نیست، نباید بر اجرای این امر اصرار ورزد؛ چرا که اثرات زیانباری در کلاس به جای خواهد گذاشت.

سوم: همخوانی در ابتدای کلاس

در صورت داشتن فرصت کافی، همخوانی محدوده‌ی حفظ جدید در ابتدای کلاس نیز به تسلط و آمادگی بیشتر شاگردان کمک می‌نماید.

چهارم: تلاوت حفظ جدید توسط همه‌ی شاگردان

به دلیل جایگاه مهم حفظ جدید، در هر جلسه‌ی درس باید همه‌ی شاگردان، حفظ جدید را به صورت کامل برای استاد قرائت نمایند. این امر مستلزم زمانبندی دقیق وقت کلاس و مدیریت زمان توسط استاد است.

پنجم: تلاوت پیوسته‌ی حفظ جدید

شیوه‌ی پرسش حفظ جدید نیز بسیار حائز اهمیت است. لازم است هر یک از

شاگردان، تمامی محدوده‌ی حفظ جدید را به صورت پیوسته و یک جا برای استاد قرائت نمایند. در پاره‌ای کلاس‌ها با برخی شیوه‌های نادرست مواجه می‌گردیم که در صورت استمرار در دراز مدت، ممکن است موجب ضعف فراگیران در محفوظات گردد. به عنوان نمونه، پرسش حفظ جدید به صورت آیه به آیه شیوه‌ای نادرست است. چرا که پس از مدتی شاگردان قادر نخواهند بود با تسلط و تمرکز، محدوده‌های طولانی‌تر مانند یک یا چند صفحه را به صورت پیوسته به تنهایی و با تسلط، قرائت نمایند. چون ذهن آنان با این شیوه مانوس گشته که فقط به صورت آیه به آیه قرائت نماید.

ششم: توجه به ارتباط صفحات

یکی از آسیب‌هایی که مریبان در کلاس‌های حفظ با آن مواجهند، ضعف شاگردان در ارتباط صفحات است. بدین معنا که معمولاً پس از پایان یافتن صفحه نمی‌توانند ابتدای صفحه‌ی بعد را قرائت کنند.

ریشه‌ی این مشکل، عدم توجه به حفظ محتوا محور است. توصیه می‌گردد حافظان به حفظ ارتباط صفحات تشویق گردند. در امتیاز درس جدید هم هرگاه محدوده‌ی درس تا پایان صفحه می‌رسد، ابتدای صفحه‌ی بعد نیز، جزء محدوده‌ی پرسش قرار گیرد و در صورتی که حافظ، زمان حفظ به ارتباط صفحات توجه نکرده و قادر به یادآوری ابتدای صفحه‌ی بعد نیست، از او امتیاز مشخصی کسر گردد.

هفتم: اتکاء شاگردان بر حافظه

استاد باید دقت نماید هنگام ارائه‌ی حفظ جدید توسط یک فرد، شاگردان دیگر

از قرآن استفاده نمایند. بلکه این قانون در کلاس حاکم باشد که از ابتدا تا انتهای زمان کلاس همه‌ی قرآن آموزان موظف به عدم استفاده از مصحف و اتکاء به حافظه‌ی خویش باشند.

عدم توجه به این اصل باعث می‌شود، برخی شاگردان با آمادگی کامل در کلاس حضور نیابند. بلکه بخشی از فعالیت‌ها و برنامه‌ها را در کلاس انجام دهند. روشن است در بلند مدت، این امر موجب ضعف آنان خواهد شد. تا جایی که هر گاه مربی به عنوان نفر نخست از آنان می‌خواهد، حفظ جدید را برای او تلاوت نمایند، همه خواستار آنند که یکی دو نفر دیگر قرائت نموده تا آنها آمادگی بیشتری کسب کنند. بی‌تردید این امر موجب کاسته شدن رونق، نشاط و کارآمدی کلاس نیز خواهد بود.

هشتم: انتخاب نفرات آغازین

شگرد دیگری که در اداره‌ی مطلوب کلاس حفظ راه‌گشاست، این است که مربی، همیشه پرسش‌ها را از یک یا چند فرد مشخص که آمادگی بالاتری نسبت به دیگران دارند، آغاز نکند. بلکه سیاست خود را بر این اساس، پایه‌نهد که در هر جلسه، نفرات اول برای تلاوت حفظ جدید، متفاوت و با انتخاب خود مربی صورت پذیرد. با رعایت این نکته همه‌ی شاگردان با خود این گونه می‌اندیشند که احتمال دارد نفر اول ما باشیم، پس با آمادگی و تمرین کافی در کلاس حاضر می‌شویم.

نهم: تمرکز شاگردان در زمان تلاوت دوستان خود

هنگام تلاوت یکی از شاگردان، بقیه‌ی کلاس نیز باید با تمرکز کامل تلاوت او را پی‌گرفته و با استماع دقیق تلاوتش، حضور فعالی در کلاس داشته باشند.

این امر باعث تسلط بیشتر آنان و استفاده‌ی بهینه از زمان کلاس می‌گردد. برای عملی کردن این نکته می‌توان از برخی شگردها بهره جست؛ برای نمونه، هنگام تلاوت هر فرد از بقیه‌ی شاگردان بخواهیم، آهسته با او زمزمه کنند. یا در صورت بروز اشکال، اگر خود فرد نتوانست اشکال را برطرف نماید از آنان بخواهیم اصلاح نمایند.

دهم: تشویق پس از تلاوت

پس از تلاوت هر یک از شاگردان، متناسب با کیفیت تلاوتش باید او را مورد تشویق قرار دهیم. بی تفاوتی نسبت به این اصل، بسیار ناپسند و نشانگر عدم مهارت مربی است. همیشه باید تلاش شاگردان مورد توجه استاد بوده و در صورت کیفیت مطلوب یا پیشرفت قابل توجه نسبت به جلسات قبل، تلاش او مورد تحسین و تشویق قرار گیرد. این کار موجب افزایش رضایت مندی شاگردان، بهبود خودانگاره‌ی آنان و تقویت اعتماد به نفسشان می‌گردد. تشویق‌ها می‌تواند الفاظ ساده، صمیمی و اثرگذار باشد. برای نمونه چند مثال ذکر می‌شود:

۱. آفرین، از تلاوت شما لذت بردیم.
  ۲. احسنتم، تلاوت بسیار زیبا و دلنشینی بود.
  ۳. آفرین بر شما که همیشه با تلاش و آمادگی کامل در کلاس حاضر می‌شوید.
  ۴. برای سلامتی ایشان یک صلوات بفرستید.
  ۵. آفرین، از جلسات قبل خیلی بهتر بود، به تلاشت ادامه بده.
- می‌توان برای تشویق از روش‌هایی این چنین بهره برد: کسانی که بدون اشکال و با تسلط کامل تلاوت می‌کنند را با تشکر از تلاش آنها و فرستادن دو صلوات و کسانی که با کیفیت خوب ولی به همراه چند اشکال کوچک تلاوت می‌کنند با تشکر و فرستادن یک صلوات مورد تشویق قرار داد. نسبت به آن دسته از افرادی

که تلاوت خوبی ارائه نکرده و از حد مطلوب نیز پایین ترند، تشکر ساده‌ای از تلاش او صورت گرفته ولی صلواتی نفرستاد. در این گونه روش‌ها که با میزان تلاش و کیفیت تلاوت تناسب دارد، می‌توان شاگردان را به تلاش بیشتر و رسیدن یا ماندن در حد مطلوب ترغیب نمود.

یازدهم: فرهنگ‌سازی برای اهتمام شاگردان به محفوظات جدید

همان گونه که در مباحث پیشین روشن گشت، مرور آیاتی که به تازگی وارد حافظه شده، بسیار پراهمیت است. چرا که هنوز در حافظه‌ی کوتاه مدت قرار گرفته و در صورت مرور و بهره‌گیری حافظ از آن، به صورت مستمر در چند روز به تناوب، وارد بخش بلند مدت حافظه یا حافظه‌ی دایمی می‌گردد. رسالت مربی در این بخش نیز بسیار حائز اهمیت است. او می‌تواند با سؤالات دقیق از این بخش محفوظات، در هر جلسه اهمیت صیانت و نگهداری آن با استفاده از مرور را غیر مستقیم به شاگردان القاء و گوشزد نماید.

دوازدهم: فرهنگ‌سازی برای اهتمام شاگردان به محفوظات گذشته

بخش مهم دیگر کلاس حفظ، پرسش از محدوده‌ی محفوظات گذشته است. وظیفه‌ی مهم مربی در این بخش، فرهنگ‌سازی مناسب در مورد کیفیت انجام مرورها است. بدین معنا که او باید شرایط مرور مطلوب و اثر بخش را به شاگردان آموخته و دائماً یادآوری نماید.

این امر همیشه در میان اساتید برجسته‌ی حفظ قرآن مشهور بوده که: «حافظ قرآن، حافظ آن مقداری است که می‌تواند پاسخگو باشد». برای دست یافتن به این سطح از تسلط، لازم است مرورها با دقت، تمرکز، نظم و سرعت مناسب در تلاوت صورت پذیرد.

سیزدهم: پرسش از کل محفوظات

در صورت امکان پرسشِ سؤالاتِ متعدد در کلاس، بهتر است بخشی از سؤالات از محدوده‌ی مرور همان روز که حافظ موظف به انجامش بوده صورت گرفته و بخشی از سؤالات، از کل محفوظات باشد. اما در صورت نبودن فرصت کافی، توجه به این نکته بسیار ضروری است که سؤال از کل محفوظات دارای رجحان و برتری است.

در صورتی که مربی محترم، همیشه سؤالات خود را از محدوده‌ی مرور روزانه که حافظ در همان روز تکرار نموده انجام دهد، بی‌تردید پس از مدتی باعث ضعف شاگردان می‌گردد. چرا که ذهن آنان به این شیوه خو گرفته و به اصطلاح شرطی می‌گردد که در هر روز فقط پاسخگوی محدوده‌ی مرور روزانه باشند، نه همه‌ی محفوظات.

در این حالت اگر مربی پس از مدتی، از آنان بخواهد که از باقی محفوظات سؤالی را پاسخ دهند، با اعتراض آنان مواجه می‌گردد که این سؤال در مرورهای امروز نبوده است. در حالی که آنان حافظ همه‌ی آن آیات هستند.

در صورت استمرار این شیوه، شاگردان در هر روز فقط مسلط اجزاء مرور همان روز هستند و تسلط آنان بر کل محفوظات در مدت زمان طولانی‌تری اتفاق می‌افتد. اما اگر مربی از ابتدا آنان را با این فرهنگ راهبری کند که حافظ هر روز باید تمام محفوظات خویش را آماده و پاسخگو باشد، آنان هم ناخودآگاه پذیرفته و اجرا می‌کنند. در غیر این صورت شاگردان همیشه برای پاسخ‌گویی کل محفوظات، درخواست فرصت زمانی چند هفته‌ای نموده تا با مرور یک‌باره و زیاد به تسلط نسبی و باور توانایی پاسخگویی دست یافته، سپس پاسخگویی مربی باشند.

چهاردهم: ریشه‌یابی اشکالات هنگام پرسش

در پرسش محفوظات، اهداف و خواص گوناگونی نهفته است؛ اولین هدف از پرسش، ارزیابی کیفیت محفوظات شاگردان و نحوه‌ی انجام برنامه‌ها و تکالیف محول شده است.

مربی با تجربه با زیرکی تمام، هنگام استماع قرائت شاگرد خود هم زمان با ارزیابی، به دنبال یافتن اشکالات و کاستی‌ها، برای یاری اوست. بنابراین پس از یافتن منشأ بروز هر اشکال به ارائه‌ی رهنمودهای لازم می‌پردازد. توجه به این نکته حائز اهمیت است که کاستی‌های حافظ در ارائه‌ی محفوظات، گاهی در اثر عدم انجام برنامه‌ها و گاهی در اثر کیفیت نامطلوب در انجام برنامه‌ها و بهره بردن از شیوه‌های نادرست است. مربی با بررسی و تحلیل اطلاعاتی که از شاگرد در اختیار داشته و نحوه‌ی پاسخگویی او باید مشاوره‌های لازم را ارائه و آنان را در اصلاح شیوه‌های نادرست کمک نماید.

پانزدهم: تأکید بر ارائه‌ی محفوظات به استاد

یکی از برکات پرسش از محفوظات، این است که تحویل و تلاوت حفظ برای مربی، یکی از انواع مؤثر تمرین محفوظات و باعث تثبیت و تسلط بیشتر است. چرا که حافظ همواره صفحاتی را که برای استاد خود قرائت نموده با تسلط بیشتری در حافظه‌اش ثبت می‌نماید.

دلیل این امر هم واضح است؛ چون هنگام قرائت برای استاد یا اشخاصی که دارای جایگاه والایی هستند، انسان همه‌ی تمرکز خویش را به کار می‌بندد تا بدون نقص، قرائت نماید؛ طبیعی است که به هر مقدار تمرکز، هنگام ارائه‌ی محفوظات بالاتر باشد، اثر ماندگارتری در ذهن باقی می‌گذارد.

شانزدهم: ایجاد فضای مناسب برای پرسش

با توجه به نکات یادشده، مربی باید شرایطی را در کلاس فراهم نماید که همه‌ی شاگردان بتوانند به دور از هر گونه اضطراب، محفوظات خود را ارائه نمایند.

برخوردهای ناصحیح مربی یا شاگردان دیگر هنگام بروز اشکال در تلاوت فردی خاص، می‌تواند بسیار زیان‌بار بوده و تا جایی پیش رود که انگیزه و عشق او را نسبت به حفظ و انس با قرآن بکاهد. برخی از برخوردهای ناصحیح و منفی از این قرار است:

۱. هنگامی که شاگرد در تلاوت با اشکال مواجه می‌شود، مورد تمسخر مربی یا شاگردان دیگر واقع گردد.
۲. شرایط حاکم بر کلاس و نوع تعامل مربی با شاگردان، اضطراب‌زا باشد.
۳. شرایط حاکم بر کلاس، همراه اکراه و تهدید یا تنبیه باشد.
۴. فرهنگی را که مربی بر کلاس حاکم می‌کند، دشوار و دست‌نیافتنی باشد؛ برای مثال این فرهنگ که با یک تپق کوچک، کیفیت حفظ مورد قبول مربی واقع نشده و شاگرد مورد بازخواست و توبیخ او قرار گیرد، امری دشوار است و برای برخی از شاگردان غیر ممکن.

هفدهم: ثبت سابقه‌ی هر فرد در پرسش محفوظات

نکته‌ی بسیار اساسی در پرسش محفوظات جدید و گذشته این است که مربی، موظف است، محدوده‌ی سؤالاتی را که از شاگردان پرسیده به همراه امتیاز آن، در جای مناسبی ثبت کند. چرا که لازم است همه‌ی محفوظات شاگردان در پرسش، مورد توجه استاد قرار گیرد.

برخی مربیان بدون توجه به این اصل، هیچ گاه به یاد ندارند که در جلسات قبل چه سوره و جزئی را پرسیده‌اند. از همین رو بارها اتفاق می‌افتد که سؤالاتی را به صورت تکراری مطرح می‌نمایند. تا بدان جا که برخی از شاگردان زیرک پس از مدتی انس با شیوه‌ی کلاس‌داری مربی، متوجه می‌شوند که او همیشه از برخی سوره‌های خاص سؤالات را مطرح می‌نماید. یا غالباً از صفحات سمت راست یا چپ یا فقط از بالا یا پایین صفحه، می‌پرسد. در نتیجه ممکن است گاهی در مرور خود به صفحات دیگر کم توجهی نمایند.

برای پرهیز از این آسیب توصیه می‌شود، مربی یک مصحف مخصوص، برای همه‌ی افراد کلاس داشته و پس از پرسیدن سؤال، در حاشیه‌ی آن صفحه، علامتی که نشانگر نام آن شاگرد است، یادداشت نماید.

راه کار مناسب دیگر این است که مربی هنگام پرسش از هر فرد، مصحف شخصی او را در اختیار گرفته و امتیازش را در همان صفحه‌ای که پرسیده ثبت نماید.

دیگر این که برای هر فردی برگه‌ای مخصوص تهیه شده که در آن همه‌ی شماره‌ی صفحات قرآن، درج شده است. در صورت پرسیدن هر صفحه امتیاز آن در ذیل همان شماره‌ی صفحه یادداشت می‌شود. در ادامه نمونه‌ای از این فرم را ملاحظه می‌فرمایید.

با رعایت این نکته از سؤالات تکراری پرهیز شده و سابقه‌ی هر شاگرد نسبت به صفحات پرسش شده مشخص است. در صورتی که در صفحه‌ی خاصی دچار ضعف باشد، استاد می‌تواند از فرد بخواهد به صورت ویژه آن صفحه را تمرین کند. هر از چند گاهی با رجوع به سابقه‌ی او، دوباره آن صفحات را در پرسش مطرح نموده تا قوت یا ضعف آن را بررسی نماید.

فایده‌ی دیگر این است که مربی پس از یک دور پرسش از کل محفوظات

و ثبت امتیازات قادر است صفحات قوی و ضعیف هر یک از شاگردان را در کل محفوظات تعیین و برای تقویت آن در مرور محفوظات، برنامه‌ریزی لازم و اقدامات شایسته را انجام دهد.

شماره صفحات																					جزء
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۱
۲	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰	۴۱	۲
۳	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	۶۰	۶۱	۳
۴	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰	۸۱	۴
۵	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰	۱۰۱	۵
۶	۱۰۲	۱۰۳	۱۰۴	۱۰۵	۱۰۶	۱۰۷	۱۰۸	۱۰۹	۱۱۰	۱۱۱	۱۱۲	۱۱۳	۱۱۴	۱۱۵	۱۱۶	۱۱۷	۱۱۸	۱۱۹	۱۲۰	۱۲۱	۶
۷	۱۲۲	۱۲۳	۱۲۴	۱۲۵	۱۲۶	۱۲۷	۱۲۸	۱۲۹	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۲	۱۳۳	۱۳۴	۱۳۵	۱۳۶	۱۳۷	۱۳۸	۱۳۹	۱۴۰	۱۴۱	۷
۸	۱۴۲	۱۴۳	۱۴۴	۱۴۵	۱۴۶	۱۴۷	۱۴۸	۱۴۹	۱۵۰	۱۵۱	۱۵۲	۱۵۳	۱۵۴	۱۵۵	۱۵۶	۱۵۷	۱۵۸	۱۵۹	۱۶۰	۱۶۱	۸
۹	۱۶۲	۱۶۳	۱۶۴	۱۶۵	۱۶۶	۱۶۷	۱۶۸	۱۶۹	۱۷۰	۱۷۱	۱۷۲	۱۷۳	۱۷۴	۱۷۵	۱۷۶	۱۷۷	۱۷۸	۱۷۹	۱۸۰	۱۸۱	۹
۱۰	۱۸۲	۱۸۳	۱۸۴	۱۸۵	۱۸۶	۱۸۷	۱۸۸	۱۸۹	۱۹۰	۱۹۱	۱۹۲	۱۹۳	۱۹۴	۱۹۵	۱۹۶	۱۹۷	۱۹۸	۱۹۹	۲۰۰	۲۰۱	۱۰
۱۱	۲۰۲	۲۰۳	۲۰۴	۲۰۵	۲۰۶	۲۰۷	۲۰۸	۲۰۹	۲۱۰	۲۱۱	۲۱۲	۲۱۳	۲۱۴	۲۱۵	۲۱۶	۲۱۷	۲۱۸	۲۱۹	۲۲۰	۲۲۱	۱۱
۱۲	۲۲۲	۲۲۳	۲۲۴	۲۲۵	۲۲۶	۲۲۷	۲۲۸	۲۲۹	۲۳۰	۲۳۱	۲۳۲	۲۳۳	۲۳۴	۲۳۵	۲۳۶	۲۳۷	۲۳۸	۲۳۹	۲۴۰	۲۴۱	۱۲
۱۳	۲۴۲	۲۴۳	۲۴۴	۲۴۵	۲۴۶	۲۴۷	۲۴۸	۲۴۹	۲۵۰	۲۵۱	۲۵۲	۲۵۳	۲۵۴	۲۵۵	۲۵۶	۲۵۷	۲۵۸	۲۵۹	۲۶۰	۲۶۱	۱۳
۱۴	۲۶۲	۲۶۳	۲۶۴	۲۶۵	۲۶۶	۲۶۷	۲۶۸	۲۶۹	۲۷۰	۲۷۱	۲۷۲	۲۷۳	۲۷۴	۲۷۵	۲۷۶	۲۷۷	۲۷۸	۲۷۹	۲۸۰	۲۸۱	۱۴
۱۵	۲۸۲	۲۸۳	۲۸۴	۲۸۵	۲۸۶	۲۸۷	۲۸۸	۲۸۹	۲۹۰	۲۹۱	۲۹۲	۲۹۳	۲۹۴	۲۹۵	۲۹۶	۲۹۷	۲۹۸	۲۹۹	۳۰۰	۳۰۱	۱۵
۱۶	۳۰۲	۳۰۳	۳۰۴	۳۰۵	۳۰۶	۳۰۷	۳۰۸	۳۰۹	۳۱۰	۳۱۱	۳۱۲	۳۱۳	۳۱۴	۳۱۵	۳۱۶	۳۱۷	۳۱۸	۳۱۹	۳۲۰	۳۲۱	۱۶
۱۷	۳۲۲	۳۲۳	۳۲۴	۳۲۵	۳۲۶	۳۲۷	۳۲۸	۳۲۹	۳۳۰	۳۳۱	۳۳۲	۳۳۳	۳۳۴	۳۳۵	۳۳۶	۳۳۷	۳۳۸	۳۳۹	۳۴۰	۳۴۱	۱۷
۱۸	۳۴۲	۳۴۳	۳۴۴	۳۴۵	۳۴۶	۳۴۷	۳۴۸	۳۴۹	۳۵۰	۳۵۱	۳۵۲	۳۵۳	۳۵۴	۳۵۵	۳۵۶	۳۵۷	۳۵۸	۳۵۹	۳۶۰	۳۶۱	۱۸
۱۹	۳۶۲	۳۶۳	۳۶۴	۳۶۵	۳۶۶	۳۶۷	۳۶۸	۳۶۹	۳۷۰	۳۷۱	۳۷۲	۳۷۳	۳۷۴	۳۷۵	۳۷۶	۳۷۷	۳۷۸	۳۷۹	۳۸۰	۳۸۱	۱۹
۲۰	۳۸۲	۳۸۳	۳۸۴	۳۸۵	۳۸۶	۳۸۷	۳۸۸	۳۸۹	۳۹۰	۳۹۱	۳۹۲	۳۹۳	۳۹۴	۳۹۵	۳۹۶	۳۹۷	۳۹۸	۳۹۹	۴۰۰	۴۰۱	۲۰
۲۱	۴۰۲	۴۰۳	۴۰۴	۴۰۵	۴۰۶	۴۰۷	۴۰۸	۴۰۹	۴۱۰	۴۱۱	۴۱۲	۴۱۳	۴۱۴	۴۱۵	۴۱۶	۴۱۷	۴۱۸	۴۱۹	۴۲۰	۴۲۱	۲۱
۲۲	۴۲۲	۴۲۳	۴۲۴	۴۲۵	۴۲۶	۴۲۷	۴۲۸	۴۲۹	۴۳۰	۴۳۱	۴۳۲	۴۳۳	۴۳۴	۴۳۵	۴۳۶	۴۳۷	۴۳۸	۴۳۹	۴۴۰	۴۴۱	۲۲
۲۳	۴۴۲	۴۴۳	۴۴۴	۴۴۵	۴۴۶	۴۴۷	۴۴۸	۴۴۹	۴۵۰	۴۵۱	۴۵۲	۴۵۳	۴۵۴	۴۵۵	۴۵۶	۴۵۷	۴۵۸	۴۵۹	۴۶۰	۴۶۱	۲۳
۲۴	۴۶۲	۴۶۳	۴۶۴	۴۶۵	۴۶۶	۴۶۷	۴۶۸	۴۶۹	۴۷۰	۴۷۱	۴۷۲	۴۷۳	۴۷۴	۴۷۵	۴۷۶	۴۷۷	۴۷۸	۴۷۹	۴۸۰	۴۸۱	۲۴
۲۵	۴۸۲	۴۸۳	۴۸۴	۴۸۵	۴۸۶	۴۸۷	۴۸۸	۴۸۹	۴۹۰	۴۹۱	۴۹۲	۴۹۳	۴۹۴	۴۹۵	۴۹۶	۴۹۷	۴۹۸	۴۹۹	۵۰۰	۵۰۱	۲۵
۲۶	۵۰۲	۵۰۳	۵۰۴	۵۰۵	۵۰۶	۵۰۷	۵۰۸	۵۰۹	۵۱۰	۵۱۱	۵۱۲	۵۱۳	۵۱۴	۵۱۵	۵۱۶	۵۱۷	۵۱۸	۵۱۹	۵۲۰	۵۲۱	۲۶
۲۷	۵۲۲	۵۲۳	۵۲۴	۵۲۵	۵۲۶	۵۲۷	۵۲۸	۵۲۹	۵۳۰	۵۳۱	۵۳۲	۵۳۳	۵۳۴	۵۳۵	۵۳۶	۵۳۷	۵۳۸	۵۳۹	۵۴۰	۵۴۱	۲۷
۲۸	۵۴۲	۵۴۳	۵۴۴	۵۴۵	۵۴۶	۵۴۷	۵۴۸	۵۴۹	۵۵۰	۵۵۱	۵۵۲	۵۵۳	۵۵۴	۵۵۵	۵۵۶	۵۵۷	۵۵۸	۵۵۹	۵۶۰	۵۶۱	۲۸
۲۹	۵۶۲	۵۶۳	۵۶۴	۵۶۵	۵۶۶	۵۶۷	۵۶۸	۵۶۹	۵۷۰	۵۷۱	۵۷۲	۵۷۳	۵۷۴	۵۷۵	۵۷۶	۵۷۷	۵۷۸	۵۷۹	۵۸۰	۵۸۱	۲۹
۳۰	۵۸۲	۵۸۳	۵۸۴	۵۸۵	۵۸۶	۵۸۷	۵۸۸	۵۸۹	۵۹۰	۵۹۱	۵۹۲	۵۹۳	۵۹۴	۵۹۵	۵۹۶	۵۹۷	۵۹۸	۵۹۹	۶۰۰	۶۰۱	۳۰

هجدهم: استفاده از شیوه‌های متنوع در پرسش

یک نواخت نبودن شیوه‌ی پرسش به تنوع کلاس و شادابی و نشاط شاگردان می‌انجامد. مربی باید تلاش کند با بهره‌مندی از شیوه‌های گوناگون از خمودگی و ملالت شاگردان جلوگیری کند.

البته برخی شیوه‌های پرسش که حافظ در پاسخ، آیات بیشتری را پیوسته برای مربی قرائت می‌کند، دارای فایده و کارایی بالاتری است. طبیعی است که از این گونه شیوه‌ها بیشتر بهره می‌بریم. ولی برای تنوع می‌توان از شیوه‌های دیگر به میزان نیاز استفاده نمود. برخی از شیوه‌های مناسب از این قرار است:

۱. تلاوت چند آیه توسط هر شخص، به صورت غیر معین به میزان ۱۵ سطر و بیشتر.

۲. پرسش به صورت تلاوت آیه به آیه، بدین ترتیب که هر نفر با انتخاب استاد یک آیه را تلاوت نماید.

۳. پرسش به صورت وقفی؛ در این روش قرآن آموز هنگام تلاوت در مواضع صحیح وقف، توقف می‌نماید و نفر بعد یا فرد انتخاب شده توسط استاد، ادامه‌ی آن را تلاوت می‌نماید.

۴. همخوانی و جمع خوانی بعضی از آیات.

۵. پرسش به صورت مسابقه‌ای و کیفیت محور؛ بدین معنا که هر گاه فردی در تلاوت دچار اشکال شد، دیگر حق ادامه‌ی تلاوت را ندارد، بلکه فرد دیگری به انتخاب مربی به ادامه‌ی تلاوت می‌پردازد. او هم تا زمانی اجازه دارد تلاوت را ادامه دهد که در قرائت محفوظات دچار اشتباه نشده است.

۶. مطرح کردن موضوعات قرآنی و تلاوت آیه‌ی مربوط به آن توسط شاگردان.

نوزدهم: رعایت نحوه‌ی صحیح پرسش

در برخی از کلاس‌ها مشاهده گشته، مربی فقط سؤالات را از بالای صفحه می‌پرسد. به این علت هر گاه از فردی به صورت انتقالی، سؤالی بپرسند، با اعتراض او روبرو می‌شویم. چرا که حفظ آنان محتوا محور نبوده و ارتباط تنگاتنگ معنوی آیات را به خاطر نسپرده‌اند.

از همین رو مربی موظف است با مدیریت سؤالات، فرهنگ صحیح حفظ و مرور را در میان آنان به خوبی تبیین نماید.

بیستم: آشنایی با عوامل فراموشی حافظه‌ی بلند مدت

اگر در عرصه‌ی تدریس حفظ حضور یافته‌اید، حتماً با افرادی مواجه گشته‌اید که از ضعف یا فراموشی محفوظات خود گله می‌کنند. گاه اینان با اندکی ضعف در ارائه‌ی حفظ، احساس می‌کنند محفوظات خویش را به طور کامل از دست داده‌اند. در صورتی که این گونه نیست. در موارد بسیاری با مرورهای برنامه‌ریزی شده، می‌توان به تسلط بر آن آیات دست یافت.

شناخت عوامل فراموشی اطلاعات در حافظه، کمک شایانی به رفع این باور و نظم بخشی در مرور آیات خواهد داشت. به صورت کلی اگر آیاتی از قرآن پس از طی مراحل حفظ به خوبی به ذهن سپرده شد و پس از آن حداقل تا ده روز به صورت دقیق تکرار و یادآوری شد و در برنامه‌های مرور نیز با تکرار به موقع از آن محافظت گردید، به این راحتی دچار فراموشی نمی‌شود.

عوامل فراموشی و کم رنگ شدن اطلاعات در ذهن سه عامل اساسی است؛

الف) عامل تغییر و پویایی ذهن

آمیخته شدن اطلاعات برای رسیدن به فهم مطالب تازه از ویژگی‌های مغز و حافظه است. این خصوصیت برای حفظ قرآن که باید الفاظ به صورت ثابت در

ذهن بماند، مضر است و در اثر عدم مرور محفوظات در بازه‌ی زمانی مناسب، ممکن است باعث ضعف، کم‌رنگی و فراموشی در محفوظات شود.

ب) عامل سرکوبی

ویژگی دیگر مغز و حافظه این است که در صورت استفاده نکردن از اطلاعاتی که در حافظه ثبت گشته، بر اثر گذر زمان آن را به فراموشی می‌سپرد. عدم استفاده از بخش خودآگاه مغز موجب می‌گردد که اطلاعات سرکوب گشته و به بخش ناخودآگاه منتقل شود. این آیات نیز به ظاهر کاملاً فراموش گشته است. ولی به محض یادآوری دوباره به بخش خودآگاه برمی‌گردد؛ مانند زمانی که با ملاقات دوست قدیمی خاطرات شما با او یادآوری می‌شود.

البته در حفظ قرآن که صیانت باید هم از لفظ و هم از مفهوم صورت بگیرد، برگرداندن محفوظات به راحتی انجام نمی‌پذیرد. بلکه مرور و تکرار فراوانی نیاز دارد.

ج) فراموشی ساده

گاهی افرادی مشاهده می‌گردند که با وجود مرور به موقع محفوظات گاهی دچار فراموشی می‌گردند. این نوع از یاد بردن، فراموشی زودگذر و ساده است و با اندک تذکر و تکراری به یاد می‌آید.

چاره‌ی هر سه عامل فراموشی، تکرار و تمرین محفوظات است. به هر اندازه که ممارست و مرور حافظ بیشتر باشد، تسلط او بر محفوظات نیز افزون‌تر شده و با آسیب فراموشی مواجه نخواهد شد.

بسیست و یکم: اداره‌ی فعال و با نشاط کلاس

مربی باید تلاش نماید کلاس را شاداب و سرزنده اداره نماید؛ برای تحقق این امر می‌توان از شعارها و صلوات قرآنی، لطائف قرآنی، به کار بردن شیوه‌های

متنوع در پرسش، برگزاری مسابقه میان قرآن آموزان و شیوه‌های دیگر بهره برد.

بیست و دوم: ارائه‌ی راه‌کارهای مناسب به حفاظ

یکی از بزرگ‌ترین ثمرات کلاس حفظ، بهره از تجربیات مربی و راه‌کارهای مناسب اوست. بنابراین لازم است مربی، توانمندی خود در این بخش را ارتقاء داده و در زمان‌های لازم، از ذکر تجربیات و راه‌کارهای مناسب به اعضای کلاس دریغ نرزد.

بیست و سوم: ثبت امتیازات

امتیاز دهی از امور مهم در اداره‌ی کلاس حفظ است که لازم است با ملاک یکسانی با رعایت عدالت، تلاوت هر یک از شاگردان ارزیابی گشته و نمره‌ی آن در دفتر کلاسی ثبت گردد.

مواردی که به عنوان امتیاز مثبت یا منفی لحاظ می‌گردد، نشانگر اهمیت آن در روند حفظ و اثربخشی آن است. بنابراین نکاتی که تاکنون از آن یاد شد و در موفقیت حافظ کارساز می‌باشد، باید در امتیازدهی مورد توجه قرار گیرد.

برای مثال اگر مربی در امتیاز دهی به اشکالات کوچک توجهی ننماید، شاگردان در برابر بروز این نوع اشکالات، بی‌توجهی کرده و نسبت به آن حساسیتی نخواهند داشت. چرا که همه‌ی اقدامات مربی در کلاس بر ضعف یا قوت شاگردانش تأثیرگذار بوده و در مجموع، فرهنگ و منش خاصی درباره‌ی حفظ قرآن، در باور آنان نهادینه خواهد کرد.

توجه به وقف و ابتدای صحیح، عنایت به همه‌ی اشکالات در ارائه‌ی محفوظات، حتی ایرادهای کوچک، مانند تپق، حساسیت نسبت به خواندن با تسلط و به دور

از تردید، اهتمام نسبت به رعایت تجوید، از جمله مواردی است که باید مورد اهتمام بوده و شایسته است، در امتیاز دهی، آنها را لحاظ کرد. در ادامه نمونه‌هایی از فرم ثبت امتیازات کلاس حفظ به همراه بارم امتیاز دهی را مشاهده می‌نمایید. این بارم بر مبنای اختصاص ۲۰ نمره، جهت ارزیابی هر صفحه‌ی پانزده سطری، تنظیم گردیده است.

بارم امتیاز دهی کلاس حفظ

امتیازات مثبت شماره آیه و صفحه نام سوره	مکث تکرار تقی	انتقال به آیات دور یا غیر مشابه			فراموشی ابتدای آیه انتقال به آیات مشابه یا قبل و بعد			اشتباه در کلمات حذف، اضافه، جایجایی، تغییر در چند کلمه، عبارت کوتاه یا بلند			اشتباه در کلمه حذف، اضافه، جایجایی , تغییر			اشتباه در حروف و حرکات حذف، اضافه، تغییر	
		نصح نوسط داور	نصح یا نذکر فوری	نصح نوسط داور	نصح یا نذکر فوری	نصح نوسط داور	نصح یا نذکر فوری	نصح نوسط داور	نصح یا نذکر فوری	نصح نوسط داور	نصح یا نذکر فوری	نصح نوسط داور	نصح یا نذکر فوری	نصح نوسط داور	نصح فوری
هر مورد ۰/۲۵	هر مورد ۰/۲۵														
		۲/۵	۲	۱	۲	۱/۵	۰/۲۵	۱/۵	۱	۰/۵	۰/۲۵	۰/۵	۰/۲۵	۰/۵	۰/۲۵

فرم ثبت نمرات کلاس حفظ نمونه‌ی (۲)

طرح :

نام استاد:

مکان کلاس:

ساعت برگزاری:

نام و نام خانوادگی	..... شنبه / / حفظ صفحه: سوره:						..... شنبه / / حفظ صفحه: سوره:						..... شنبه / / حفظ صفحه: سوره:						توضیحات:
	ترجمه	دوره	ده درس	درس گذشته	درس جدید	حضور و غیاب	ترجمه	دوره	ده درس	درس گذشته	درس جدید	حضور و غیاب	ترجمه	دوره	ده درس	درس گذشته	درس جدید	حضور و غیاب	
۱.																			
۲.																			
۳.																			
۴.																			
۵.																			
۶.																			
۷.																			
۸.																			
۹.																			
۱۰.																			
امضاء استاد:																			

بیست و چهارم: هماهنگی مربی با نظام آموزشی

گاه مربی به تنهایی عهده‌دار امور کلاس نیست؛ بلکه به عنوان یکی از ارکان مهم فرایند آموزش و به عنوان عضوی از نظام آموزشی انجام وظیفه می‌نماید. مربی باید دقت کند در مواردی که سلیقه و تجربه‌ی او، با برنامه‌های ابلاغ شده از سوی آن مجموعه‌ی آموزشی تعارضی یافت، در برابر شاگردان خویش به انتقاد از آن مجموعه نپردازد. بلکه تلاش کند با تعامل سازنده در زمان مناسب با مسئولان آن مؤسسه، به بررسی این گونه امور بپردازند.

بیست و پنجم: اهتمام به حفظ شماره‌ی آیات

همان گونه که در مباحث پیشین گفته شد، حفظ شماره‌ی آیات دارای فواید بسیاری است. این نیاز در طرح‌هایی که حفظ با سرعت بیشتری انجام می‌گیرد، افزون‌تر است.

بنابراین لازم است، استاد محترم حفظ با فرهنگ‌سازی مناسب، پرسش مستمر از شماره‌ی آیات و تشویق شاگردان، انگیزه‌ی کافی برای توجه آنان به تمرین و تسلط کافی در این زمینه را فراهم نماید.

بیست و ششم: انگیزه بخشی

لازم است استاد محترم حفظ، با استفاده از شگردها و ابتکارات خاص خویش، در مواقع لازم، انگیزه و روحیه‌ی حافظان را تقویت کند.

امام صادق علیه السلام در کلام زیبایی تأثیر انگیزه در انجام فعالیت‌های مهم را این گونه بیان می‌فرماید: «هرگز بدن از آن چه نیت و انگیزه نسبت به آن قوی باشد، ضعیف و ناتوان نمی‌شود»^۱.

۱. ﴿مَا ضَعَفَ بَدَنٌ عَمَّا قَوَّيَتْ عَلَيْهِ النَّيَةُ﴾؛ وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۵۳، ح ۱۰۶.

مواردی همچون بیان احادیث اهل بیت علیهم السلام درباره‌ی ارزشمندی و فضیلت حفظ قرآن، سخنان علمای برجسته، بیان فواید و برکات حفظ قرآن، بازگو کردن توانایی‌ها و استعدادهای قرآن آموزان به طور جمعی و فردی، بیان تجربه‌ی استادان برتر این حوزه، می‌تواند شاگردان را در کار مستمر و با کیفیت یاری نماید.

بیست و هفتم: سطح انتظارات استاد از کلاس

به تجربه ثابت گشته، سطح انتظارات مربی از مجموعه‌ی کلاس به هر اندازه باشد، قرآن آموزان نیز خود را با آن منطبق ساخته و تلاش می‌کنند رضایت او را جلب نمایند. برای مثال اگر استادی به نمره‌ی ۱۷ راضی شده و سطح بالاتری را طلب نکند، قرآن آموزان غالباً در همین سطح یا پایین‌تر از آن خواهند ماند. ولی اگر تنها با کسب امتیاز ۲۰ به رضایت کامل برسد، قرآن آموزان همیشه در تلاش و تکاپوی رسیدن به حد عالی هستند. رعایت این نکته خود به تنهایی عامل مؤثری برای موفقیت، رشد و نشاط کلاس و حفاظ خواهد بود.

با این همه، این اصل باید حکیمانه و بسیار ظریف اجرا گردد تا موجب دلسردی شاگردان شود.

بیست و هشتم: برنامه‌ریزی برای تقویت محفوظات

در میان حافظان افرادی به چشم می‌خورند که با آن که در غالب اجزاء تسلط کافی را دارند، اما در برخی اجزاء خاص دچار ضعفند. مربی موظف است با فرهنگ‌سازی مناسب و دادن برنامه و تکلیف ویژه، آنان را در تثبیت و تحکیم محفوظات یاری دهد. بی‌تفاوتی نسبت به ضعف شاگردان یکی از نقاط ضعف مربی به حساب می‌آید.

بیست و نهم: پرسش از کیفیت انجام تکلیف‌ها

در هر جلسه استاد موظف است از شاگردان خویش در مورد انجام کامل تکلیف‌ها پرسش نماید و تذکرات لازم را ارائه نماید. توجه به این نکته توسط مربی نشانگر اهتمام او به انجام برنامه‌ها و القاء آن به شاگردان است. در صورت انجام دقیق تکلیف‌ها، شاگردان مورد تشویق استاد قرار گرفته و در صورت عدم انجام کامل، تذکرات لازم ارائه می‌گردد.

سی‌ام: انجام مباحثه در کلاس

برای بهره‌برداری بیشتر از زمان کلاس می‌توان از شیوه‌ی انجام مباحثه، همزمان با پرسش‌های استاد بهره جست. در کلاس‌هایی که شاگردان برای انجام تکالیف فرصت کافی در اختیار ندارند و با محفوظات بسیار در خارج از کلاس، زمانی اندک در اختیار دارند، می‌توان از این شیوه استفاده کرد.

اجرای این نکته در کلاس باعث می‌شود، قرآن آموزان با نشاط و انگیزه‌ی بیشتری در کلاس حضور یافته، از زمان کلاس استفاده بهینه شود. زیرا همه‌ی قرآن آموزان مشغول تلاوت بوده و در زمان محدود کلاس، آیات بیشتری خوانده می‌شود. نکات مهمی که هنگام مباحثه‌ی شاگردان در کلاس باید مورد توجه استاد باشد از این قرار است:

۱. گروه‌های مباحثه به صورت دونفری مشغول مباحثه گردند و از تعداد بیشتر پرهیز گردد.

۲. مباحثه باید دارای برنامه‌ای هدفمند بوده که از پیش، توسط استاد مشخص شده است.

۳. تا جای ممکن همه‌ی اعضاء کلاس، هنگام مباحثه در یک مکان مناسب که استاد بتواند در زمان مباحثه بر آنان اشراف کامل داشته باشد، حضور یابند.

۴. استاد همزمان با پرسش بر مباحثه نظارت کرده و مراقب است فضای کلاس دچار بی‌نظمی نگردد.

۵. در کلاس‌هایی که شاگردان در ابتدای راه قرار داشته و محفوظات اندکی دارند، بهتر است از این شیوه استفاده نکنیم.

سی و یکم: تذکرات مهم در پایان کلاس

بسیار به جاست که مربی محترم در پایان کلاس با توجه به کیفیت ارائه‌ی محفوظات هر یک از شاگردان، افرادی را که در وضعیت مطلوب و مناسبی قرار دارند، مورد تشویق قرار داده و از تلاش آنان قدردانی کند. امر مهم دیگر یادآوری برنامه‌ها و تکالیف جلسه‌ی بعد و توصیه‌های لازم در این بخش است.

سی و دوم: استفاده از دفترچه‌ی تکالیف حفظ

یکی از ابزارهای کارآمد و مفید در حفظ، دفترچه‌های مخصوصی است که مربی تکالیف هر جلسه را در آن ثبت می‌نماید. قرآن آموز هم با توجه به آن به اجرای برنامه‌های استاد می‌پردازد. در هر جلسه انجام نیک برنامه‌ها از طریق این دفترچه بررسی می‌گردد. شاگردان موظفند، کیفیت انجام تکالیف را در دفترچه ثبت نمایند.

بهره‌مندی از این ابزار، فواید فراوانی دارد؛ از جمله آن که باعث نظم بخشیدن به مرورها و تکالیف می‌گردد. تجربه نشانگر آن است که در کلاس‌هایی که از این گونه ابزارها بهره‌جسته‌اند، بازدهی و کیفیت محفوظات شاگردان فزون‌تر بوده است.

نمونه‌ای از فرم ثبت تکالیف حفظ را در ادامه ملاحظه بفرمایید.

نمونه‌ای از فرم ثبت تکالیف

باسمه تعالی

..... ثواب تلاوت های امروز تقدیم به : .....

روز : ..... تاریخ: / / سوره:

۱	مطالعه ترجمه و تفسیر درس جدید	کامل	ناقص
۲	استماع نوار سه درس آینده	کامل	ناقص
۳	حفظ صفحه	کامل	ناقص
۴	مرور بیست درس آخر	کامل	ناقص

۵	مباحثه‌ی درس جدید و یک جزء آخر	کامل	ناقص
۶	مرور جزء	کامل	ناقص
۷	مرور جزء	کامل	ناقص
۸	مباحثه درس گذشته و جزء	کامل	ناقص

نمرات مباحثه (۱)

۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	درس جدید
۲۰	۱۹	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	

نمرات مباحثه (۲)

۱۰	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	درس گذشته
۲۰	۱۹	۱۸	۱۷	۱۶	۱۵	۱۴	۱۳	۱۲	۱۱	

معدل مباحثه‌ی (۱):   معدل مباحثه‌ی (۲):   نام و نام خانوادگی هم بحث :   امضاء

نظر استاد:

امضاء

خلاصه‌ی مهم‌ترین وظایف استاد حفظ

با توجه به مباحث پیشین می‌توان موارد زیر را به عنوان خلاصه‌ی مهم‌ترین وظایف استاد حفظ عنوان نمود.

۱. تسلط بر محفوظات خویش.
۲. تسلط بر اصول و مبانی حفظ قرآن کریم.
۳. تسلط بر اصول و فنون کلاس‌داری و مهارت در اجرای آن موارد.
۴. تسلط بر اصول و فنون اختصاصی کلاس‌داری حفظ و مهارت در اجرای آن.
۵. تسلط بر تجوید نظری و عملی.
۶. آشنایی با دانش وقف و ابتدا.
۷. برخورداری از ترتیل نیکو.
۸. آموزش اصول حفظ قرآن کریم به شاگردان.
۹. برنامه‌ریزی و مدیریت حفظ شاگردان.
۱۰. حسن استماع و دقت در تذکر اشکالات شاگردان.
۱۱. علامت زدن اشکالات در قرآن مخصوص هر یک از شاگردان.
۱۲. ریشه‌یابی اشکالات شاگردان و اصلاح شیوه‌های نادرست در حفظ و مرور.
۱۳. اهتمام به رعایت تجوید و وقف و ابتدا توسط شاگردان.
۱۴. اهتمام به ترجمه و تفسیر و پرسش از آن.
۱۵. اهتمام به انجام کامل تکالیف توسط شاگردان و بررسی آن در هر جلسه.
۱۶. تهیه و تنظیم دفترچه‌ی مخصوص تکالیف حفظ، ویژه‌ی شاگردان.
۱۷. فرهنگ‌سازی برای رعایت اصل عدم اتکاء به مصحف.
۱۸. فرهنگ‌سازی برای حساسیت شاگردان بر اتقان و استحکام حفظ خود.
۱۹. فرهنگ‌سازی برای رعایت اصل پیوستگی آیات و صفحات.

۳۰۰ ..... درنامه‌ی حفظ قرآن کریم

۲۰. فرهنگ‌سازی برای حفظ شماره‌ی آیات از طریق پرسش مستمر از شماره و تشویق در این زمینه.

۲۱. اهتمام به پرسش از کل محفوظات، نه فقط اجزایی که در همان روز برگزاری کلاس، مرور گشته است.

۲۲. اهتمام به برنامه‌ریزی و یاری شاگردان برای بازسازی و تقویت اجزاء ضعیف.

۲۳. اهتمام به تمرین ابتدای آیات و صفحات و ... در کلاس برای تقویت محفوظات شاگردان.

۲۴. ارائه‌ی مشاوره و راه‌کارهای مناسب به شاگردان در زمینه‌ی حفظ و مرور و ...

۲۵. انگیزه بخشی در زمینه‌ی حفظ در مواقع لازم.

۲۶. ثبت منظم امتیازات در دفتر کلاسی.

۲۷. هماهنگی با نظام آموزشی مؤسسه یا مرکزی که در آن جا اشتغال به تدریس دارد.

خودآزمایی:

۱. بخش‌های مهم آموزشی کلاس حفظ در دوره‌های بلند مدت را نام ببرید.
۲. نحوه‌ی برگزاری دوره‌های آزمایشی و توان سنجی و اثرات مثبت آن را تبیین نمایید.
۳. شش مورد از اصول برنامه‌ریزی جهت مرور شاگردان را نام ببرید.
۴. خلاصه‌ای از مهم‌ترین وظایف استاد حفظ را بیان نمایید.
۵. عوامل فراموشی حافظه‌ی بلند مدت را نام برده و به اختصار توضیح دهید.

سرخن پاپاننى:

توصيه مائى به مسؤلان

توصیه‌هایی به مسئولان

با بررسی اجمالی که در مباحث پیشین انجام گرفت، روشن شد که حفظ قرآن امری مطلوب و دارای برکات زیادی در جامعه‌ی اسلامی است. اکنون این سؤال مورد توجه است که در میهن اسلامی ما تا چه اندازه به سنت و سیره‌ی پیامبر و ائمه علیهم‌السلام در مورد حفظ قرآن و اقدامات لازم جهت سوق دادن همه‌ی اقشار جامعه به این سو و بهره‌مندی از برکات آن، تأسی شده است؟

خوش‌بختانه پس از پیروزی انقلاب اسلامی در بیانات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و جانشین برحق ایشان بارها بر اهمیت این امر تأکید شده است. تا جایی که می‌توان گفت: پیش‌تاز نهضت قرآنی در کشور ما در خصوص قرائت و حفظ قرآن کریم مقام عظمای ولایت بوده‌اند که به صورت مستمر به تشویق و ترغیب به این امر می‌پرداخته‌اند. ایشان در آخرین مطالبه‌ای که از جامعه‌ی قرآنی کشور و مسئولان داشته‌اند، فرموده‌اند که ما باید در کشور ده میلیون حافظ قرآن داشته باشیم.

اما از باب حمایت‌هایی که دولت مردان جمهوری اسلامی باید از این امور انجام دهند، متأسفانه در سال‌های گذشته حمایت‌های عملی چندانی صورت نگرفته است. البته در سال‌های اخیر که دولت مردان، رویکرد فرهنگی دینی عمیق‌تری نسبت به گذشته در عملکرد آنان به چشم می‌خورد، حمایت‌ها چندین برابر شده که با گذشته قطعاً قابل مقایسه نیست. اما مطمئناً در برابر آن چه باید انجام شود واقعاً ناچیز است.

افزون بر آن تمامی امور کشور دارای متولیان خاص و پیگیر بوده و هستند که با فعالیت‌های فراوان، اعتبارات لازم را از دولت، مجلس و بخش‌های مختلف

کسب نموده و در پیشبرد امور زیر مجموعه‌ی خود می‌کوشند. اما متولی جدی و واقعی قرآن سال‌هاست که مشخص نبوده و حمایت‌های اساسی در باب آموزش قرآن و فرهنگ قرآن صورت نپذیرفته است. برای مثال بودجه‌های کلانی در امر ورزش کشور صرف می‌شود و بخش‌های مختلف، بر پیشبرد اهداف کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت آن بخش، نظارت و رسیدگی می‌نمایند؛ حتی یکی از دغدغه‌های جدی همه‌ی مسئولان، مردم و نمایندگان آنان در مجلس شورای اسلامی گشته است. این اهتمام تا جایی است که نمایندگان، اقدام به تأسیس وزارتخانه‌ی جدیدی برای ورزش و امور جوانان می‌نمایند. ساعت‌های فراوانی در رسانه‌های نوشتاری و صدا و سیما به آن پرداخته شده و با بحث‌های کارشناسی و موشکافی‌های بسیار دقیق به تحلیل وقایع آن می‌پردازند. ساعت‌ها بازی تیم‌های مختلف داخلی و خارجی از رسانه‌ی ملی پخش شده تا به پیشبرد ورزش کشور و همگانی کردن دغدغه‌ی ورزش بیانجامد. اما در باب قرآن که حیات واقعی جامعه‌ی اسلامی به آن بستگی دارد، توجه چندانی نمی‌شود. این از مظلومیت قرآن و دوری شدید جامعه‌ی ما نسبت به قرآن است که برای این که از قرآن دفاع کنیم باید چنین مقایسه‌ای انجام گیرد. نه تنها تعداد حافظان قرآن و افراد آشنا با معارف قرآن در میان اقشار جامعه‌ی ما بسیار اندکند؛ بلکه غالب جامعه‌ی دینی ما با خواندن صحیح کتاب آسمانی خویش که عامل هدایت و سعادت آنان است بیگانه‌اند.

شایان توجه است، در سالهای اخیر اقدامات شایسته‌ای از سوی مرکز توسعه و ترویج فعالیت‌های قرآنی کشور صورت گرفته است. با آرزوی استمرار و گسترش این اقدامات، امید است مسئولان و دولت مردان ما بیش از پیش به اهمیت این امر خطیر واقف گشته و برنامه‌ریزی‌های دقیق به همراه حمایت‌های جدی آنان از بخش قرآن و آموزش‌های قرآنی، شاهد فراگیر شدن عزم آشنایی با قرآن و معارف

بلند آن و ان‌شاء الله عمل به آن در جامعه‌ی جوان کشور خود باشیم. هدف ما در ادامه‌ی این نوشتار ارائه‌ی پیشنهادهایی به دولت مردان جهت نهادینه کردن فرهنگ انسان‌ساز قرآن کریم در جامعه‌ی اسلامی از راه توسعه‌ی فرهنگ حفظ و انس با این کتاب عزیز است. مقصود ما از انس با قرآن، ارتباط مستمر، صمیمی و تعالی بخش با قرآن کریم، از طریق تلاوت، استماع، تکرار، حفظ، فهم معنای آیات و تدبر در قرآن و بهره‌گیری از آموزه‌های آن در اندیشه، گفتار و رفتار است.

اهمیت و ضرورت توسعه‌ی فرهنگ حفظ قرآن

در مورد اهمیت و ضرورت این امر می‌توان موارد زیر را برشمرد:

۱. توجه جامعه‌ی اسلامی به قانون اساسی مسلمانان و بهره‌مندی مستقیم از معارف بی‌کران آن، از طریق توسعه‌ی حفظ قرآن به عنوان یک استراتژی مؤثر در این عرصه، امری ضروری است.
۲. توسعه‌ی فرهنگ انس دائمی با قرآن و تلاوت مکرر و مستمر آیات و باز شدن افق‌های جدید در فهم قرآن در اثر مرور و مراجعه‌ی مکرر به آن امری حیاتی است.
۳. تسلط و اشراف آحاد جامعه‌ی اسلامی بر آیات قرآن کریم و حضور دایمی گزاره‌های انسان‌سازش در ذهن تک‌تک آنان در همه‌ی لحظات از طریق حفظ آیات، ضامن سعادت آنان و امری ضروری است.
۴. بهره‌مندی از اثرات تربیتی قرآن کریم و زنده کردن یاد خدا و دیدگاه توحیدی در باور جامعه‌ی اسلامی، اهمیت والایی دارد که با توسعه‌ی فرهنگ حفظ و انس با قرآن به دنبال تحقق آنیم.
۵. حاکم شدن قرآن و فرهنگ قرآنی در جامعه‌ی اسلامی و ارتقاء سطح دین و

دنیای آنان از طریق انس با قرآن، ضرورتی غیر قابل انکار است.

موانع و محدودیت‌های توسعه‌ی فرهنگ حفظ قرآن

برای تحقق اهداف یادشده، موانع و محدودیت‌هایی وجود دارد که به برخی اشاره می‌کنیم:

۱. عدم تسلط غالب افراد جامعه به صحیح خوانی قرآن به عنوان مهم‌ترین پیش‌نیاز حفظ قرآن.
۲. باور دشواری و دست‌نیافتنی بودن حفظ قرآن.
۳. عدم وجود مؤسسات و مراکز آموزشی کارآمد و کافی جهت آموزش حفظ.
۴. کمبود نیروی انسانی کافی جهت رشد و توسعه‌ی حفظ در سطح مدیران قرآنی و مربیان.
۵. عدم اهتمام جدی مدیران اجرایی کشور نسبت به قرآن کریم در حیطه‌ی تصمیم‌سازی و مدیریت کشور.
۶. عدم توانایی مالی مؤسسات مردمی آموزش حفظ قرآن در برگزاری شایسته و توسعه‌ی کلاس‌های آموزش حفظ قرآن.
۷. عدم حمایت جدی نهادهای دولتی از مؤسسات و مراکز مردمی حفظ قرآن و ناچیز بودن سهم امور قرآنی در بودجه‌ی کشور.
۸. عمومی نبودن فرهنگ حفظ و انس با قرآن و ارزشمندی آن در فضای جامعه.
۹. محدودیت و ضعف نهادهای اطلاع‌رسانی قرآنی در کشور.

راهکارهای پیشنهادی در حوزه‌ی آموزش

۱. فرهنگ‌سازی در سطح مخاطبین نظام آموزش و پرورش از طریق کتاب‌های درسی.

۲. گنجانیدن حفظ قرآن در درس‌های سطوح مختلف آموزش و پرورش و آموزش عالی اعم از ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان و رشته‌های دانشگاهی.
۳. تأسیس رشته‌ی حفظ و معارف قرآن در دبیرستان‌ها همانند رشته معارف.
۴. تأسیس رشته‌ی دانشگاهی حفظ و تفسیر قرآن کریم.
۵. معادل‌سازی حفظ قرآن، جهت معاف شدن از برخی دروس اختیاری رشته‌های مختلف دانشگاهی.
۶. به کارگیری حافظان قرآن، جهت تدریس درس قرآن در نظام آموزش و پرورش.
۷. حمایت از توسعه‌ی آموزش‌های غیر حضوری حفظ قرآن کریم، توسط مؤسسات و مراکز باتجربه در زمینه‌ی حفظ قرآن کریم.
۸. حمایت از تهیه‌ی نرم افزارهای کارآمد، در زمینه‌ی آموزش قرآن کریم به ویژه در بخش حفظ.

راهکارهای پیشنهادی در حوزه‌ی تبلیغ و ترویج

۱. حمایت از توسعه‌ی سایت‌های آموزشی، تبلیغی و ترویجی در زمینه‌ی حفظ قرآن کریم.
۲. ورود حافظان کل قرآن به دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی بدون کنکور در رشته‌های هم‌خوان، مانند علوم قرآن، تفسیر و ...
۳. مطرح شدن حفظ به عنوان امتیاز ویژه برای ورود به دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی در تمامی رشته‌ها.
۴. اختصاص مقرری ماهانه به حافظان قرآن از سوی دولت یا سازمان‌های مرتبط.
۵. مطرح شدن حفظ قرآن به عنوان امتیاز مثبت در افزایش حقوق کارمندان و

کارکنان دولت و بخش‌های خصوصی.

۶. معافیت کامل یا بخش قابل توجهی از خدمت سربازی برای حافظان کل قرآن.

۷. ترویج فرهنگ حفظ از طریق برگزاری محافل و آیین‌های تبلیغی، ترویجی

۸. برگزاری مسابقات حفظ قرآن در سطح عموم و تشویق و ترغیب اقشار

مختلف مردم نسبت به حفظ (نه فقط تشویق حافظان حرفه‌ای در مسابقاتی که از سطح بالایی برخوردارند).

۹. ایجاد رشته‌های کوچک تر و دست یافتنی تر در مسابقات قرآنی در

بخش‌های شکوفه‌ها و نوجوانان، همانند رشته‌های نیم جزء، یک جزء و ... برای تشویق نوجوانان به آغاز حفظ.

۱۰. پرداختن بیشتر رسانه‌ها به این مقوله و فرهنگ‌سازی از طریق رسانه‌های

جمعی به خصوص رسانه‌ی ملی.

۱۱. ساختن فیلم‌های سینمایی از طریق رسانه‌های دیداری از زندگی حافظان

برتر قرآن کریم.

۱۲. تهیه‌ی کتاب‌های داستان کوتاه و رمان‌های جذاب از زندگی حافظان برتر

قرآن کریم.

۱۳. انتشار کتاب‌هایی در رابطه با خاطرات پُر جاذبه‌ی حافظان قرآن با محوریت

خاطراتی که نشانگر اهمیت و جایگاه حفظ قرآن، کاربردها و ثمرات و فواید آن است.

۱۴. قرار گرفتن یک بخش ویژه‌ی خبری در کنار خبرهای سیاسی و اجتماعی

در رسانه‌ی ملی، جهت انعکاس خبرهای قرآنی و دینی، به خصوص اخبار حافظان و قاریان قرآن و فعالیت‌های تبلیغی، ترویجی آنان در کشور.

۱۵. ساختن فیلم‌های مستند و معرفی حافظان نخبه و برتر به جامعه و الگوسازی

- از طریق رسانه‌های جمعی به خصوص رسانه‌ی ملی.
۱۶. شرط بودن حفظ قرآن یا بخشی از آن برای ورود و استخدام مراکز دولتی و خصوصی.
۱۷. تولید برنامه‌های ویژه‌ی حفظ آیات قرآن جهت عموم مردم از طریق رسانه‌ی ملی.

راهکارهای پیشنهادی در حوزه‌ی مدیریتی کشور

۱. استفاده از مدیران قرآنی با باورهای قرآنی در عرصه‌ی مدیریت‌های فرهنگی کشور.
۲. حمایت از مؤسسات قرآنی خصوصی و دولتی در تربیت حافظان کل قرآن.
۳. توسعه‌ی مؤسسات و مراکز آموزش مردم نهاد حفظ قرآن به خصوص در شهرهای کوچک و روستاها.
۴. تأسیس یک سازمان جدید با محوریت قرآن و عترت و سپردن همه‌ی مسئولیت‌های این حوزه به این سازمان.
۵. کارآمد نمودن فعالیت‌های قرآنی وزارت ارشاد و ارتقاء مرکز توسعه و ترویج فعالیت‌های قرآنی کشور به معاونت قرآن و عترت.
۶. حمایت از مؤسسات قرآنی معتبر و مجرب جهت تأسیس شعب در شهرها و روستاهای کشور و تربیت مربیان کارآمد در زمینه‌ی آموزش حفظ قرآن کریم.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.

منابع تفسیری

۲. آشنایی با قرآن؛ شهید مرتضی مطهری رحمته الله، انتشارات صدرا.
۳. المیزان فی تفسیر القرآن؛ علامه‌ی طباطبایی، ترجمه‌ی سید محمد باقر موسوی همدانی، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه‌ی علمیه‌ی قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴ ش.
۴. تفسیر نمونه؛ ناصر مکارم شیرازی و جمعی از نویسندگان، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.
۵. جوامع الجامع؛ طبرسی فضل بن حسن، دانشگاه تهران و مدیریت حوزه‌ی علمیه‌ی قم، تهران، نوبت اول، ۱۳۷۷ ش.
۶. نفحات الرحمن؛ محمد نهاوندی، بنیاد بعثت، ۱۳۸۷ ش.
۷. تفسیر هر روز با قرآن (یک دوره تفسیر ساختاری قرآن کریم در ۳۶۵ دفتر)؛ محمد خامه‌گر، تحقیق و پژوهش جمعی از پژوهشگران، مؤسسه‌ی فرهنگی قرآن و عترت نورالثقلین، قم، چاپ اول ۱۳۹۰.

منابع روایی

۸. الکافی؛ ثقة الاسلام کلینی، ۸ جلد، دار الکتب الإسلامیه تهران، ۱۳۶۵ ش.
۹. التهذیب؛ شیخ طوسی، ۱۰ جلد، دار الکتب الإسلامیه، تهران، ۱۳۶۵ ش.
۱۰. الخصال؛ شیخ صدوق، دو جلد در یک مجلد، جامعه‌ی مدرسین قم، ۱۴۰۳ ق.
۱۱. امالی؛ شیخ صدوق، انتشارات کتابخانه‌ی اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
۱۲. بحار الأنوار؛ علامه‌ی مجلسی، ۱۱۰ جلد، مؤسسه‌ی الوفاء بیروت - لبنان، ۱۴۰۴ ق.

۱۳. تحف العقول؛ حسن بن شعبه حرانی، انتشارات جامعه‌ی مدرسین، قم، ۱۴۰۴ق.
۱۴. ثواب الاعمال؛ ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، انتشارات شریف رضی، قم، ۱۳۶۴ش.
۱۵. غرر الحکم و درر الکلم؛ موعظ امیر مؤمنان علی علیه السلام، تألیف عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، یک جلد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی قم، ۱۳۶۶ش.
۱۶. مستدرک الوسائل؛ محدث نوری، ۱۸ جلد، مؤسسه‌ی آل البيت علیهم السلام قم، ۱۴۰۸ق.
۱۷. منیة المرید؛ زید الدین بن علی شهید ثانی، اسماعیلیان، ۱۳۸۶ش.
۱۸. موسوعة کلمات الامام الحسین علیه السلام؛ معهد تحقیقات باقرالعلوم علیه السلام، منظمة الاعلام الاسلامی، دارالمعروف قم، چاپ اول، دی ۱۳۷۳.
۱۹. نهج البلاغه؛ امام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱ جلد، انتشارات دار الهجره، قم.
۲۰. میزان الحکمة همراه با ترجمه‌ی فارسی؛ محمد محمدی ری شهری، با ترجمه‌ی حمیدرضا شیخی، دارالحديث، نوبت پنجم، ۱۳۸۴ش.
۲۱. وسائل الشیعة؛ شیخ حرّ عاملی، ۲۹ جلد، مؤسسه‌ی آل البيت علیهم السلام، قم، ۱۴۰۹ق.

منابع نرم افزاری

۲۲. نرم افزار جامع الاحادیث نور؛ منابع حدیثی، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور.
۲۳. نرم افزار جامع التفاسیر نور؛ منابع تفسیری، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور.
۲۴. نرم افزار جامع فقه اهل البيت علیهم السلام؛ کتابخانه‌ی تخصصی فقه، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور، ۱۳۸۹ش.

سایر منابع

۲۵. البیان فی تفسیر القرآن؛ سید ابوالقاسم خویی.
۲۶. اعراب القرآن و بیانه؛ محیی الدین درویش، دارالارشاد، سوریه، نوبت چهارم، ۱۴۱۵ ق.
۲۷. بهترین شیوهی حفظ قرآن کریم؛ محمد حسین اجرایی، انتشارات جامعه القرآن الکریم، ۱۳۸۵ ش.
۲۸. به سوی محبوب؛ (رهنمودهایی از مرحوم حضرت آیت الله بهجت رحمته)، سید مهدی مساعی، دفتر آیت الله بهجت رحمته، ۱۳۸۶ ش.
۲۹. پایگاه اطلاع رسانی انجمن تحقیقات طب سنتی ایران؛ دانشگاه علوم پزشکی تهران.
۳۰. جوان از دیدگاه مقام معظم رهبری حفظه.
۳۱. حوزه و روحانیت از دیدگاه مقام معظم رهبری؛ دفتر مقام رهبری حفظه، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵ ش.
۳۲. خاطرات حجت الاسلام قرائتی؛ محسن قرائتی، مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، تهران، نوبت ششم ۱۳۸۹ ش.
۳۳. در محضر حضرت آیت الله بهجت رحمته؛ محمد حسین رخشاد، مؤسسه‌ی فرهنگی سماء، ۱۳۸۶ ش.
۳۴. روش کلاس‌داری؛ احمد طهماسبی، انتشارات یاقوت، چاپ هشتم، ۱۳۸۸ ش.
۳۵. فصلنامه‌ی بینات؛ سال ۱۳۷۵، ش ۱۱.
۳۶. قرآن کتاب هدایت؛ علیرضا مرادی، اندیشه‌ی ماندگار، ۱۳۸۵ ش.
۳۷. کشف الفهارس و وصاف المخطوطات العربیه فی مکتبات الفارس؛ سید محمد باقر حجتی، انتشارات سروش، تهران.

۳۸. کلید حفظ قرآن؛ محمدی ری شهری، انتشارات دارالحدیث قم، نوبت سوم ۱۳۸۷ ش.
۳۹. کودک، جوان و نوجوان از دیدگاه مقام معظم رهبری حفظه‌الله.
۴۰. گنجینه‌ی وصایا؛ محمد نحوی، نشر اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
۴۱. لسان العرب؛ جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور، قرن هفتم، دار صادر، بیروت، نوبت سوم، ۱۴۱۴ ق.
۴۲. مجله‌ی پیام قرآن؛ پیش شماره‌ی ۶، شهریور ۱۳۷۲ ش.
۴۳. مجله‌ی سبأ؛ سال سوم، ش ۲۱.
۴۴. معجم حفاظ القرآن عبر التاريخ؛ محمد سالم محیسینی، دارالجبل، بیروت، ۱۴۱۲ ق.
۴۵. میراث ماندگار؛ محمد واعظ زاده خراسانی و علیرضا غفرانی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۴۶. موسوعه‌ی طبقات الفقهاء؛ جعفر سبحانی، ۱۵ جلد، مؤسسه‌ی امام صادق علیه‌السلام قم، ۱۴۱۸ ق.
۴۷. والدین و مربیان مسئول؛ رضا فرهادیان، انتشارات بوستان کتاب، مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات حوزه‌ی علمیه قم، چاپ سوم، ۱۳۸۷ ش.